

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології

О.Б. Белова

**ПОДОЛАННЯ ПІДВИЩЕНОГО РІВНЯ АГРЕСІЇ У ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

Кам'янець-Подільський

2018

УДК: 376-056.264 – 053.5(081)
ББК 74.37+88.840.1
Б 43

Рецензенти:

Конопляста С. Ю., доктор педагогічних наук, професор кафедри логопедії факультету корекційної педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Куб'як Н. І. кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Гаврилова Н.С., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри логопедії та спеціальних методик Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Рекомендовано вченою радою
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 4 від 26.04.2018 р.

Бєлова О. Б.

Б 43 Подолання підвищеного рівня агресії у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку : Монографія / О.Б. Бєлова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори 2006, 2018. – 234 с.

У монографії висвітлено теоретико-методологічний аналіз проблеми агресії та стан її дослідження: загальні уявлення про розвиток понять "агресія", "агресивність", "агресивна поведінка"; причини виникнення агресії у дітей та дорослих; сформована психодіагностична методика, яка направлена на дослідження агресії; розроблено навчально-превентивну методику та описано психолого-педагогічні умови для формування продуктивних форм поведінки у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку.

УДК 376-056.264 – 053.5(081)
ББК 74.37+88.840.1
© **Бєлова О.Б., 2018**

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	6
1.1. Характеристика поняття "агресія" та причини її виникнення	6
1.2. Методики вивчення усвідомленої агресії у молодших школярів	16
1.3. Вивчення неусвідомленої агресії у молодших школярів. Проективно- малюнковий метод діагностики.....	37
1.4. Методика дослідження моделювання типів поведінки у свідомості. "Сюжетно-ситуативно-ілюстрована" методика.....	42
РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЯ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ ТА НЕГАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ	70
2.1. Зміст методики запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовлення.....	70
2.2. Індивідуальна психокорекційна робота	74
2.3. Соціальн-групова психокорекційна робота	129
2.4. Сімейна психокорекційна робота	189
2.5. Психолого-педагогічні умови запобігання агресії у дітей молодшого шкільного віку	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	220
ДОДАТКИ.....	222
	230

ВСТУП

Важлива роль у розвитку культури і духовності в Україні, згідно з Державною національною програмою "Освіта" (Україна ХХІ століття) та Концепцією загальної середньої освіти, відводиться шкільному навчанню. Головне завдання сучасної загальноосвітньої школи українські науковці вбачають у розвитку гармонійної, високодуховної особистості, здатної до самовдосконалення та активної участі в соціальному житті країни (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, І. Зязюн, Е. Помиткін, В. Рибалка, О. Самойлов, В. Синьов, В. Синявський, Л. Хомич, О. Хохліна та ін.).

Водночас, проблема агресивної поведінки школярів у сучасних умовах є особливо важливою, оскільки, як свідчить педагогічна практика, спостерігаються тенденції до зростання рівня агресії у дітей шкільного віку, що впливає на взаємини їх з батьками, вчителями, однолітками та створює дискомфорт для них самих, а також обумовлює труднощі у навчанні.

Прояви, причини та наслідки агресії були досліджені зарубіжними та вітчизняними науковцями у дітей з типовим психофізичним розвитком (О. Бовть, А. Бандура, Л. Божович, К. Бютнер, Н. Левітов, О. Мавлянова, О. Мізерна, О. Мойсеєва, А. Реан, І. Федух, І. Фурманов та ін.), з відхиленнями у поведінці (М. Алемаксін, М. Блонський, Н. Максимова, Л. Славіна та ін.), з психічними розладами (В. Гарбузов, О. Кернберг, В. Ковальов, В. Первий та ін.). Дослідники розглядали вплив агресії на розвиток конфліктності (Г. Васильєва, Є. Ільїн, М. Неймарк та ін.), ворожості (А. Басс, К. Ізард та ін.), тривожності (В. Крайнюк, С. Ставицька та ін.); вивчали вміння контролювати агресивний стан у соціальних ситуаціях (Т. Білоус), у системі комунікації "мати – дитина" (О. Ісаєнко). Вчені висвітлювали діагностичний аспект емоційних розладів та агресії (Н. Михайлова, Г. Мозгова, Л. Собчик, С. Шебанова та ін.), їх профілактику й корекцію (А. Долгова, О. Оклендер, В. Павілков, Р. Портман, О. Романов та ін.), а також цілісну систему виховання особистості (І. Бех, П. Сміт та ін.).

Вагомі концептуальні підходи щодо корекційного процесу загалом і поведінки дітей із різними порушеннями зокрема були створені В. Бондарем, В. Засенком, С. Коноплястою, С. Мироною, Т. Скрипник, В. Синьовим, Є. Синьовою, Є. Соботович, В. Тарасун, А. Шевцовим, М. Шеремет, Д. Шульженко, Л. Фомічовою, О. Хохліною.

У сучасних наукових дослідженнях висвітлено проблему агресивної поведінки у розумово відсталих дітей (І. Бехом, О. Гавриловим, Я. Ніколаєнко, Л. Руденко, Л. Токарською), вивчено їх особистісну (М. Матвєєвою, В. Синьовим та ін.) та емоційну сфери (Н. Верхотуровою, Д. Ісаєвим, О. Семеновою, Н. Улькіною, О. Щетініною, О. Шаповаловою та ін.).

У галузі корекційної педагогіки здійснювалися наукові дослідження, присвячені питанням розвитку емоційного стану у дітей із затримкою психічного розвитку (Л. Беткер, Т. Сак, М. Романовою, В. Шебановою та ін.), з порушеннями слуху (Т. Грабенко, В. Заболтіною та ін.), з вадами зору (О. Каракуловою, Є. Синьовою, Ю. Федоренко та ін.), з ДЦП (О. Пастернак, Л. Ханзерук, А. Шевцовим та ін.), з аутизмом (Т. Скрипник, Г. Хворовою, Д. Шульженко та ін.).

Емоційна сфера молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком (ПМР) найбільш досліджена при заїканні (Г. Неткачев, М. Совак, Н. Тяпугін та ін.), при вадах голосу (О. Алмазова, С. Конопляста та ін.), у дітей з загальним недорозвиненням мовлення (О. Баєнська, Н. Сікарчук, О. Чернова та ін.).

Вітчизняні та зарубіжні науковці (Л. Андрусишина, Л. Бессонова, Л. Волокова, Н. Гаврилова, С. Конопляста, І. Марченко, І. Мартиненко, Є. Соботович, Т. Спірова, В. Тарасун, В. Тищенко, Н. Чередніченко, М. Шеремет та ін.) наголошували, що вади мовлення можуть впливати на процес розвитку особистості дитини загалом та емоційної сфери зокрема. Результати дослідження цієї сфери є вагомими, оскільки дозволять створити психолого-педагогічні умови запобігання її порушень у молодших школярів з ПМР. Розв'язання цього питання стає особливо важливим на сучасному етапі активного розвитку інклюзивного навчання.

РОЗДІЛ 1.

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОЯВУ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ТИПОВИМ РОЗВИТКОМ ТА З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

1.1 Характеристика поняття "агресія" та причини її виникнення у дітей з нормальним психічним та фізичним розвитком

Наявність агресії в поведінці дитини завжди створює великі труднощі підчас спілкування, проте не можна оцінювати агресивні тенденції лише як негативні. Агресія може як зростати на фоні підвищення активності дитини, так і спадати. Вона може ситуативно проявлятися у всіх дітей, і це не завжди свідчить про якість порушення щодо особистісної сфери дитини. Так, агресія може допомагати дитині розвивати дух ініціативи. Що правда, вона здатна також спровокувати замкнутість і ворожість.

У науці існують різні точки зору щодо поняття "агресії", причин її виникнення, симптомів прояву та намірів реалізації (позитивних або негативних). Аналіз наукової літератури свідчить, що "агресію" протягом минулих століть обґрунтовано вивчали представники провідних наукових течій та напрямків. Так, одними з перших є психоаналітики (З. Фройд, Е. Фромм, О. Кернберг та ін.), котрі взяли за основу інстинктивну поведінку людини й надавали "агресії" вигляд захисної реакції, яка, на їх думку, формувалась у результаті нереалізованих сексуальних прагнень та бажання смерті. Звісно, це призводило особистість до таких симптомів, як: злоба, ненависть, деструктивність, і в майбутньому спонукало до різноманітних руйнувань [29, с.35 – 57, 89 – 110; 81, с. 162 – 173, 183, 234 – 260; 87; 98; 99; 100; 101].

Представники еволюційного підходу (соціологи, етологи) (Р. Ардрі, Б. Болдуїн, М. Бутовська, М. Дерягіна, К. Лоренс, О. Хреннікова та ін.) схилилися до природного еволюційно-сформованого інстинкту людини. На їх

думку, саме "інстинкт виживання" на анатомічному, фізіологічному (Р. Ардрі, К. Лоренс) та генетичному (Б. Болдуїн) рівнях є основною причиною агресії [55, с. 463, 465–468].

Сучасні етологи (М. Бутовська, М. Дерягіна, О. Хреннікова та ін.) [57; 67] теж розглядали агресію як переважно вроджену форму суспільної активності, яка здатна регулювати питання соціальної ієрархії, території та пов'язані з ними конфлікти на попереджувальному, конфліктному і контактному рівнях.

Представники когнітивного напрямку теорії спонукання (Л. Берковець, Дж. Доллард, Д. Зілман, Е. Міллер та ін.) [57] припускали, що джерелом агресії є – "потяг", який залежить від зовнішніх причин. З погляду фрустраційної теорії (гомеостатичної моделі) Дж. Долларда агресія – це реакція на фрустрацію: подолання перешкод на шляху до задоволення потреб. Е. Міллер, Л. Берковець наголошували, що індивід, який пережив фрустрацію, відчуває спонукання до агресії. Якщо агресія натрапляє на зовнішні перешкоди, то вона направляється на інші об'єкти.

Науковці біхевіористи (А. Бандура, Р. Кратчфілд, Н. Левітон та ін.) [4; 32; 57; 98] в теорії соціального вчення виділили нове поняття - "агресивна поведінка", і тому "агресію" вони розглядали як засвоєну поведінку у процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій, соціального навчання та позитивного чи негативного підкріплення. Дослідження А. Бандури доводили, що процес соціалізації особистості перебуває в розвитку звичайних реакцій, які існують у суспільстві, тому агресія, набувається за рахунок біологічних чинників (особливостей гормонів і нервової системи) та навчання (безпосереднього досвіду і спостереження) [4; 98].

Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження агресії свідчить, про відсутність єдиних підходів до визначення поняття "агресія". Враховуючи актуальність цього питання увага науковців більшою мірою спрямована на вивчення агресивної поведінки людини та її станів. Так, К. Бютнер у своїх працях розглядає "агресію" на рівні відчуттів, які здатні не тільки ображати та принижувати оточуючих людей, але й самознищувати особистість.

З точки зору А. Адлера поняття "агресія" – це протистояння початку життя та смерті, суб'єкта та об'єкта, любові та ненависті [2, с. 36]. Він вважав, що властивістю живої матерії є змагання, боротьба за першість, прагнення до переваги, тому свідомість створює різні форми агресивної поведінки від відкритої до символічної, що проявляється у вихвалянні себе та прагненні до визнання.

А. Басс і А. Даркі розуміють поняття "агресія" та "ворожість", відзначаючи, що ці почуття не завжди поєднуються й одночасно трапляються. Агресія, на їх думку, проявляється в нападах, роздратуваннях, агресивних вербальних та непрямих реакціях, а ворожість – в образливості та підозрілості. Агресивні дії вчені поділяли на: фізичні – вербальні, активні – пасивні, прямі – непрямі, які характеризувалися нанесенням ударів холодною зброєю; биттям або пораненням; прагненням фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети; відмовою від виконання необхідних завдань; словесною образою або приниженням; розповсюдженням злісного наклепу або пліток; відмовою розмовляти з іншою людиною, відмовою дати певні словесні пояснення тощо [55, с. 22].

В. Бойко "агресію" відносить до психологічної стратегії захисту, яка діє на основі інстинкту. Міцна енергетика агресивності, на його думку, здатна захистити людину на вулиці, у натовпі, транспорті, черзі, на виробництві, у взаємостосунках як зі сторонніми, так і близькими людьми. Науковець стверджує, що інстинкт агресії підкріплюється інтелектуальними можливостями особистості, забезпечуючи її певним смислом [62, с.287].

Н. Левітов, стверджував, що "агресивна дія – це формальна якість волі: цілеспрямованість, наполегливість, рішучість. У ряді випадків – ініціативність і сміливість...". Агресивний стан виникає і розвивається в боротьбі, а кожна боротьба вимагає вищезазначених якостей (Є. Змановська, Н. Левітов) [32, с. 168].

Таким чином, аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що поняття "агресія" не завжди застосовується для характеристики поганих

якостей (О. Атемасова, Р. Мей, О. Шестакова, Е. Фром та ін.). Так, термін "агресія" (aggression) є похідним від латинського слова *adgradi* (*deadgradus*). Найближчими словами цього поняття є "прогрес" (progress) – рух уперед, розвиток та "регрес" (regress) – рух назад [1, с. 4].

Незважаючи на розбіжності щодо визначень агресії, зараз більшість учених трактує це поняття так: "агресія" – це будь-яка форма поведінки, націлена на образу або спричинення шкоди іншій живій істоті [4; 7; 53; 55; 64; 93], або ж "агресія" – це одна із форм активності, що може мати як позитивне, так і негативне вираження [1, с. 4; 32, с. 168; 62, с. 287].

Поступово поруч із поняттям "агресія" почало розвиватися поняття "агресивності", яке особливої чіткості набуло завдяки науковим дослідженням представників еволюційного підходу. В сучасній психології вітчизняні науковці (Т. Кириленко) розглядають його як своєрідну властивість особистості, яка проявляється в певних емоційних реакціях гніву, злості, демонстрації іншим переваги в силі [30, с. 238].

Н. Левітов [32] розділяє поняття "агресивність" та "стан агресії". На його думку, останнє невід'ємно пов'язано зі фрустрацією, що здатне викликати в людини гострі афективні переживання гніву, втрату самоконтролю, імпульсивну активність тощо. Ця реакція відображає особливості статичної й динамічної психічного життя у відповідний період і в обмежений час.

Аналіз матеріалів досліджень агресії дозволяє з'ясувати різницю між поняттями "агресивний стан", "агресивність", "агресивна поведінка" й "агресія", виділити негативну й позитивну симптоматику агресії та її прояви.

Таким чином, "агресивний стан" – це внутрішні переживання особистості, які можна охарактеризувати, як: незадоволеність собою, невпевненість, тривожність, страх, самовдоволеність, збудливість, нерівноваженість тощо.

"Агресивність" – це дія або бездіяльність, спрямована на завдання шкоди собі чи іншим.

"Агресивна поведінка" – це специфічна форма дій людини вербального або невербального характеру, що направлена на демонстрацію своєї переваги

над іншими, або продавлення власної волі; використання своєрідних форм впливу проти оточуючих, або проти себе.

"Агресія" – це термін, що об'єднує поняття: агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка. Його розглядають як властивість особистості.

До симптомів позитивної агресії відносять: цілеспрямованість, наполегливість, сміливість, захисну реакцію.

Симптоматику негативної агресії залежно від її форми прояву можна поділити на внутрішню та зовнішню. Так, внутрішні симптоми негативної агресії мають таке забарвлення як: ненависть, деструктивність, підозрілість, егоцентризм, роздратування; замкнутість, тривожність, недовірливість тощо.

Зовнішні форми прояву негативної агресії – це владність, наполягання на своєму, хвастощі, визнання, самовпевненість, завищена самооцінка, неадекватне ставлення до себе й інших; словесні образи, приховані припущення, завуальовані вимоги, приниження, розповсюдження злісного клевету або пліток, сарказм, відмова дати певні словесні пояснення, відмова розмовляти з іншою людиною, труднощі у спілкуванні, впертість, прагнення заперечувати, намагання образити; напад, нанесення ударів, биття або поранення; прагнення фізично не дозволити іншій людині досягти бажаної мети, відмова від виконання необхідних завдань, відтворення пережитих агресивних сценаріїв, забіякуватість, дратівливість, напади гніву, вибухи злості, грубість, жорстокість, упертість, гнів тощо.

Отже, агресія, в якій би формі вона не проявлялася вона є поведінкою, спрямованою на спричинення шкоди або збитку іншій живій істоті або собі. Її виникнення відбувається за рахунок впливу соціальних та біологічних чинників, які змінюють характер позитивності та негативності симптомів.

Причини виникнення агресії в людини викликали велику зацікавленість серед багатьох учених (Е. Бімен, Г. Берд, К. Джеклін, Р. Джин, Г. Клак, Е. Маккобі, К. Мохер, Дж. Уайт та ін.) на початку минулого століття, тому, звісно, прихильники біологічних теорій інтенсивно починають досліджувати

біологічну та нейрофізіологічну її природу [29; 55; 81; 89]. Завдяки експериментам на тваринах ці дослідження саме підтверджували, що існує певний зв'язок статевих гормонів з проявами агресії. Так, наприклад, збільшення чоловічих гормонів (тестостерону) може спонукати до агресивної поведінки (Е. Бімен) [81], а дія жіночих гормонів (естрогену) навпаки, знижувати її рівень активності (Г. Берд, Г. Клак) [55]. Проте велика кількість вчених не підтримала цю теорію вказуючи на те, що жінки також можуть поводитися агресивно, особливо у лактаційний та передменструальний періоди (К. Мохер) [67]. Натомість гормональна ін'єкція сірим мишам стимулювала не агресивність, а загальний фізичний прилив сил, готовність до подолання перешкод, напоористість і наполегливість для досягнення поставленої мети, що суттєво відрізняється від жорстких та деструктивних нападів (Е. Фром) [89].

У генетичних теоріях шотландські науковці почали стверджувати, що значна кількість агресивних нападів здійснювалася чоловіками, котрі мали зайві хромосоми – Y (П. Джекопс) [67], або особливу будову черепа (Ч. Ломброзо) [55]. Щоправда, їх теорії різко критикували вчені з інших країн світу (Франції, Англії, США та ін.), які на власних експериментальних дослідженнях доводили, що дану комбінацію хромосом або особливу будову черепа мали вчені, лікарі, вчителі та інші громадяни, які не відрізнялися великою агресивністю (Е. Хук, С. Шен та ін.) [55].

Сучасні нейрофізіологи (О. Лурія, Т. Доброхотова, Е. Хомська, Д. Фултон, Х. Теубер, К. Прібрам та ін.) доводять, що прояви агресії притаманні людям з нейропсихологічними синдромами і виникають при масових пошкодженнях (часто двобічних) лобних ділянок мозку, що викликає грубі відхилення у поведінці людини. При пошкодженнях медіобазальних відділів лобних ділянок мозку, медіальних відділів скроневих відділів мозку ці порушення призводять до роздратованості, запальності, афективності, можливих нападів агресивності, негативізму. Емоційні зміни у поведінці людини залежать не тільки від локалізації пошкодження, але й від таких

факторів, як стать людини, її вік, характер патологічного процесу (Е. Хомська) [96, с.312 – 315].

Науковці різних теоретичних позицій (Р. Арді, С. Барскі, Р. Барон, П. Ванден Берг, Д. Зілман, Л. Лефевра, Д. Морріс, Ч. Мюллер, Дж. Уайт, М. Пассера, Д. Стеа та ін.) доводять, що на агресію людини значно впливають фактори навколишнього середовища (Р. Барон, Д. Зілман, Ч. Мюллер, Л. Руденко та ін.), міжособистісні й територіальні стосунки (Р. Арді, С. Барскі, П. Ванден Берг, Дж. Келхун, Л. Лефевра, Д. Морріс, Р. Мікітович, К. Саузвик, Б. Шварц та ін.), різні культури у тій чи тій місцевості, де проживає людина (Р. Рохнер), уживання алкоголю та наркотичної сировини (М. Вольфганг, Г. Восс, Р. Джеллес, Р. Стрехм, С. Тейлор, Р. Шутних, Дж. Хеберн). Хоча вчені (Р. Беннет, А. Басс та ін.) вважають це не закономірністю, а лише реакцією на провокацію зі стороннього боку [55, с. 85, 101; 66, с. 415; 67, с.19 – 46].

Однією з найважливіших проблем у суспільстві є агресія сучасних дітей, яка проявляється у пасивно-агресивній, емоційно-руйнівній поведінці, у фізичних та словесних образах у школі, дитячому садку, соціально-побутовому просторі, у найближчому оточенні дитини: сім'ї, наочно-ігровому середовищі тощо. Наслідками емоційно-негативного стану дітей є впертість, забіякуватість, дратівливість, гнівливість, злість, обурення тощо. Проте не завжди можна побачити відповідні прояви агресії, оскільки діти схильні діяти нишком: щипати, штовхати інших дітей, коли цього не бачить дорослий. Звісно йдеться про приховану агресивність. Словесна агресія теж може бути видимою або невидимою, яка проявляється в дітей у вигляді грубих, нецензурних, іронічних, оцінювальних слів, а також відображається в мовленнєвій інтонації та мімічних рисах.

Досліджуючи дитячу агресію, значна кількість науковців (Л. Божович, О. Бовть, М. Булянов, С. Завражин, О. Захаров, С. Колосова, О. Копчонова, І. Ленденцова, К. Ольшанська, Л. Славіна, А. Співаковська, О. Романов, І. Фурманов, В. Шебанова та ін.) стверджують, що основними причинами її

виникнення в сім'ї є соціально-економічні умови життя родини (О. Захаров), розлучення між батьками та їх конфлікти (М. Булянов, О. Романов), суперництво між братами або сестрами за любов дорослих (М. Булянов), фізичні покарання та психічне насильство (Л. Божович, А. Болдуїн, М. Булянов, С. Завражин, А. Співаковська, О. Романов та ін.), розлука з матір'ю до трьох років (Р. Берон, О. Захаров, Е. Еріксон, Д. Річардсон), неправильний вибір стилю виховання (А. Адлер, А. Болдуїн), приклади жорсткої поведінки (С. Завражец, О. Романов та ін.). За таких умов агресія для дитини може стати невід'ємною частиною її життя, а тривалий стан агресивності може накладати специфічні відбитки на перебіг її думок (депресивність); розвиток уяви (часто малює бійки, війни, пожежі; у грі відтворює пережиті агресивні сценарії і т.п.), мовлення (весь час говорить грубо, образливо, зарозуміло), а також на особистість загалом [5; 11; 12; 13; 55; 64; 67; 90].

Основними причинами виникнення агресії в колективі науковці (В. Ананьєв, А. Бодалева, Р. Берон, Е. Берн, Л. Божович, О. Захаров, Е. Калягін, Д. Річардсон, О. Романов, Е. Рогов, К. Роджес, І. Фурманов, С. Якобсон та ін.) виділяють перенесення негативних прикладів сімейного виховання у середовище однолітків (А. Бандура, О. Захаров, О. Романов та ін.), формування емоційної депривації в дитячому садку, яка далі переходить до школи (Haskins), неадекватна самооцінка дитини (Э. Берн, Е. Рогов, К. Роджес, С. Якобсон), її негативне самосприйняття (В. Ананьєв, А. Бодалева) та статеві відмінності (С. Сіроткін) [11; 12; 13; 55; 64; 67; 90; 97; 99].

Існує ще одна група причин виникнення агресії у дітей. На жаль, вона ще недостатньо вивчена, однак, її наслідки, за дослідженнями науковців (О. Романова, І. Фурманова та ін.) є дуже серйозними не тільки для дитини, але й для її оточення, як: накопичення негативного досвіду з екранів телевізорів при перегляді сумнівних жорстоких за сценарієм художніх фільмів, телепередач, а також реалізація своїх агресивних почуттів за допомогою комп'ютерних ігор [64; 90].

Результати проведеного теоретичного дослідження **причин виникнення агресії** в дітей дозволили узагальнити, систематизувати їх і поділити на: **біологічні та соціальні**.

До **біологічних причин** нами були віднесені ті захворювання, які зумовлюють слабкість усіх нервово-психічних процесів, дисбаланс між процесами збудження й гальмування. Натомість біологічні причини були поділені на *нейропсихологічні та генетичні*.

Нейропсихологічні причини агресії характеризуються: мінімальною мозковою дисфункцією; ураженнями медіальних відділів скроневих часток мозку; сильними (двобічними) ураженнями лобних ділянок мозку; гормональними дисбалансами через перенесені інфекції, інтоксикації, ендокринні порушення, травми головного мозку.

Генетичні причини забезпечують функціональну спадковість агресії у низки поколінь на рівні хромосомних аномалій; спадково - конституційних схильностей; психопатоподібних, епілептоїдних, афективно збудливих агресивних дій у дітей. Етіологія виникнення таких особливостей походить з наявності вираженої тривожності й гіперактивності в батьків, окремих властивостей їх темпераменту, порушень балансу між процесами збудження та гальмування.

До соціальних причин виникнення агресій нами були віднесені ті, які є результатом засвоєння дітьми негативного досвіду з навколишнього середовища дорослих, що викликає в них агресію наростання, яка реалізується під час взаємодії з тими людьми, котрі їх оточують.

Соціальні причини було поділено на *соціально-побутові, ситуативні і психологічні*.

Соціально-побутові причини агресії в дітей характеризуються недотриманням життєво-важливих умов для повноцінного розвитку дитини: неадекватно-жорсткий батьківський контроль; вороже або образливе ставлення до дитини зі строгими фізичними та психічними покараннями; конфліктні стосунки в родині (розлучення батьків, їх окреме проживання, повторний

шлюб, погані взаємостосунки в сім'ї); несприятливі умови виховання в сім'ї, у школі; стиль сімейного виховання (авторитарний, змішаний); обмеженість у самостійності дитини через надмірну опіку; перегляд агресивних за змістом телевізійних фільмів, комп'ютерних ігор тощо.

Ситуативні причини агресії пов'язані з особливою чутливістю дитини до негативного впливу ззовні у конкретній ситуації: осуду; введення певних обмежень щодо поведінки дитини (збільшенням навантажень, неадекватної оцінки до успішного виконання завдань дитиною тощо); новизною ситуативної невизначеності, що збільшує тривогу; психологічною звичкою дитини до агресивного реагування, що знижує відповідальність за поведінку в кожній ситуації; наростанням втоми в дитини і перенасиченням будь-яким видом діяльності; приниженням гідності дитини, насміханням, знущанням з неї тощо.

Психологічні причини агресії в дітей пов'язані з конфліктом внутрішніх потреб і зовнішніх реалізацій, а саме: з підвищеною потребою у володінні майном; "комплексом дитячої неповноцінності", залежністю від батьків; страхом бути травмованим, скривдженим; з ревнощами стосовно інших членів родини, найчастіше до братів і сестер; проявом Едіпового комплексу тощо.

Отже, на основі аналізу теоретично-методологічної літератури нами узагальнено та систематизовано всі відомі причини виникнення агресії у дітей з нормальним психічним та фізичним розвитком: розглянуті поняття агресії, її симптоматика, етіологія, чинники внутрішніх та зовнішніх конфліктів. Обґрунтоване дослідження теоретичного матеріалу у подальшій нашій роботі дозволить сформулювати діагностичний матеріал та розробити блок навчально-превентивного впливу, який буде направлено на психолого-педагогічне запобігання агресії у молодших школярів.

1.2. Методика вивчення усвідомленої агресії у молодших школярів

У практичній психології для вивчення агресії використовують різні психодіагностичні методи, які один від одного відрізняються принципами, покладеними в основу їх розробки, вербальністю, цілями та формами, використаними у дослідженні. Аналіз спеціальної літератури свідчить, що методики дослідження усвідомленості агресії за рівнем поділяються на два види: за вербальними тестами-питальниками (Г. Айзенк, А. Ассінгер, А. Басс, В. Бойко, А. Дарки, Т. Лірі, Л. Морріс, Дж. Олдхем, О. Романов) та за методом спостереження (І. Фурманов, Д. Скот та ін.) (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

Методики дослідження усвідомленої агресії

Види діагностичних напрямків	Підвиди діагностичних напрямків		Методики дослідження агресивності
Метод спостереження	Несистематизований		Метод спостереження (І. Фурманов).
	Систематизований		Метод спостереження (І. Фурманов, Д. Скот).
Метод тестування (питальник)	Спрямованість суб'єктивної оцінки	на самого себе	Діагностика показників і форм агресії (А. Басса і А. Дарки).
			Дослідження агресивності (А. Ассінгера).
			Діагностика домінуючої стратегії психологічного захисту під час спілкування (В. Бойко).
			Виявлення "Типу особистості і "вірогідних розладів" (Дж. Олдхем, Л. Морріс)
			Діагностика міжособистісних стосунків (Т. Лірі).
			Діагностика самооцінки психічного стану (Г. Айзенк).
	на інших	Дитина очима дорослого (О. Романов).	

Кожен з методів дослідження особистості формувався у відповідний історичний період разом з особливостями розвитку суспільства, постійно змінюючись і доповнюючись. Найбільш популярним та актуальним залишається метод спостереження, який застосовували з давніх часів для

вивчення емоційної сфери особистості філософи античної Греції (Сократ, Платон, Аристотель), стоїки стародавнього Риму (Сенека, Хризипа), вчені Нового часу "Епохи освіти" (Г. Гегель, Р. Декарт, Г. Лейбниц, Дж. Лок, Б. Спиноза, Юм та ін.), а також сучасні науковці біологічного (Д. Боулбі, Ч. Дарвін, К. Лоренс, Г. Харлоу та ін.), нейрофізіологічного (У. Джеймс, К. Ланге, А. Лурія, І. Павлов, І. Сеченов, Скінер, Д. Уотсон та ін.), психоаналітичного (К. Бріджес, З. Фройд та ін.), педагогічного й психологічного напрямків (Л. Виготський, К. Ізард, Р. Плачик, С. Рубінштейн тощо.) [5; 31, с. 17–32; 99, с. 3–15].

Від інших прийомів дослідження **метод спостереження** відрізняється тим, що експериментатору надається можливість вивчати особистість у діяльності, спілкуванні, поведінці, помічаючи її міміку (вираз обличчя, жестикуляцію, позу ін.), характер мовлення (зміст, культуру та ін.) тощо.

Обравши один із видів спостереження – включене або невключене, спостерігач може визначати свою активну участь у дослідженні й відповідно до цілі вибрати один із напрямків роботи: систематичний, який вимагає складання послідовного плану, і несистематичний, що обмежується лише об'єктом та ситуацією [42, с. 227; 93, с. 42].

Емпіричний метод спостереження не є довершеним, тому в різних галузях науки залежно від мети дослідження постійно вимагав вдосконалення. Так, для вивчення дитячої агресії російський психолог І. Фурманов запропонував до несистематизованої структури спостереження включити фруструючі ситуації С. Розенцвейга, що дозволяють вивчити прояви агресії у дітей в критичних ситуаціях за трьома напрямками та відповідно до прояву видів агресивних реакцій (див.табл. 1.2).

Агресивні реакції покладені в основу метода спостереження

І. Фурманова, С. Розенцвейга

Напрямки агресії	Агресивні реакції	Види агресії	Агресивні реакції
Зовнішня агресія (екстрапунітивна)	Відкрита агресія до предметів та людей	Перешкодо-домінантна	Фіксація уваги на стресорі, фрустраторі
Внутрішня агресія (інтропунітивна)	Переживання та самозвинувачення себе	Самозахисна	Самовиправдання, звинувачення інших
Несуб'єктивна агресія (імпунітивна)	Відсутність агресії, конфліктності, припущення, що негаразди самостійно вирішаться	Вперто-розрахункова	Пошук конструктивних рішень у конфліктних ситуаціях

Визначені види та напрямки спостереження за проявами агресії були поєднані між собою, і за результатами аналізу афективно-динамічних реакцій дітей було визначено дев'ять типів агресивної поведінки (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3.

Типи агресивної поведінки, визначені методом спостереження за

І. Фурмановим

п/п	Типи агресивної поведінки	Афективно-динамічна реакція
1	Екстрапунітивна, перешкодо-домінантна	ворожість, роздратованість;
2	Інтропунітивна, перешкодо-домінантна	образливість, самозвинуваченість;
3	Імпунітивна, перешкодо-домінантна	інтенсивні негативні емоції;
4	Екстрапунітивна, самозахисна	гнівливість, ненависть;
5	Інтропунітивна, самозахисна	образливість, сором'язливість;
6	Імпунітивна, самозахисна	відсутність агресії, конфліктності;
7	Екстрапунітивна, вперто-розрахункова	гнівливість, роздратованість;
8	Інтропунітивна, вперто-розрахункова	сором'язливість, упертість, активність;
9	Імпунітивна, вперто-розрахункова	байдужість та ін.

За основу систематизованого методу І. Фурманов бере карту спостереження Д. Скота [93, с. 168–179], яка складається з 198 фрагментів різноманітних форм поведінки дитини й оцінюється за результатами довготривалого спостереження. Виділені фрагменти у діагностичній карті згруповані за 16 синдромами, що дозволяє експериментатору закреслювати ті

цифри, які відповідають формам поведінки, найбільш характерним для дитини. Кінцевий результат дослідження за сумою балів визначає симптоматику агресивності, а загальний коефіцієнт, за сумою балів всіх синдромів характеризує її рівень – "дезадаптованість" [60, с. 170; 93, с. 32].

Аналіз методичних джерел [42, с. 227; 55, с. 145–155; 93, с.15–28] доводить позитивність модифікованого методу спостереження І. Фурманова, і дає можливість спостерігач детально вивчити типи агресії за результатами спостереження особливостей поведінки дитини. Незручність цього методу полягає, по-перше, у тому, що експериментатору необхідно на період дослідження стати невід'ємною частиною колективу, у якому діагностуються діти. По-друге, отримані результати спостереження визначають у дитини лише наявність агресії, але не розкривають її походження та причини.

Усвідомлення людиною агресії, на думку більшості науковців (А. Ассінгер, Г. Айзенк, А. Басс, В. Бойко, А. Даркі та ін.), найкраще досліджувати через **вербальні питальники**. Їх структура вміщає набір запитань або стверджень, за якими досліджувана особистість за вибором судження має обрати з двох або трьох альтернативних відповідей лише одну. Запитання тестів питальників спрямовані або на судження людини, або на її думку, де безпосередньо проявляються власний досвід або її переживання. Відкритті питальники не передбачають стандартизованої відповіді досліджуваного. Це відбувається протягом обробки результатів, де провідні відповіді зараховують до стандартних категорій [102, с. 17].

На основі аналізу практично-наукової літератури були вивчені тести-питальники, які визначали агресію особистості, зокрема у дорослих, за: показниками та формами (А. Басс, А. Даркі) [62, с. 174–178; 93, с. 50–53]; станом агресивності (А. Ассінгер) [62, с. 180–183; 63]; компонентами захисту (В. Бойко) [67, с. 287]; розладами особистості (Дж. Олдхем, Л. Морріс) [62, с. 312–384]; типажем у міжособистісних стосунках (Т. Лірі, Г. Лефоржем, Р. Сазеком) [62, с.408–413]; самооцінкою психічного стану (Г. Айзенк) [62,

с. 141–145]; а в дітей за рівнем і типом агресивності (О. Романов) [64, с. 11–16] (див. табл. 1.4, 1.5, 1.6).

Таблиця 1.4.

Вивчення агресії за тестами-питальниками в дорослих

№ з / п	Автор методики	Специфіка діагностики показників агресивної поведінки			
1	А. Басс, А. Даркі	За показниками та формами агресії	Форма агресії	<p>фізична</p> <p>вербальна</p> <p>непряма</p> <p>схильність до роздратованості</p> <p>образливість</p> <p>підозріливість</p> <p>негативізм</p> <p>почуття провини</p>	Показники агресії <p>використання фізичної сили проти іншої особи;</p> <p>вираження негативних почуттів як через форму (сварка, крик), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття);</p> <p>спрямованість неправдивої інформації на іншу особу (плітки, злі жарти), або агресія, яка ні на кого не спрямована (спалах люті);</p> <p>готовність при щонайменшому збудженні до проявів запальності, різкості, грубості;</p> <p>зздрість і ненависть до інших, зумовлені відчуттям гніву на весь світ за дійсні або надумані страждання;</p> <p>недовіра, обережність, злопам'ятність;</p> <p>опозиційна форма поведінки, спрямована проти авторитету або керівництва;</p> <p>відчуття докори совісті, думки про погані свої вчинки;</p>
2	А. Ассінгер	За станом агресивності	Рівень агресивності	<p>I недостатній вид агресивності</p> <p>II помірний вид агресивності</p> <p>III сильний вид агресивності</p>	Показ. агресії <p>невпевненість у собі та в своїх силах, нерішучість у прийнятті рішень;</p> <p>адекватне реагування на труднощі та невдачі, стійкість у виборі правильного рішення під час конфліктних ситуацій;</p> <p>неврівноваженість, конфліктність, жорстокість, необміркованість у діях.</p>
3	В.В. Бойко	За компонентами захисної агресії	Рівень захисту	<p>I</p> <p>II</p> <p>III</p>	Поведінка <p>миролюбство як компонент інтелектуальної нейтралізації негативних емоцій;</p> <p>миролюбство як компонент інтелектуальної нейтралізації негативних емоцій;</p> <p>агресивність як певний знак інстинктивності, стратегії захисту.</p>
4	Дж. Олдхем, Л. Морріс	За розладами особистості	За агресивним типом особистості	<p>керований</p> <p>ієрархічний</p> <p>нетерпимий до змін</p> <p>ціленаправлений</p> <p>силовольвий</p>	Показники поведінки <p>зручний засіб відчуття на собі "лавр" влади та привілею;</p> <p>відчуття сили від верхніх сходинок влади та відповідальності;</p> <p>емоційне задоволення від виконання іншими особами складених ними правил;</p> <p>прагматичність у досягненні своїх цілей;</p> <p>психологічна установка на успіх;</p>

5	Т. Лірі, Г. Лефоржем, Р. Сазеком	За типажем у міжособистісних стосунках	Типи особистості	буйність та метання	Показники поведінки	отримання насолоди від життєвих дій та пригод, суперництво у змаганнях та ін.;
				садистський		задоволення від фізичного або іншого насилля з метою утвердження панівної атмосфери в стосунках між людьми або живою природою.
				егоїстичний		1-самозакоханість, розрахованість, незалежність; 2-здатність до суперництва.
				агресивний		1-жорсткість;2-вимогливість, іронічність, прямолінійність, строгість, роздратованість; 3-наполегливість, упертість, енергійність.
				підозріливий		1-образ, злопам'ятність, скарження на інших; 2-критичність, замкнутість, скептичність, скритність, негативізм;3-критичність до всього навколишнього.
				підпорядкований		1-покірність, слабовільність, пасивність; 2-утискування, незахищеність; 3-скромність, боязкість, уступливість, сором'язливість.
				Залежний		1-невпевненість, тривожність, залежність від інших; 2-слухняність, боязкість, безпомічність; 3-м'якість характеру, довірливість, чемність.
				Дружелюбний		1-емоціональна лабільність, дружелюбність; 2-склоність до співпраці, ініціативність.
				альтруїстичний		1-гіпервідповідальність; 2-делікатність, дбайливість, безкорисливість.
6	Г. Айзенк	За самооцінкою психічного стану	Типи особистості	адекватний (типи: 1,2,3,7, 8,19,26,27,31)	Показники поведінки	терплячість, миролюбство, оптимістичність, веселість, активність, спокій, працелюбність, незалежність;
				тривожний (типи: 4,5,6,16, 18,28)		настороженість, невпевненість, замкнутість, спокій, замріяність, песимістичність, образа, мовчазливість, замкнутість;
				активний (типи: 9,10,11, 12, 17,21, 23, 24)		життєрадісність, активність у спілкуванні, змагальність, благородність, ініціативність, урівноваженість, енергійність;
				агресивний (типи: 13, 14, 15, 20,22,25,29,30,32)		енергійність, демонстративність, життєрадісність, власність, мнимість, роздратованість, заздрісність, злопам'ятність, недовірливість.

Таблиця 1.5.

Вивчення агресії за тестами-питальниками в дітей

№ п/п	Автор методики	Специфіка діагностики показників агресивної поведінки	
		тип агресивності	рівень агресивності
1	О. Романов	гіперактивний	рухливість, розгальмованість, не дисциплінованість, неслухняність;
		уразливий	вразливість, роздратованість, хворобливість, підвищена чутливість, вихованість;
		опозиційно-зухвалий	грубість, роздратованість, не відповідальність, віддаленість від батьків;
		боязливий	ворожість, підозріливість, тривожність;
		байдужий	черствість, байдужість, емоційність, холодність, підвищена афективність, (емоційна) збудливість, відсутність співчуття до інших.

Виділення видів агресії за типами та видами агресивних реакцій

Види агресії	Підвиди агресії	Ознаки агресії		
		Типи агресивних реакцій за методиками С. Розенцвейга, І. Фурманова	Види агресивних реакцій за питальником А. Басс і А. Даркі	Типи агресії за О. Романовим
Саморегульований	контрольований	<p>Імпунітивний, самозахисний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - спокійність, збереженість емоційного стану до наступної критичної ситуації. <p>Імпунітивний, уперто-розрахунковий тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розв'язування конфлікту після обдумування; - втручання інших осіб; - вирішення фруструвальної ситуації самостійно. 		
	змагальн.	<p>Імпунітивний, перешкодно-домінантний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - прояви негативних емоцій невисокої інтенсивності. 		
Прихований	захисний	<p>Інтропунітивний, самозахисний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - образливість; - замкненість; - почуття незахищеності; - психологічний захист та виправдання себе. <p>Інтропунітивний, уперто-розрахунковий тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - сором'язливість; - активні емоційні переживання; - впертість 	<p>Образа:</p> <ul style="list-style-type: none"> - заздрість, ненависть до інших; - гнів на весь світ за дійсні або надумані страждання. 	<p>Агресивно-боязливий тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - ворожість; - недовіра; - гнівливість; - захист від надуманої погрози.
	депресивний	<p>Інтропунітивний, перешкодно-домінантний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - образливість, засмученість, самозвинуваченість; - відчуття власної неправоти, сорому; - травмувальні переживання; - внутрішнє самознищення. 	<p>Почуття провини:</p> <ul style="list-style-type: none"> - докір совісті; - тривожність. <p>Підозріливість:</p> <ul style="list-style-type: none"> - недовіра; - підозріливість у поганих намірах; - фобічні стани. 	<p>Агресивно-вразливий тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - підвищена чутливість; - роздратованість; - хворобливий стан.

Види агресії	Підвиди агресії	Ознаки агресії		
		Типи агресивних реакцій за методиками С. Розенцвейга, І. Фурманова	Види агресивних реакцій за питальником А. Басс і А. Даркі	Типи агресії за О. Романовим
Поведінковий	демонстративний	<p>Екстрапунітивний, уперто-розрахунковий тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - гнівливість, істеричність, образливість, роздратованість; - самовпевненість; - не сприймання своєї провини; - вияв агресії через засудження і докір заперечення. 	<p>Вербальна агресія: вираження негативних почуттів:</p> <ul style="list-style-type: none"> - через форму агресії: сварки, крику, вереску; - через зміст словесних відповідей: погроз, проклять. 	<p>Агресивно-гіперактивний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - емоційна розгальмованість; - неадекватна рухливість; - недисциплінованість; - неслухняність.
		<p>Екстрапунітивний, самозахисний тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - використання прямої фізичної сили. 	<p>Непряма агресія:</p> <ul style="list-style-type: none"> - спрямованість агресії на особу через плітки, злі жарти; - агресія без спрямованості через спалахи люті, крики, тупотіння ногами тощо. <p>Схильність до роздратування:</p> <ul style="list-style-type: none"> - емоційне збудження; - прояви запальності, різкості, грубості. 	<p>Агресивно-опозиційний тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - опозиційність; - негативізм, грубість, хитрість, зухвалість; - перекладання відповідальності за свої вчинки на інших; - емоційне знуцання над людьми близького оточення.
		<p>Негативізм:</p> <ul style="list-style-type: none"> - опозиційність; - боротьба проти авторитету; пасивний або активний опір. 		
	фізичний	<p>Екстрапунітивний, перешкодо-домінантний тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - роздратованість, гнівливість високої інтенсивності; - постійні звинувачення оточуючих (людей, тварин, предметів). 	<p>Фізична агресія</p> <ul style="list-style-type: none"> - використання фізичної сили проти іншої особи 	<p>Агресивно-байдужий тип:</p> <ul style="list-style-type: none"> - емоційна холодність; - підвищена ефективність; - емоційна збудливість; - дратівливість, байдужість; - фізичне застосування своєї сили; - використання образ, грубих слів.
		<p>Екстрапунітивний, самозахисний тип.</p> <ul style="list-style-type: none"> - використання прямої фізичної сили. 		

Аналіз методичної літератури свідчить, що перевагою у методі опитування є швидкість зібрання інформації. Також зручно складати характеристики досліджуваних із застосуванням якісного аналізу типів особистості. Але у вербальних тестах є й свої недоліки, які виявляються, по-перше, у фальсифікації та установці особистості на певну відповідь; по-друге, більшість методик було сформовано для визначення агресії в підлітків, юнаків та дорослих, а для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, цей діагностичний матеріал не підходить через певні психологічні особливості їх розвитку; по-третє, чинні тести-питальники для дітей характеризують їх агресивність з боку дорослого, що може ввібрати в себе певну суб'єктивність того, хто їх оцінює.

Для дослідження неусвідомленого рівня прояву агресії в дітей часто використовують **проективні техніки** дослідження (Р. Бернс, Б. Брайклін, Е. Вангер, Дж. Бук, М. Друзкевич, С. Кауфман, М. Люшер, С. Розенцвейг). Аналіз наукових джерел [77; 95; 102] дає можливість стверджувати, що агресію людини, найкраще розкривають експресивні, імпресивні та інтерпретаційні методи дослідження (див. табл. 1.7).

Експресивний проективно-малюнковий метод діагностики на основі аналізу намальованих на аркуші паперу ознак оцінює й надає якісну характеристику особистості. Автори малюнкових методів діагностики перебували в постійному пошуку ідей для вдосконалення своїх методик. Вони пропонували звертати увагу на графічну якість, пропорції, використання простору, охайність виконання малюнка, впроваджували додатково серії питань (Р. Корман), інструкцій, схем, інтерпретацій (Р. Бернса і С. Кауфмана), тобто все, що могло б краще розкрити малюнок особистості [14; 24; 52, с. 346–374; 62, с. 36-59, 110–117; 65; 80, с. 346–374, 614–116; 102, с. 292–313].

Методики дослідження неусвідомленої агресії

Види діагностичних напрямків	Підвиди діагностичних напрямків	Методики дослідження агресивності
Проективний метод	Експресивні	Малюнок методика "Тварина якої не існує" (М. Друзкевич).
		Малюнок методика "Будинок, дерево, людина" (Дж. Бука).
		Малюнок методика "КМС" (Р. Бернс, С. Кауфман).
	Імпресивні	Тест вибору кольорів (М. Люшер).
		Тест руки (Б. Брайклін, З. Піотровський, Е. Вангер).
	Інтерпретаційний	Ситуативний тест (С. Розенцвейнг).
		Ситуативний тест "Ділові ситуації" (Н. Хітрова).

Експресивні методики, є зручними для діагностики як дітей, так і дорослих. Процес малювання дає можливість самовиразитися, проявити уяву, розкрити специфічні особливості психічної діяльності. Спеціалісти мають можливість, розшифрувати в малюнках досліджуваних різні симптокомплекси та скласти багатоаспектний портрет особистості.

Отже, аналіз науково-методичних джерел доводить, що експресивний проективно-малюнковий метод є зручним для роботи з дітьми початкових класів [42, с. 263, 270]. У процесі малювання вони невимушено переходять на іншу площину свідомості, розкривають особливості свого характеру, ставлення до навколишнього світу. В дитячих малюнках відображається індивідуальна симптоматика, яка вказує на психічні стани, а саме: тривожність, страх, агресію, неадекватний рівень самооцінки, або на почуття психічного комфорту тощо. У своєму дослідженні ми звертаємо увагу лише на ті ознаки, які вказують на агресію. Для вивчення стану неусвідомленої агресії нами були модернізовані малюнкові методики, такі як: "Малюнок неіснуючої тварини", "Малюнок моєї сім'ї", "Малюнок мого класу".

Упродовж апробації проєктивних малюнкових методик у загальноосвітніх школах були визначені певні труднощі, які виникали в молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. Це проявлялося по-перше, в тому, що була категорія дітей, котрі відмовлялися виконувати завдання, мотивуючи невмінням малювати. По-друге, за методикою "Малюнок неіснуючої тварини" молодшим школярам важко було визначитися з образом героя, тому вони створювали банальні зображення відомих їм тварин, або персонажів із казок і мультфільмів. По-третє, експресивні малюнкові методики не визначали усвідомленість дитиною власної агресії, оскільки за своїм технічним складом були тільки орієнтувальними, тому вимагали доповнення іншими методами як основними інструментами дослідження.

Наступними проєктивними методами дослідження, що найкраще розкривають агресію особистості, є імпресивні діагностичні методики, це – кольоровий тест М. Люшера та "Тест руки" Б. Брайкліна, З. Петровського та Е. Вангера. Ці типи методик ґрунтуються на вивченні результатів вибору особистістю стимулів із низки запропонованих. Так, за тестом М. Люшера, дитині показують кольорові квадрати, з яких вона має вибрати один, що має найбільш приємний для неї колір. Психологічна інтерпретація за визначеним вибором пов'язана, звісно, з символічним значенням кольору [62, с. 42].

За методикою "Тест руки" дитина має з'ясувати дію на дев'яти малюнках де зображено різні позиції кисті рук, і самостійно вигадати позицію кисті руки в дії на чистій десятій картці. Інтерпретація цього виду тестування розкриває агресивні тенденції особистості щодо панування її над іншими людьми [93, с. 27–30].

Згідно з науково-методичними джерелами, імпресивний метод дослідження застосовувався для вивчення агресії як у дітей так і в дорослих. Деякі ідеї з обраних методик були використані нами в модифікованій малюнковій методиці. Так, за тестом М. Люшера оцінювався той вибір кольорів у малюнку дитини, що переважав, а отже, характеризував ознаки агресії. Недоліками імпресивного методу є те, що, по-перше, за допомогою нього

неможливо дослідити причини виникнення дитячої агресії. По-друге, за результатами їх проведення не можна виявити рівень усвідомлення дитиною своєї агресії, тому автори методик для уточнення мотивів агресії пропонують здійснювати додатковий аналіз отриманого профілю.

Третій, виділений нами проєктивний метод діагностики, це – метод інтерпретації [52, с. 243 – 281; 62, с. 386 – 408]. До складу його методик включений діагностично-малюнковий матеріал, у якому відображено ситуації певного змісту. За ними досліджувана особистість має дати власну характеристику зображеним подіям. Такий метод діагностики використаний і для вивчення агресії в працях С. Розенцвейга та Н. Хітрової. Він розроблений як для дітей, так і для дорослих і складається з 24-х малюнків, на яких зображені персонажі з незавершеними розмовами. Завдання досліджуваного – розкрити власну думку з приводу ілюстрованої ситуації, знайти оптимальні способи виходу з зображеного на малюнку конфлікту. Отримані результати дослідження оцінюють за двома критеріями: напрямком та видом агресивної реакції. Їх поєднують між собою за афективно-динамічною реакцією (дев'ять типів агресивної поведінки особистості). Характеристика цих типів описана вище в модифікованому методі спостереження І. Фурманова.

У процесі апробації методики С. Розенцвейнга при дослідженні агресії в молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком ми натрапили на окремі труднощі. По-перше, учні 3-х і 4-х класів давали фальсифіковані відповіді, намагаючись бути кращими в очах дослідника, а в дітей 1-х і 2-х класів розкриття ситуацій не завжди відповідало змісту малюнків. По-друге, інтерпретаційний метод, як і всі проєктивні методи дослідження, не розкривав усвідомлення дитиною своєї агресії та характер моделювання ними поведінкових реакцій. Названі труднощі при вивченні агресії наштовхнули нас на створення нової модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, яка вивчала моделювання поведінки. В основу цієї методики було покладено ідею малюнкових ситуацій

С. Розенцвейнга та якісний опис афективно-динамічних реакцій за типами агресії (див. табл. 1. б).

Отже, аналіз науково-методичних джерел дозволив визначити проєктивний, експресивний та імпресивний методи діагностики, що є основними при дослідженні агресії як стану.

Проєктивний інтерпретаційний метод дослідження був адаптований для вивчення моделювання агресивних типів поведінки у свідомості молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком. Натомість для дослідження поведінкових реакцій у дітей у різних життєвих ситуаціях було адаптовано метод спостереження.

Аналіз науково-методичної літератури свідчив, що рівень прояву усвідомленої агресії в дітей дошкільного та молодшого шкільного віку не вивчався досконало через низку причин: по-перше, була думка, що учні не усвідомлюють причини своєї агресивної поведінки, або усвідомлюють її недостатньо (Г. Бреслав, К. Бютнер, А. Запорожець); по-друге, на дитячу агресію великий вплив має поведінка дорослих (А. Адлер, А. Бандура, А. Болдуїн, С. Завражець, А. Маслоу, Б. Скіннер, Л. Славіна, Р. Уолтерс), яку будемо досліджувати та корегувати; по-третє, велику увагу в джерелах з логопедії було зосереджено на формуванні мовлення в дітей із тяжкими порушеннями мовлення, яке є засобом регуляції негативної поведінки. Так, О. Мастюкова, Є. Соботович та інші зазначали, що розвиток емоційно-вольової сфери дитини залежить від рівня недорозвинення в неї мовлення, але сама проблема агресії в дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку спеціально ще не вивчалася. Тому для вивчення усвідомленої агресії нами було використано метод опитування.

Крім того, ми здійснили систематизацію типів (О. Романова, С. Розенцвейг, І. Фурманова) [62; 63; 64; 93], видів (А. Басса, А. Даркі) [52], агресивних реакцій, симптоматики агресії (Р. Бернса, Дж. Бука, Вульфа, М. Друзкевич, С. Кауфмана, Л. Кормана, М. Люшера, К. Маховера, В. Х'юлса та ін.), що дозволило виділити три види агресії: саморегулювальний,

прихований та поведінковий. Саморегульований вид поділяється на такі підвиди: контрольований та змагальний; прихований – на захисний і депресивний, а поведінковий – на демонстративний та фізичний (див. табл. 1.6).

Саморегульований вид агресії І. Фурманов та С. Розенцвейг порівнювали у своїх дослідженнях з енергійністю та активністю дітей [23, с. 5–20]. Н. Левітов також описував його як цілеспрямований, наполегливий та сміливий вид активності. Науковці А. Співаковська, А.Фройд, Е. Фромм визначили, що цей вид агресії виконує самозахисну реакцію. Отже, сформований нами саморегульований вид агресії є нормою в поведінці людини, або агресією, яка вказує на активність та самоконтроль емоційних проявів особистості, що відповідає нормі.

Цей вид агресії С. Розенцвейг та І. Фурманов найкраще розкривають у імпульсивному типі агресивних реакцій. Так, контрольований підвид найбільш відповідає самозахисному та вперто-розрахунковому типам агресивних реакцій, а змагальний – перешкодо-домінантному. **Прихований вид** агресії переважно включає інтропульсивні типи агресивних реакцій, захисний відповідає самозахисному та вперто-розрахунковому типам, а депресивний - перешкодо-домінантному. До **поведінкового виду** належать екстрапульсивний тип агресивних реакцій. Його демонстративний підвид відповідає вперто-розрахунковому та перешкодо-домінантному типам агресивних реакцій, а фізичний – самозахисному.

На основі аналізу особистісного тесту–питальника А. Басс і А. Даркі ми поділили вісім видів агресивних реакцій на два види агресії: прихований та поведінковий. **Прихований вид** у захисному підвиді агресії вміщав образливість; депресивний – почуття провини та підозрілість.

Поведінковий вид у демонстративному підвиді агресії вміщав вербальну, непряму агресію, схильність до роздратування, негативізм; фізичному – агресивні реакції, що вказували на застосування фізичної агресії.

Симптоматика типів агресивності, за О. Романовим, була також віднесена до **прихованого** та **поведінкового** видів агресії. **Прихований вид**, захисний

підвид агресії відповідав агресивно-боязливому типу особистості; депресивний – агресивно-уразливому. **Поведінковий** вид, зокрема демонстративний, а захисний підвид агресії відповідав характеристикам агресивно-опозиційного та агресивно-гіперактивного типів; фізичний – агресивно-байдужого типу особистості.

Отже, з метою створення критеріїв оцінки для вивчення агресивного стану, агресивної поведінки, агресивності, а також усвідомлення агресії нами, на підставі аналізу наукових джерел, було виділено три види агресії, які включали по два підвиди. Так, **саморегульований вид агресії** включав два підвиди агресії: контрольований та змагальний. Стан контрольований агресії проявлявся у внутрішній упевненості особистості, що пізніше переходило в стан напруженості. Вербальні прояви моделей поведінки характеризувалися: вмінням логічно обґрунтовувати свою позицію, здатністю без криків та образ вислухати та аргументувати власну точку зору; невербальні – вказували на дії, які проявлялися у дисциплінованості, самоконтролі та впевненості у власній правоті (див. табл. 1.8).

Таблиця 1.8.

**Характеристика симптоматики саморегульованої
(контрольованого підвиду) агресії**

Вид агресії		Саморегульований
Підвид агресії		Контрольований
Стани		Внутрішня впевненість ↓ Напруженість
Елементи невербальної агресії	Міміка	<u>Міміка</u> малорухлива, <u>за напрямом:</u> - задоволена. <u>Обличчя</u> спокійне. <u>Очі</u> блищать, прищурені, або розкриті, погляд спокійний. <u>Губи</u> розтягнуті в приємну та щиру посмішку.
	Жести	<u>Рухи:</u> урівноважені, легкі, передбачувальні. <u>Хода:</u> благородна, впевнена, без турботлива, спокійна.
Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	<u>Спілкування:</u> стримане, розсудливе, обґрунтоване, логічне. <u>Характерні прояви:</u> без криків та образ вирішують непорозуміння.
	Невербальна поведінка	<u>Поведінка:</u> дисциплінована, педантична, критична, самоконтрольована.

Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	- самоконтроль (у межах конкретної ситуації); - вміння вислухати думку інших людей; - виконання того, що кажуть інші; - довіра до навколишніх людей; - адекватна самооцінка.
	Негативні риси характеру	- Необ'єктивне бачення навколишньої дійсності; - підвищений педантизм.
Рівень усвідомлення		- розуміння своїх дій; - усвідомлення комфортного самопочуття. Форми висловлювань: - "Це не Я винен, мені сказали так зробити"; - "Я не гратимуся... Мені заборонили з тобою спілкуватися..."; - "Я зроблю все, що мене попросять"; - "Зі мною такого не станеться...".

Змагальний підвид агресії як стан проявлявся в активності, впевненості, а також незадоволеності собою, якщо поруч з'являвся хтось кращий. Моделі поведінки вербального характеру відрізнялись емоційним спілкуванням, захопленими розповідями про свої досягнення, тощо; невербального – розкутістю в діях, цілеспрямованістю при досягненні мети, непоступливістю та впертістю в ситуаціях тощо (див. табл. 1.9).

Таблиця 1.9.

Характеристика симптоматики саморегульованої (змагального підвиду) агресії

Вид агресії		Саморегульований
Підвид агресії		Змагальний
Стани		Активність ↓ Впевненість ↓ Незадоволення собою (якщо поруч є хтось кращий)
Елементи невербальної агресії	Міміка	<u>Міміка</u> рухлива, за напрямом: орієнтовно-дослідницька, задоволена, незадоволена. <u>Обличчя</u> зосереджене, або задоволене. <u>Під час зосередженості</u> : <u>брови</u> зведені; <u>лоб</u> має вертикальні складки; <u>очі</u> звужені; <u>рот</u> закритий, кути опущені; <u>губи</u> стиснуті. <u>Під час задоволення</u> : <u>брови</u> підняті; <u>очі</u> блищать, прищурені; <u>лоб</u> має горизонтальні складки; <u>губи</u> розтягнуті у широкій посмішці.
	Жести	<u>Рухи</u> : активні, вказівні, швидкі, змістовні, впевнені. <u>Хо́да</u> : впевнена, задоволена, горда, стурбована, стрімка, енергійна.

Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	<u>Спілкування</u> : емоційне, дійове, захопливе, доказове, порівняльне. <u>Характерні прояви</u> : підвищення голосу з метою наполягання, похмурість, нестриманість у висловлюваннях, наполягання на власній точці
	Невербальна поведінка	<u>Поведінка</u> : врегульована, розкута, ціленаправлена, непоступлива, вперто-розрахункова, домінантна.
Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	наполегливість, цілеспрямованість досягненні поставленої мети, конструктивність (послідовність виконання дій), оптимістичність, раціональність, сила волі, спланованість дій.
	Негативні риси характеру	здрісль, образа, упертість, хвастливість, підвищена самооцінка.
Рівень усвідомлення		- усвідомлений розрахунок своїх позицій у соціумі; - чітка цільова установка; - демонстрація змісту особистісних досягнень; - аналіз ситуацій на власну користь. Форми висловлювань: - "Я краще за нього..."; - "Все одно перемога буде за мною"; - "Я так зробив, оскільки знаю, що так буде добре...".

Прихований вид агресії включав захисний та депресивний підвиди. Захисний підвид агресії як стан агресії виражався в пасивності, невпевненості в собі, тривожності. Вербальні прояви моделей поведінки проявлялися у вербальній стурбованості, невідвертих висловлюваннях, оправданні своїх вчинків, звинуваченні всіх окрім себе тощо; невербальні – у нерішучих діях, відстороненні від дітей, дорослих тощо (див. табл. 1.10).

Таблиця 1.10.

Характеристика симптоматики прихованої (захисного підвиду) агресії

Вид агресії		Прихований
Підвид агресії		Захисний
Стани		Пасивність ↓ Невпевненість ↓ Тривожність
Елементи невербальної агресії	Міміка	<u>Міміка</u> монотонна, нерухлива; <u>за напрямом</u> : пасивно-оборонна, замаскована. <u>обличчя</u> втомлене; <u>брови</u> насуплені; <u>очі</u> розширені, погляд невпевнений; <u>рот</u> закритий, кути його відтягнені назад, або опущені вниз.
	Жести	<u>Руки</u> : пасивні, невпевнені, закриті, турботливі, стримані. <u>Хода</u> : схвильована, лінива, важка, невпевнена.

Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	<u>Спілкування</u> : неголосне, стурбоване, невідверте, невпевнене, з оправданнями чи звинуваченнями інших. <u>Характерні прояви</u> : імпульсивне підвищення голосу, плач, похмурість, осуд інших, обманювання, розповсюдження пліток.
	Невербальна поведінка	<u>Поведінка</u> : недовірлива, збентежена, нерішуча.
Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	- сором'язливість, стриманість, відчуття субординації.
	Негативні риси характеру	- лінь, заздрість, образа, підозріливість, ворожість (до успішних), недовіра до навколишніх, оправдання та звинувачення інших, не рішучість у прийнятті рішень, занижена самооцінка.
Рівень усвідомлення	- усвідомлення своїх слабких сторін, підвищена самокритичність; заниження своїх можливостей; розуміння того, що є люди більш успішні, авторитетні, ніж вони; трансформування себе в мріях: від безпомічності до героїчності. Форми висловлювань: - "Я теж міг би стати першим, якщо б мені не заважали...". - "Я не буду виконувати це завдання, тому що в мене все одно нічого не вийде ...". - "Я не буду спілкуватися з тими учнями, бо вони мене ображають і завжди роблять погані вчинки, як-от...".	

Стан депресивного підвиду агресії як стану вказував на пасивність, невпевненість, тривожність і страх. Моделі вербальної поведінки характеризувалися боязливістю та невпевненістю у висловлюваннях, частими звинуваченнями самих себе, уникненням спілкування з людьми тощо; моделі невербальної поведінки вказували на пасивні та нерішучі дії, покірливе ставлення до покарань тощо (див. табл. 1.11).

Таблиця 1.11.

Характеристика симптоматики прихованої (депресивного підвиду) агресії

Вид агресії	Прихований
Підвид агресії	Депресивний
Стани	Пасивність ↓ Невпевненість ↓ Тривожність ↓ Страх

Елементи невербальної агресії	Міміка	Міміка монотонна, мала зміна її форм; за напрямом: пасивно-оборонна, покійна, замаскована. обличчя втомлене, перелякане, бліде, застигле; брови насуплені; очі "потухлі", погляд невпевнений, сумний; рот може бути трохи відкритим, кути опущені вниз; губи стиснуті. нижня губа безвільно опущена вниз.
	Жести	Руки: пасивні, невпевнені, обережні, слабкі. Хо́да: повільна, неграційна, втомлена, обережна, важка, опущені голова та плечі.
Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	Спілкування: тихе, пасивне, боязливе, невпевнене; - незацікавлене, звинувачення самих себе. Характерні прояви: плач, страх, не бажання спілкуватися, тощо.
	Невербальна поведінка	Поведінка: бездіяльна, покійна при покараннях, нерішуча.
Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	–
	Негативні риси характеру	- безпомічність, образа, незахищеність, заздрість, підозріливість, замкненість, напруженість, втомленість, зневага (у своїх силах), звинувачення себе, самотність, занижена самооцінка.
Рівень усвідомлення	- усвідомлення власних переживань, а також залежності від них; викривлене розуміння ситуацій (їм здається, що всі настроєні проти них). Форми висловлювань: - "Зі мною ніхто не хоче спілкуватися...". - "У мене нічого не вийде...". - "Мені ніхто не потрібен. Мені і так добре...".	

Поведінковий вид агресії включав демонстративний і фізичний підвиди. Демонстративний підвид агресії, як стан, характеризувався активністю, впевненістю, задоволеністю собою та своїми вчинками. Моделі вербальної поведінки проявлялися в емоційній розкнутості та нестриманості у висловлюваннях, саркастичності, нещирості у спілкуванні, впевненості у своїй правоті тощо; моделі невербальної поведінки вказували на невиховані безконтрольні дії, вимогливість до людей, підставляння інших, підлабузництво до авторитетних осіб тощо (див. табл. 1.12).

**Характеристика симптоматики поведінкової
(демонстративного підвиду) агресії**

Вид агресії		Поведінковий
Підвид агресії		Демонстративний
Стани		Активність ↓ Упевненість ↓ Задоволеність собою та своїми вчинками
Елементи невербальної агресії	Міміка	<u>Міміка</u> надзвичайно рухлива, <u>за напрямом</u> : задоволена, вульгарна; <u>обличчя</u> напружене; <u>брови</u> підняті, м'язи лоба направлені до верху; <u>очі</u> : розкриті або примружені, блищать, погляд упевнений; <u>губи</u> в посмішці; <u>рот</u> може бути відкритий. <u>зуби</u> видніються.
	Жести	<u>Руки</u> : активні, швидкі, вказівні, вільні, впевнені, напружені, - непослідовні. <u>Хода</u> : сильна, вульгарна, надмірна, хоробра, не спокійна.
Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	<u>Спілкування</u> : емоційне, розкуте, нестримане, веселе, шумне, з елементами сарказму, непослідовне, занадто впевнене, нещире, егоцентричне, з прикрашанням себе. <u>Характерні прояви</u> : осуд, ображення, ридання, крики, злі жарти, публічне висміювання, тощо.
	Невербальна поведінка	<u>Поведінка</u> : безконтрольна, невихована, опозитивна, не відповідальна, вперто-розрахункова, вимогливість до навколишніх, підставляння інших, підлабузництво до авторитетних осіб.
Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	- відкритість у спілкуванні; упевненість у собі.
	Негативні риси характеру	- імпульсивність, гнівливість, самозакоханість, завищене оцінювання своїх можливостей, не послідовність у діях, не сприймання думки інших, завищена самооцінка.
Рівень усвідомлення		- Розуміння поведінки та стану лише на рівні досягнення власних потреб; усвідомлення власної унікальності та індивідуальності. Форми висловлювань: - "Я краще можу це виконати, ніж інші..."; - "У мене є все...". - "Що хочу, то й роблю ...".

Фізичний підвид агресії як стан виражався у підвищеній збудливості, невірноваженості. Моделі поведінки вербального характеру вказували на напружене, емоційно-імпульсивне спілкування, хамливі висловлювання до інших, словесне знуцання, докори та приниження співрозмовників тощо; моделі невербальної поведінки розкривали безконтрольні, рефлексорні провокаційні дії, використання фізичної сили тощо (див. табл. 1.13).

Таблиця 1.13.

Характеристика симптоматики поведінкової (фізичного підвиду) агресії

Вид агресії		Поведінковий
Підвид агресії		Фізичний
Стани		Підвищена збудливість ↓ Невірноваженість
Елементи невербальної агресії	Міміка	<u>Міміка</u> надзвичайно рухлива, <u>за напрямом:</u> агресивно-нападницька; оборонна; <u>обличчя</u> напружене (може червоніти); м'язи лоба зсунуті до середини і вниз; <u>очі:</u> розкриті або прищурені, блищать, погляд упевнений, твердий. <u>ніздрі</u> розширені, пазухи носа трохи підняті. <u>губи</u> тісно стиснені або відтягнені назад, розтягнені, в саркастичній посмішці; <u>зуби</u> стиснуті.
	Жести	<u>Рухи:</u> впевнені, напружені, імпульсивні, енергійні. <u>Хода:</u> вульгарна, груба, нерівна, швидка.
Моделі агресивної поведінки	Вербальна поведінка	<u>Спілкування:</u> емоційне, напружене, хамливе. <u>Характерні прояви:</u> докори, крики, знуцання, приниження, застосування сили.
	Невербальна поведінка	<u>Поведінка:</u> конфліктна, безконтрольна, рефлексорна.
Можливі варіанти рис характеру, які можуть формуватися при певному підвиді агресії	Позитивні риси характеру	–
	Негативні риси характеру	- гнівливість, незадоволення навколишніми, некерованість, некритичне ставлення до себе, неадекватне оцінювання своїх дій, доведення своєї значущості, звернення на себе уваги, неадекватна самооцінка.
Рівень усвідомлення		- розуміння своїх переживань і намагання втримати власні позиції у своєму оточенні; усвідомлення своїх дій, які спрямовані на внутрішній самозахист. Форми висловлювань: - "Ще раз так зробить, і я його поб'ю...". - "Я його вдарив, бо він сварився..."; - "Так йому й треба, нехай мене не зачіпає...".

1.3. Методики вивчення неусвідомленої агресії у молодших школярів. Проективно-малюнкова методика

Для дослідження неусвідомленого стану агресії ми використали низку проєктивних малюнкових методик: "Малюнок неіснуючої тварини", "Малюнок моєї сім'ї", "Малюнок мого класу". Але в "оригінальному" вигляді, за допомогою них вивчали неусвідомлені психічні властивості особистості всесторонньо, що не відповідало меті дослідження. Тому нами була проведена вузьконаправлена їх модернізація, завдяки чому було виділено лише ті ознаки, що підтверджували в досліджуваних дітей наявність агресії. Дані методики були апробовані в умовах загальноосвітньої школи, при дослідженні учнів молодших класів: з нормальним та порушеним мовленням.

За допомогою виділених нами проєктивних малюнкових методик ми вивчали в дітей стан їх неусвідомленої агресії, яка спрямовувалася на себе – "Я-Особистість" і досліджувалася за методикою М. Друзкевич "Малюнок неіснуючої тварини"; на членів сім'ї – "Я в сім'ї" за методикою Р. Бернса і С. Кауфмана "Малюнок моєї сім'ї"; на колектив – "Я в соціумі" за допомогою малюнкової методики, в основу якої було покладено науково-практичні роботи Р. Бернса, Дж. Бука, Вульфа, М. Друзкевич, С. Кауфмана, Л. Кормана, М. Люшера, К. Маховера, В. Х'юлса та інших – "Малюнок мого класу" [102, с. 292–313].

Наступний етап нашого дослідження передбачав визначення видів та підвидів агресії за допомогою отриманого якісного аналізу симптоматики, що проявлявся в малюнках дітей та характеристиці цих ознак за методиками Р. Бернса, Дж. Бука, Вульфа, М. Друзкевич, С. Кауфмана, Л. Кормана, М. Люшера, К. Маховера, В. Х'юлса та ін.) [129, с. 316–374; 142, с. 42; 146; 170, с. 614–616; 216, с. 292–313].

Для вивчення видів агресії за дитячим малюнком, нами було створено протокол дослідження, параметри якого були розташовані по горизонталі та вертикалі (див. табл. 1.14).

Таблиця 1.14.

**Дослідження стану неусвідомленої агресії
за малюнковими методиками**

№ п/п	Ознаки малюнка	Характеристика ознак малюнка	Види агресивності (оцінка в балах)					
			Саморегул.		Прихований		Поведінковий	
			Контрольована	Змагальна	Захисна	Депресивна	Демонстративна	Фізична
1	Простір	Малюнок вище нижньої лінії аркуша.						
		Малюнок над середньою лінією аркуша.						
		Малюнок в кутку, або звислий у просторі.						
		Малюнок у нижній частині аркуша.						
		Малюнок ближче до верхнього краю.						
		Розподіл малюнка, по довжині аркуша. Малюнок виходить за рамки аркуша паперу.						
2	Лінія	Рівномірна, чітка.						
		Гнучка. Використання на малюнку надмірного штрихування.						
		Тонка, перервана, з різним натиском, часте підтирання гумкою, поновлення малюнка.						
		Нечітка, слабка (павутинна), особлива симетричність, стертий малюнок гумкою.						
		Перервана, штрихоподібна.						
		Товста, притягнення.						
3	Зміст малюнка	Малюнок виконаний відповідно до поставленого завдання, добре намальований, творчий, але з використанням додаткових елементів (природніх явищ, прикрашання, надвичайного одягу).						
		Багато деталей, що доповнюють малюнок.						
		Застосування геометричних фігур. Відсутність творчих здібностей, банальність у змісті малюнка.						
		Малюнок виконаний добре, але недостатня деталізація.						
		Малюнок займає всю сторінку.						
		Роги, шипи на голові, голки, нарости на тілі, вайлуватість персонажів.						

4	Структура малюнка	Малювання всіх улюблених персонажів з пропорційними розмірами, але з різним настроєм, поведінкою та родом діяльності.						
		Малювання персонажа (себе) посередині, більш яскраво та детально, ніж інших.						
		Малювання героя (себе) маленьким, самотнім.						
		Відмова зображувати одного із запропонованих персонажів на малюнку (можливо себе). Малюнок без героїв.						
		Малювання улюбленого персонажа (себе) поряд з сильною особистістю.						
		Великий розмір одного з персонажів малюнку.						
5	Колір	Зелений.						
		Синій.						
		Жовтий.						
		Коричневий, простий олівець, ручка.						
		Червоний.						
		Чорний, сірий.						
6	Малюнок персонажа (чоловіка)	На малюнку голова персонажа повернена праворуч: добре намальований, позитивний (посміхається).						
		Персонаж намальований з великими вухами, очима та пальцями.						
		Голова персонажа повернена ліворуч, відкритий рот, немає губ і язика, руки (лапи) захищені, притиснені до тулуба, або знаходяться за спиною.						
		Голова намальована в профіль, може бути в анфас, рот замальований, руки (лапи) відсутні або прикриті одягом. Персонаж зображений примітивно, відсутній одяг.						
		Голова персонажа намальована в анфас, зображені великі вії, відкритий рот, видніється язик. Усміхнене обличчя. Зображена полегшена опорна частина фігури, забагато функціональних та декоративних частин на малюнку.						
		У персонажа відсутні на голові очі, вуха чи рот. Добре намальовані зуби, довгі руки (лапи), пальці з нігтями чи кулаки.						
Загальна кількість балів за видами агресії								

Параметри в горизонтальних рядах досліджували агресію за шістьма ознаками дитячого малюнка: простір, лінія, зміст, структура, колір та персонаж. Так, наприклад, ознаки розташування малюнка в просторі вказували на рівень самооцінки та самоконтроль дитини в критичних ситуаціях. Чим вище від низу аркуша паперу був здійснений малюнок, тим вищі претензії учня на його визнання у своєму оточенні.

Товщина ліній розкривала емоційну рівновагу, впевненість у власних силах молодших школярів. Якщо лінія мала товстий штрихоподібний вигляд, то це вказувало на їх емоційну безконтрольність, упертість, амбіційність або використання ними своєї авторитетної сили при розв'язанні будь-яких конфліктних ситуацій.

Зміст малюнка допомагав розкрити активність та емоційність учнів. Малюнки, що займали всю сторінку, зайво деталізовані, або мали ознаки агресивного характеру (кулаки, зброя, злі наміри персонажів тощо) вказували на прояви в дітей сильної фрустрації, почуттів ворожості до навколишнього світу, схильність до неконтрольованих роздратувань та нападів.

Структура малюнка характеризувала ставлення дитини до себе та інших. Якщо учень відмовлявся малювати членів своєї родини або однокласників, то це вказувало на його неприязнь до них. Натомість, якщо дитина малювала себе біля авторитетних персон, або зображала героїв великих розмірів, то це розкривало суперництво та психотравмуючий вплив цих особистостей на дитину.

Використання кольору на малюнку вказувало на внутрішньо-емоційний стан учнів. Яскраво-червоні кольори характеризували енергійність та надзвичайну активність дітей, що проявлялося в гальмуванні загальноприйнятих правил, у їх показових виступах, завищених вимогах до себе та інших. Чорними кольорами та його відтінками користувалися діти, котрі відчували негативне ставлення як до себе, так і до навколишнього світу. У

них переважали почуття опозиційності, опозитивності, несприйняття думки інших.

Малювання персонажів розкривало саме дитячу зацікавленість навколишнім світом. Якщо в героя чітко зображені зуби, язик, кулаки, то це свідчить про егоцентризм, легковажність, балакучість та імпульсивність учнів, їх постійну потребу в увазі та схваленнях. Якщо дитина малює персонажів без аналізаторних систем, то цим вона виражає протест проти людей.

Названі ознаки малюнків поділяються на шість типів, кожен з яких визначає якість виконання завдання дитиною. Типи, розподілені горизонтально (кожної ознаки окремо), мали власну характеристику, яка відповідала певному видові та підвидові агресії за **вертикаллю**. Так, **саморегульований вид агресії** за ознаками малюнків молодших школярів указував на їх уміння здійснювати контроль за власними емоційними проявами. Цей вид мав у своїй структурі контрольований підвид, який розкривав відчуття впевненості, власну гідність, внутрішній спокій дітей, а змагальний підвид агресії, характеризував їх енергійність, оптимістичний настрій у сферах діяльності.

Прихований вид агресії за ознаками малюнків вказував на підвищену тривожність, замкнутість, нереалізованість учнів у своєму оточенні. Його захисний підвид доводив, що діти відчувають власну неповноцінність, внутрішню озлобленість, незадоволеність своїм місцем у соціумі. Депресивний підвид агресії характеризував їх страхи й переживання власної значущості в суспільстві.

Ознаки хаотичних малюнків молодших школярів свідчили про **поведінковий вид їх агресії**. Такі діти відрізнялися від інших учнів своєю підвищеною самооцінкою, неврівноваженістю та амбіційністю. Демонстративний підвид характеризував їх надмірну активність, імпульсивність, завищений егоцентризм. Фізичний підвид агресії – схильність до неконтрольованих роздратувань та нападів.

У протоколі дослідження кожен намальований дитиною тип ознаки оцінювався одним балом і нулем балів, якщо цей тип не був позначений на

малюнку. Загальна сума балів визначала вид та підвид агресії, який переважав на його малюнку (див.табл. 1.14). Розроблений протокол охопив групу параметрів та якісних характеристик, які відображали особливості виконання дитиною завдань. Визначений у нашій роботі вид оцінювання ґрунтувався на працях Н. Гаврилової [18; 19; 20], Б. Зейгарника [27], О. Лурія [39; 40; 41], Е. Симерницької [70; 71], А. Сиротюк [78, с. 78, 153, 164–183], Н. Семаго, М. Семаго [68], Р. Немова [43] та інших [12; 34; 42; 69].

Отже, у процесі аналізу літературних джерел нами були модернізовані три малюнкові методики: "Малюнок неіснуючої тварини", "Малюнок моєї сім'ї", "Малюнок мого класу" які дозволили вивчити агресію як стан у трьох сферах дослідження: "Я-Особистість", "Я в сім'ї", "Я в соціумі". На основі аналізу виявленої симптоматики були виділені види та підвиди неусвідомленої агресії.

1.4. Методика дослідження моделювання типів поведінки у свідомості. "Сюжетно-ситуативно-ілюстрована" методика

Для вивчення в дітей початкових класів моделей їх поведінки були обґрунтовані науково-практичні праці В. Амен, А. Басс, А. Даркі, М. Доркі, С. Розенцвейнга, Р. Темл, О. Романова, І. Фурманова та інших учених, систематизовані та логічно поєднані засоби діагностики неусвідомленої агресії, критерії оцінювання якостей виконання завдань в одну "Сюжетно-ситуативно-ілюстровану" методику, яка досліджувала агресію в молодших школярів у трьох основних сферах: "Я у сім'ї", "Я у соціумі" і "Я-Особистість".

Основним завданням при складанні модифікованої методики було визначення засобів, параметрів і критеріїв, які б допомогли визначити в молодших школярів види, підвиди неусвідомленої агресії. Її формування відбувалося на основі узагальненого аналізу праць провідних спеціалістів, що вивчали агресивні реакції за фрустрацією (С. Розенцвейнг) [52, с. 243–281], афективно-динамічною, вербальною та поведінковою направленістю

(І. Фурманов) [93, с.15–50], формою (А. Басс і А. Даркі [52, с. 243–281; 62, с. 386–408] та типізацією (О. Романов) [64, с. 11–16] (див. табл. 1.5). Були враховані особливості вищої нервової діяльності молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком, а саме здатність ними краще сприймати наочний кольорово-ілюстрований матеріал, ніж вербальний питальник (Г. Люблінська, А. Селецький О. Трошин, О. Жуліна, О. Усанова, Ю. Гаркуш та ін.). Тому одним із основних засобів діагностики агресії у нашій методиці була наочність, яка заснована на ідеях малюнкового матеріалу С. Розенцвейнга та Р. Темл, М. Доркі, В. Амен.

Нами також було покладено в основу розробки модифікованої методики симптоматику агресії, яка була розподілена відповідно до видів та підвидів агресії (див. табл. 1.8 – 1.13). Методика включала ілюстровано ситуативні картинки, робота з якими давала можливість вивчити в молодших школярів моделювання у свідомості різних типів поведінки у сферах "Я-Особистість", "Я у сім'ї", "Я у соціумі".

Для вивчення моделювання типів поведінки у свідомості було розроблено дванадцять фруструючих ситуацій. Перші шість досліджували моделі поведінки учнів у їхній сім'ї, останні шість – у колективі. До кожної з запропонованих ситуацій було підібрано по чотири малюнки.

Ситуації в модифікованій методиці були побудовані наступним чином: у сфері "Я у сім'ї" перші три (1, 2, 3) характеризували ставлення дитини до членів її сім'ї, наступні три (4, 5, 6) демонстрували ставлення членів сім'ї до дитини. У сфері "Я у соціумі" малюнки в перших ситуаціях (7, 8, 9) демонстрували варіанти ставлення дитини до колективу однолітків, а в останніх ситуаціях (10, 11, 12) – ставлення колективу до дитини.

Загалом аналіз результатів вибору малюнків за ситуаціями 1, 2, 3, 7, 8, 9 вказував на особливості розвитку агресії у сфері "Я-Особистість". Показники вибору малюнків за ситуаціями 1, 2, 3, 4, 5, 6 розкривали стан розвитку агресії у сфері "Я у сім'ї", а за ситуаціями 7, 8, 9, 10, 11, 12 – "Я у соціумі".

У кожній сформованій ситуації існував малюнковий герой, який потрапляв у напружене конфліктне становище. Завдання досліджуваної дитини – допомогти головному персонажеві вирішити непорозуміння. Для цього їй демонстрували чотири картинки, зміст яких спонукав малюнкавого героя до прояву агресії. Дитині пропонували в довільному порядку вибрати один або декілька малюнків, які, на її думку, могли б охарактеризувати подальшу поведінку цього персонажа.

Так, наприклад, у ситуації, яка розкриває оцінку дитини у ставленні до неї інших (№ 9 "Конфлікт у колективі"), молодший школяр мав допомогти малюнковому герою знайти вихід із складної ситуації. Йому демонстрували чотири картинки, які за характером дій персонажа відповідають певним моделям поведінки, що вказували на види та підвиди агресії.

Зокрема, перша картинка показувала, як герой намагається логічно вирішити непорозуміння серед своїх однокласників, що відповідало саморегульованому видові **контрольованому підвидові агресії**. Друга ілюстрація розкривала прихований вид захисного підвиду агресії, у якому головний персонаж боязливо переживає конфліктну ситуацію, намагається її уникнути.

Поведінковому виду агресії за змістом малюнків відповідав **демонстративний підвид агресії** в третій картинці, де головний герой уперто відстоює власну позицію, перекладаючи свою провину на інших учнів. **Фізичний підвид агресії** в четвертому малюнку продемонстрував як персонаж вирішував конфлікт за допомогою неконструктивних дієвих форм – бійки, використання образливих слів, принижень тощо.

Рівень агресії учнів, визначався на підставі вибору ним малюнків. Кожен вибір оцінювався 1–балом і 0–балів, якщо його не було. Кількість виборів указувала на наявність у дитини рівня прояву контрольованого, захисного, демонстративного та фізичного підвидів агресії, які вираховувалися за загальною сумою набраних балів. За окремими позиціями визначалися змагальний та депресивний підвиди агресії (див. табл. 1.15–1.17)

"СЮЖЕТНО-СИТУАТИВНО-ІЛЮСТРОВАНА" МЕТОДИКА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Ситуація у сім'ї № 1

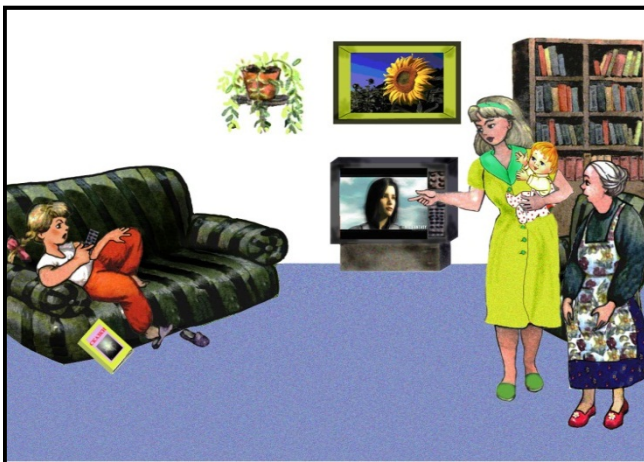
Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати
телевізійні передачі

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Дитина переконливо доводить важливість даної передачі;
2. Ображається, і не говорить з батьками;
3. Демонстративно з незадоволенням покидає кімнату;
4. Бурхливо реагує на заборону: піднімає крик, штовхає або б'є оточуючих, розкидає речі, тощо.

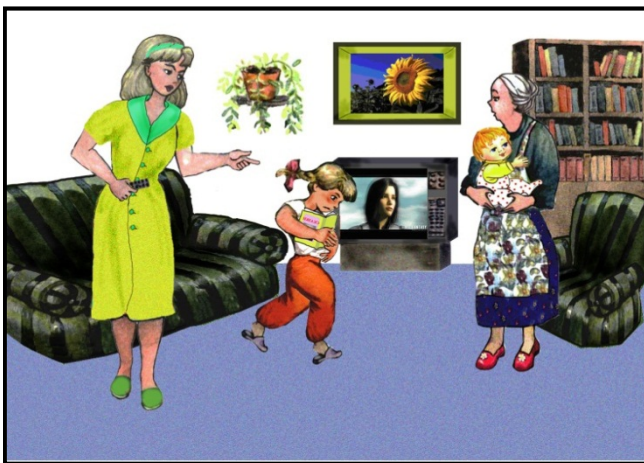
Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини у сім'ї та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.1; табл. 1.15–1.17).

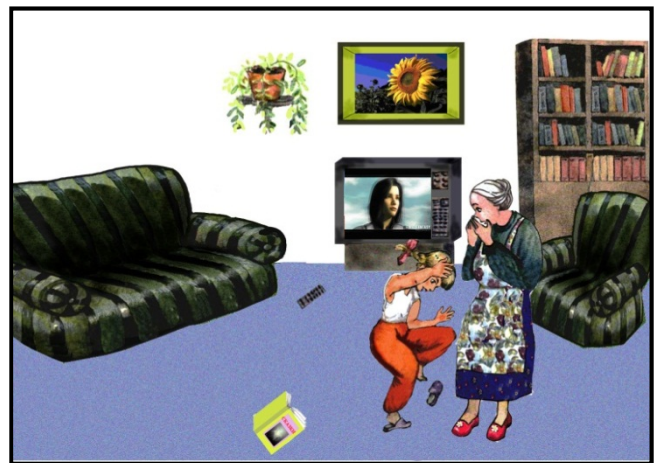
1

2

3

4

Рис. 1.1. Ситуація № 1 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 2

Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером

Поведінка даного героя може бути наступною:

1. Дитина просить дати час, щоб дограти гру до кінця;
2. Образилась, і не спілкується з оточуючими;
3. Злиться, що її відривають від гри;
4. Нікого не підпускає до комп'ютера, б'ється, ображає інших.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини у сім'ї та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.2; табл. 1.15–1.17).

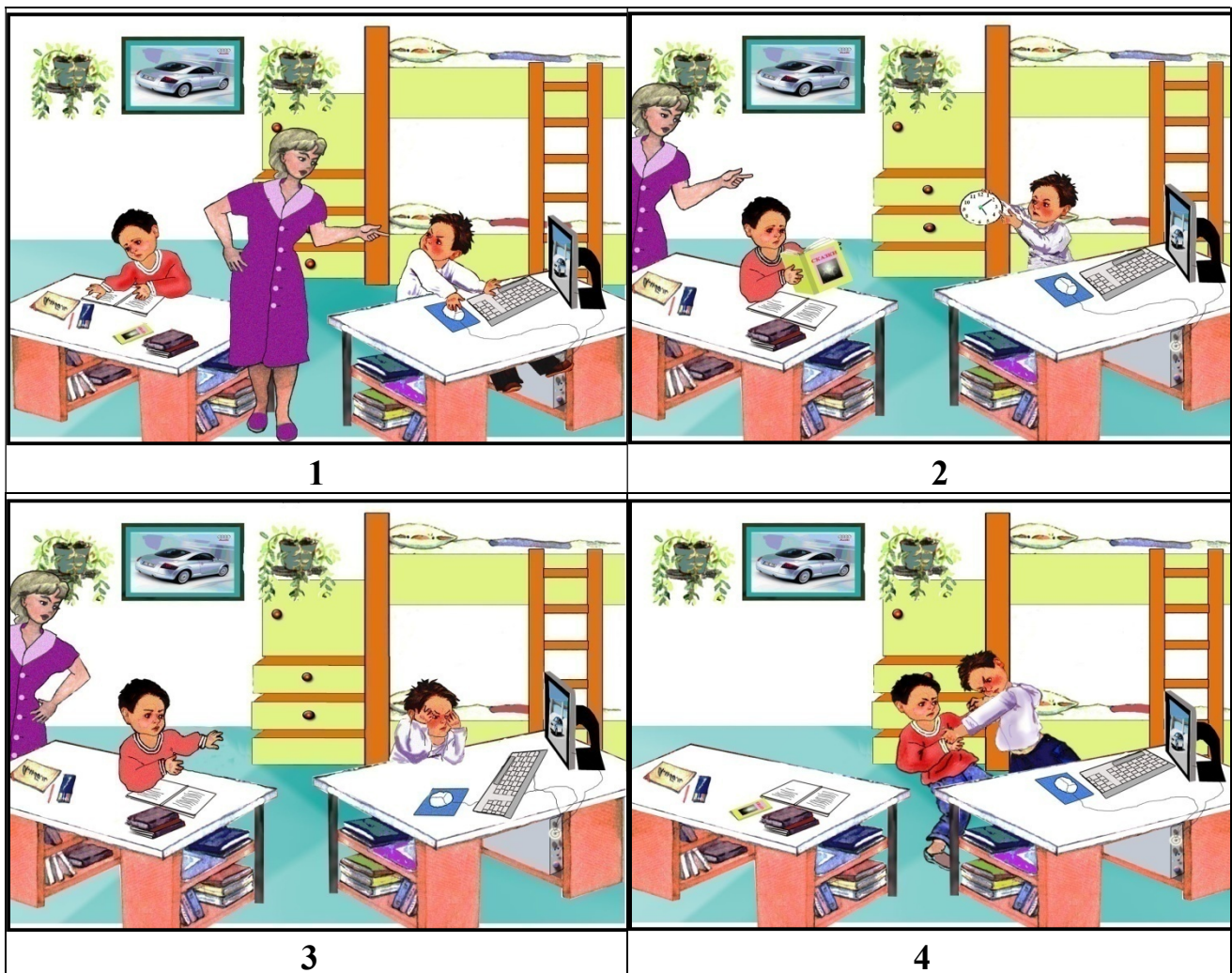

Рис. 1.2. Ситуація № 2 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 3

В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Дитина з захопленням розказує про необхідність даної покупки;
2. Образилась, ні з ким не спілкується ходить позаду;
3. Без дозволу біжить за товаром, настоює на його покупці;
4. Не слухає зауважень батьків, у відповідь капризує, б'ється.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини у магазині та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.3; табл. 1.15–1.17).

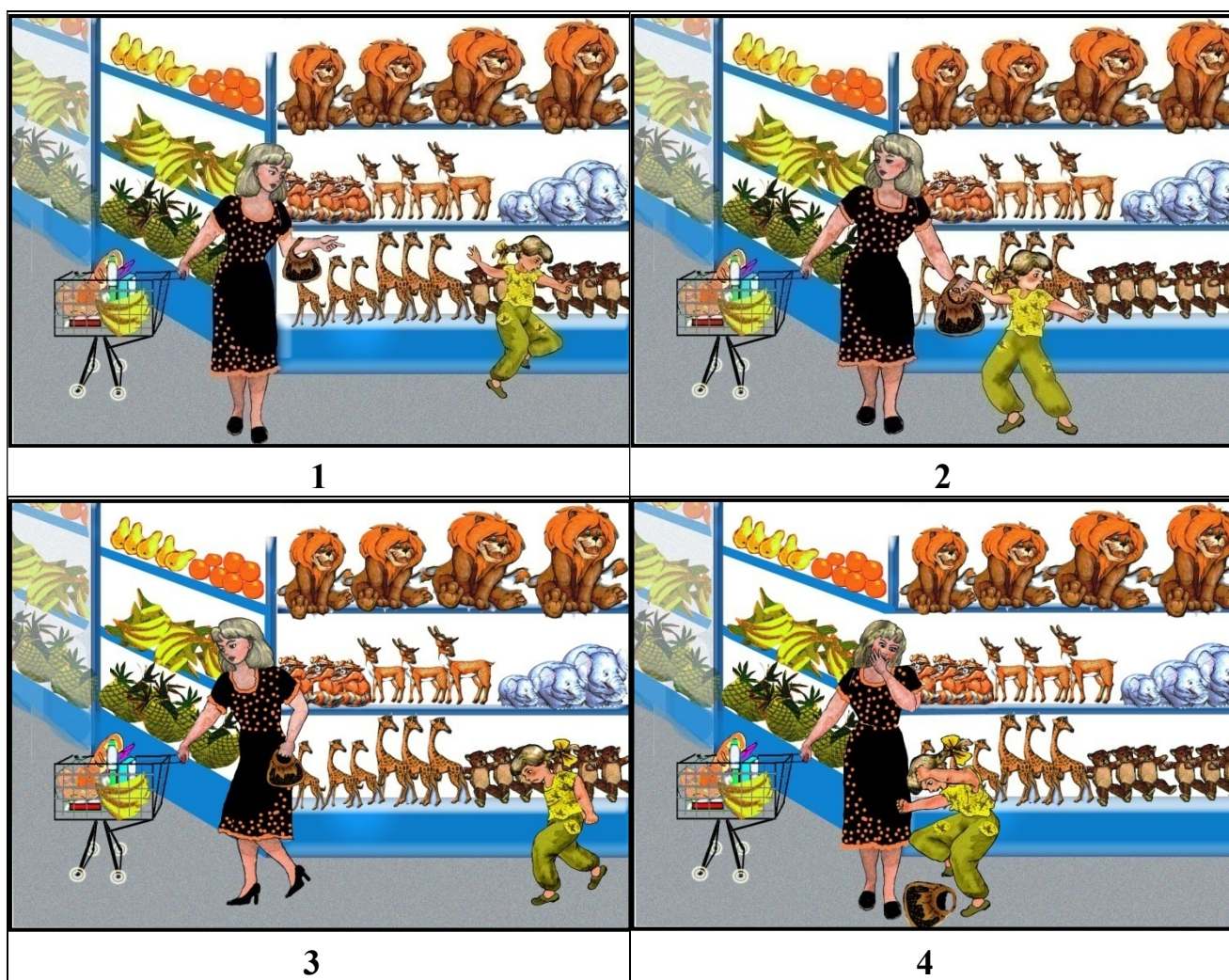

Рис. 1.3. Ситуація № 3 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 4

Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома

Поведінка членів родини до дитини може бути наступною:

1. Члени родини просять допомогти у прибиранні;
2. Дорослі попереджають про покарання, брати, сестри втішаються такому вироку;
3. Члени сім'ї демонстративно, на завищених тонах нагадують дитині про її домашні обов'язки;
4. Карають дитину за неслухняність побоями, образливими словами.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій членів родини до дитини та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.4; табл. 1.15–1.17).

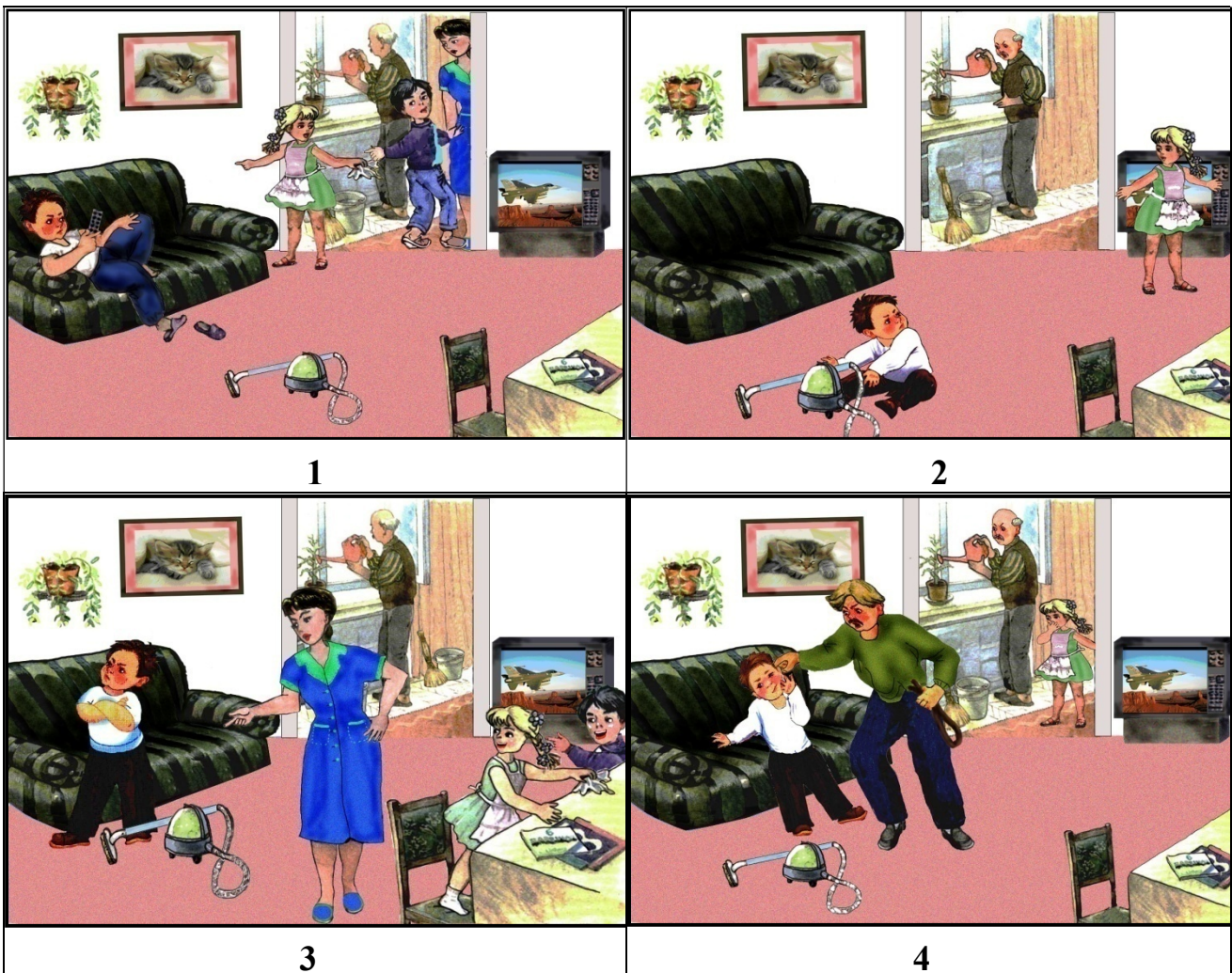

Рис. 1.4. Ситуація № 4 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 5

Конфлікт у сім'ї

Поведінка членів родини може бути наступною:

1. Конфлікт вирішують спілкуючись на високих тонах, але без образ та погроз;
2. Сварка відбувається у напруженому мовчанні;
3. Вирішення конфлікту супроводжується криками, обоюдними звинуваченнями;
4. Суперечність між батьками набуває фізичної та психічної розправи.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій членів родини у процесі сварки та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.5; табл. 1.15–1.17).

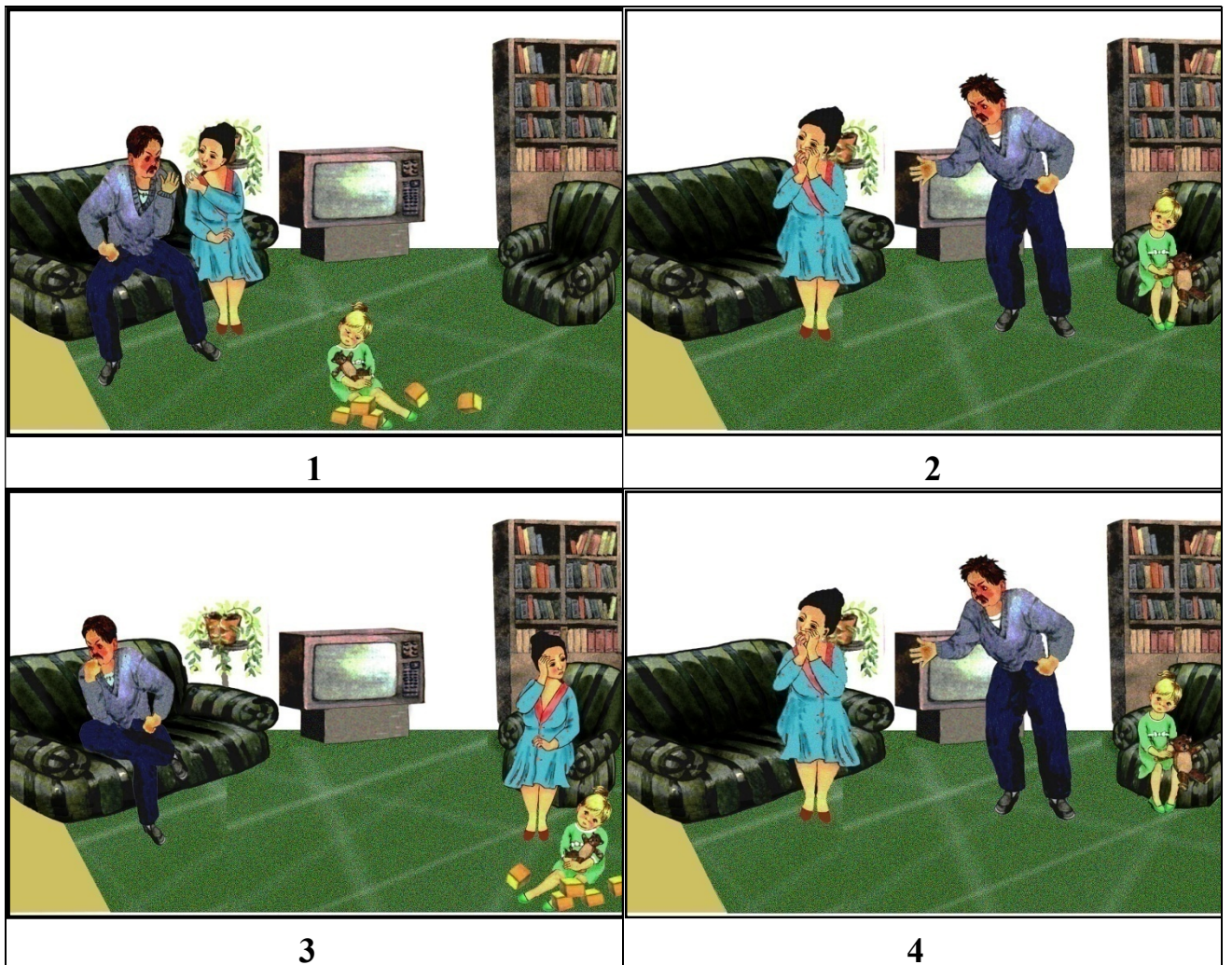

Рис. 1.5. Ситуація № 5 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 6

Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини

Поведінка членів сім'ї може бути наступною:

1. Батьки критикують та попереджають дитину про наслідки її поведінки;
2. Не звертають уваги на поведінку дитини;
3. На завищених тонах погрожують дитині покаранням;
4. Фізично наказують дитину за її погані вчинки.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій членів родини до дитини та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.6; табл. 1.15–1.17).

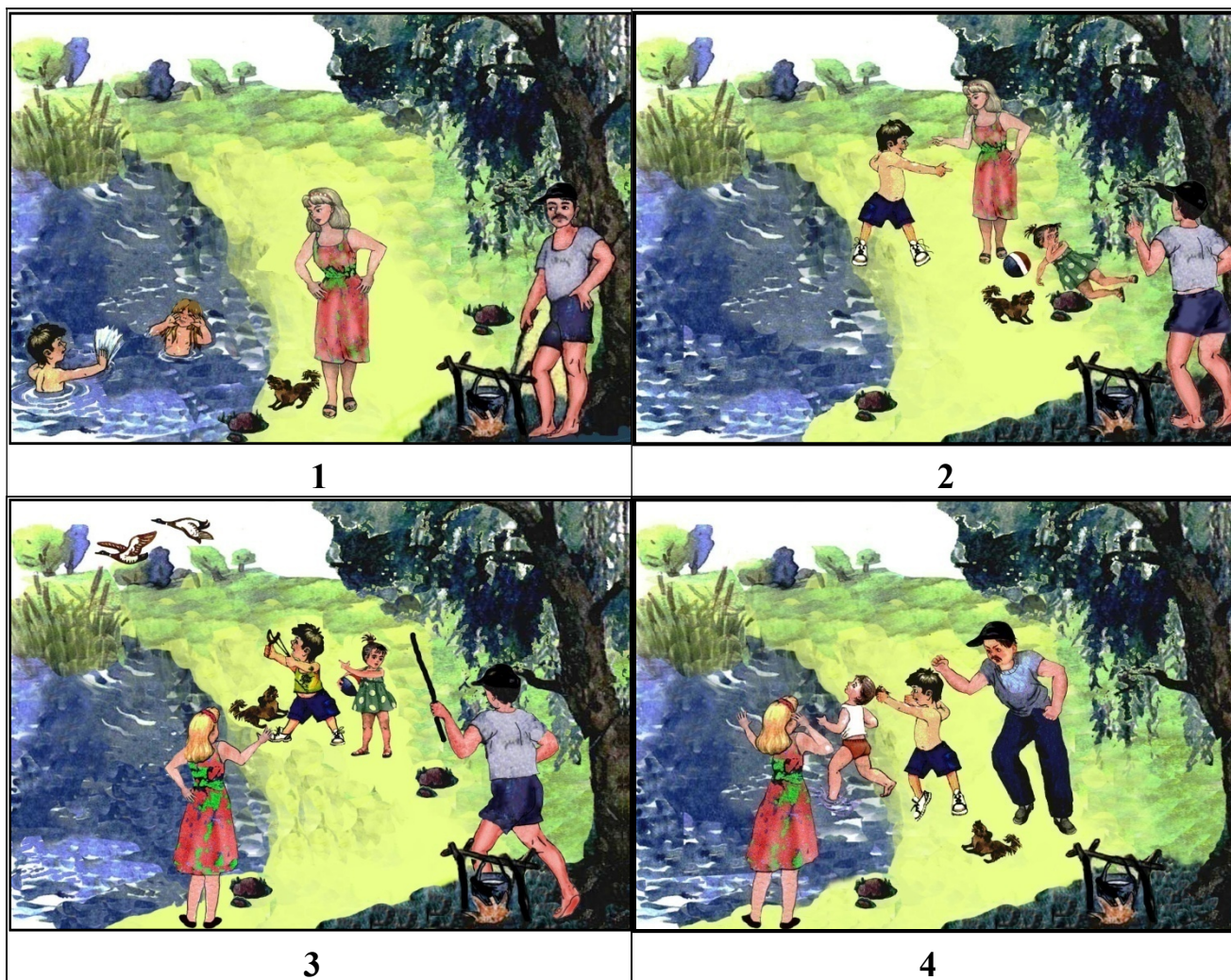

Рис. 1.6. Ситуація № 6 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 7

Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною

Поведінка даного героя може бути наступною:

1. Дитина намагається бути корисною у співпраці однолітків;
2. Образливо спостерігає за діяльністю у колективі;
3. Потайки наносить дітям шкоду;
4. На відмову дітей реагує бійкою, використовує образливі слова.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини до колективу та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.7; табл. 1.15–1.17).

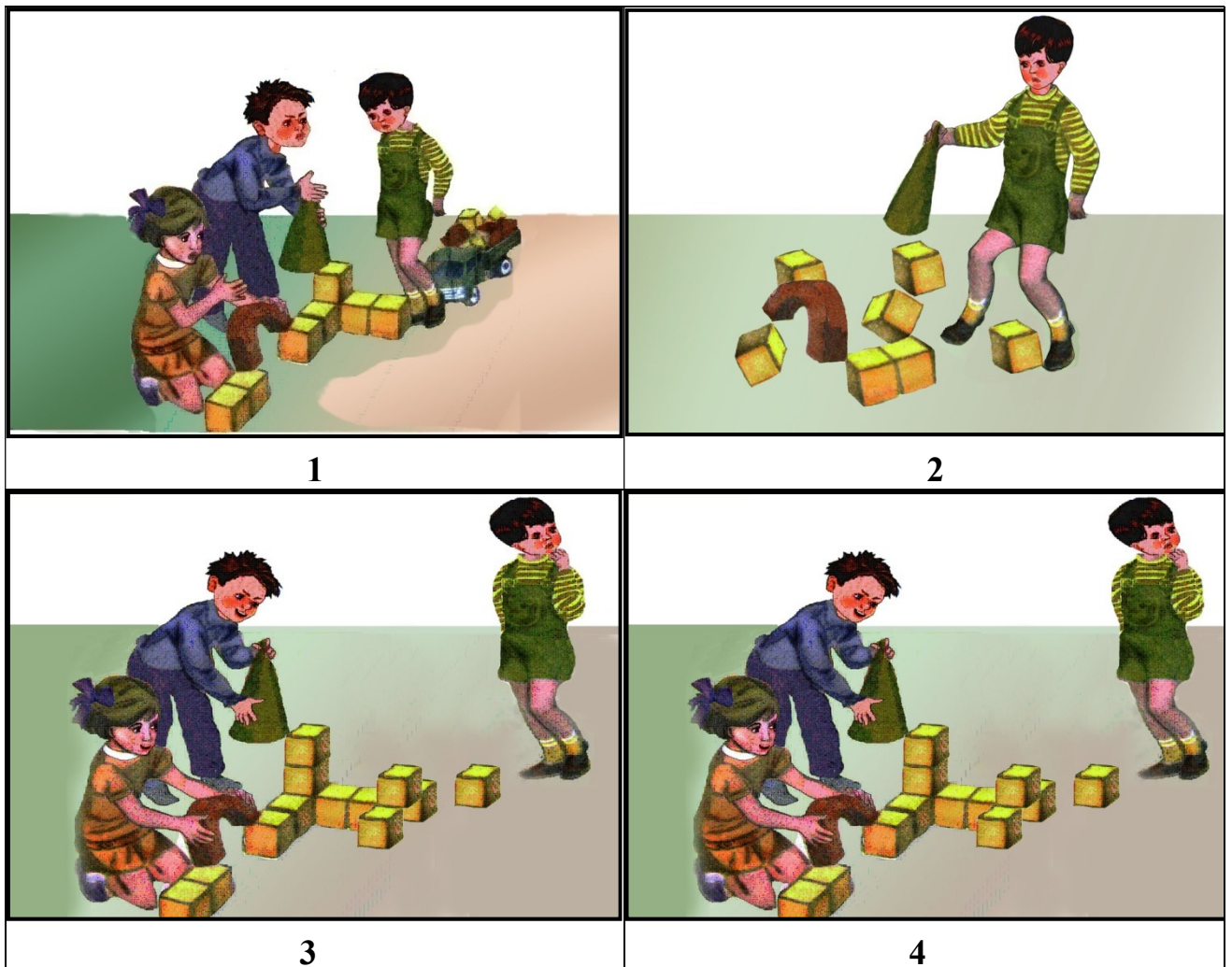

Рис. 1.7. Ситуація № 7 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 8

Відмова колективу приймати дитину у гру

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Дівчинка пробує влитися у колектив однолітків приймаючи їх правила гри;
2. Образливо спостерігає за грою у колективі;
3. Без дозволу втручається у гру дітей;
4. На відмову у грі реагує бійкою, лайкою, тощо.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини до колективу та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.8; табл. 1.15–1.17).

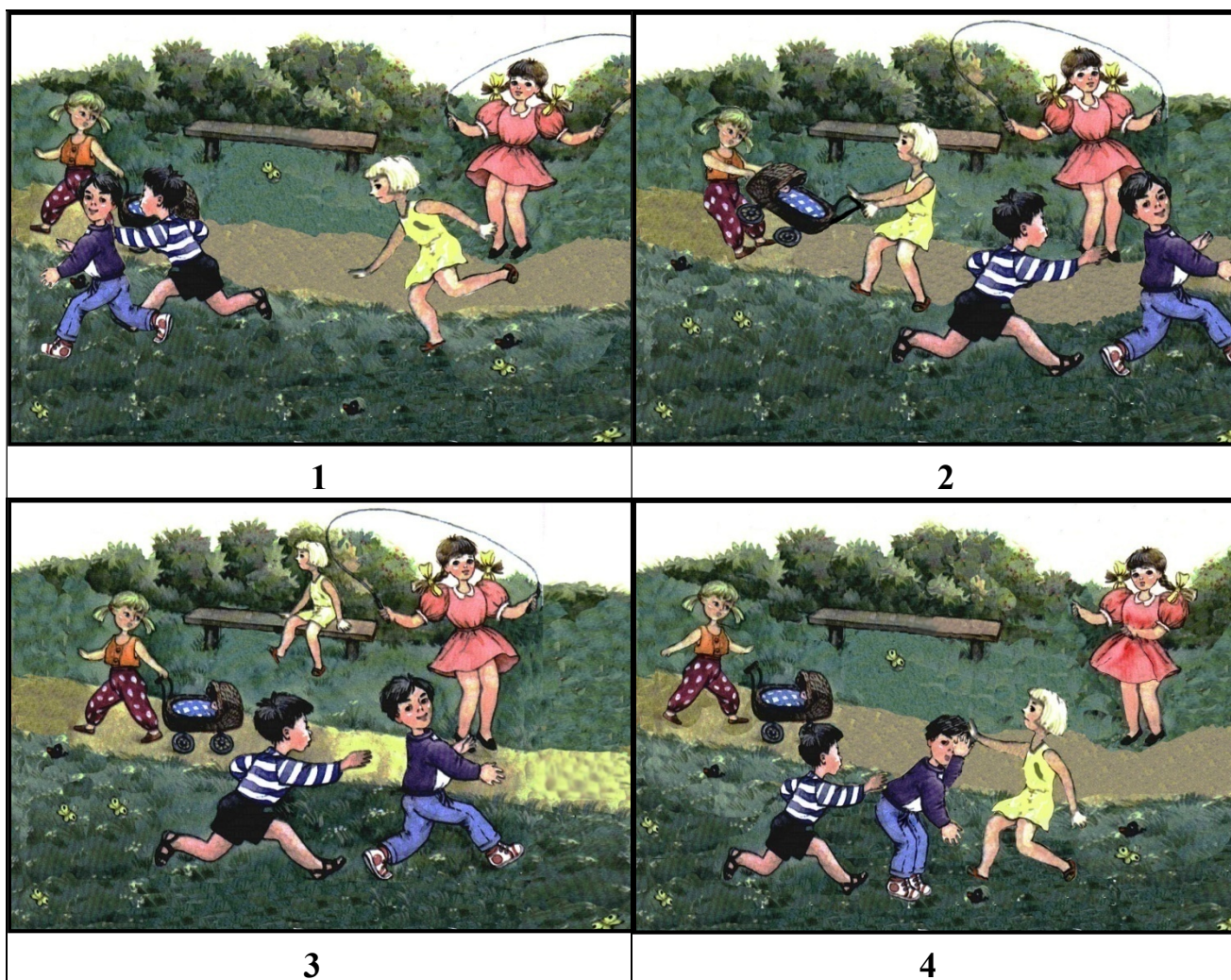

Рис. 1.8. Ситуація № 8 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 9

Конфлікт у колективі

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Намагається не втручатись у суперечку;
2. Ображається на однолітків, уникає неприємностей;
3. Активно відстоює власну позицію, перекладаючи свою провину на інших;
4. Вирішує конфлікт бійкою, лайкою тощо.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дитини до колективу та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.9; табл. 1.15–1.17).

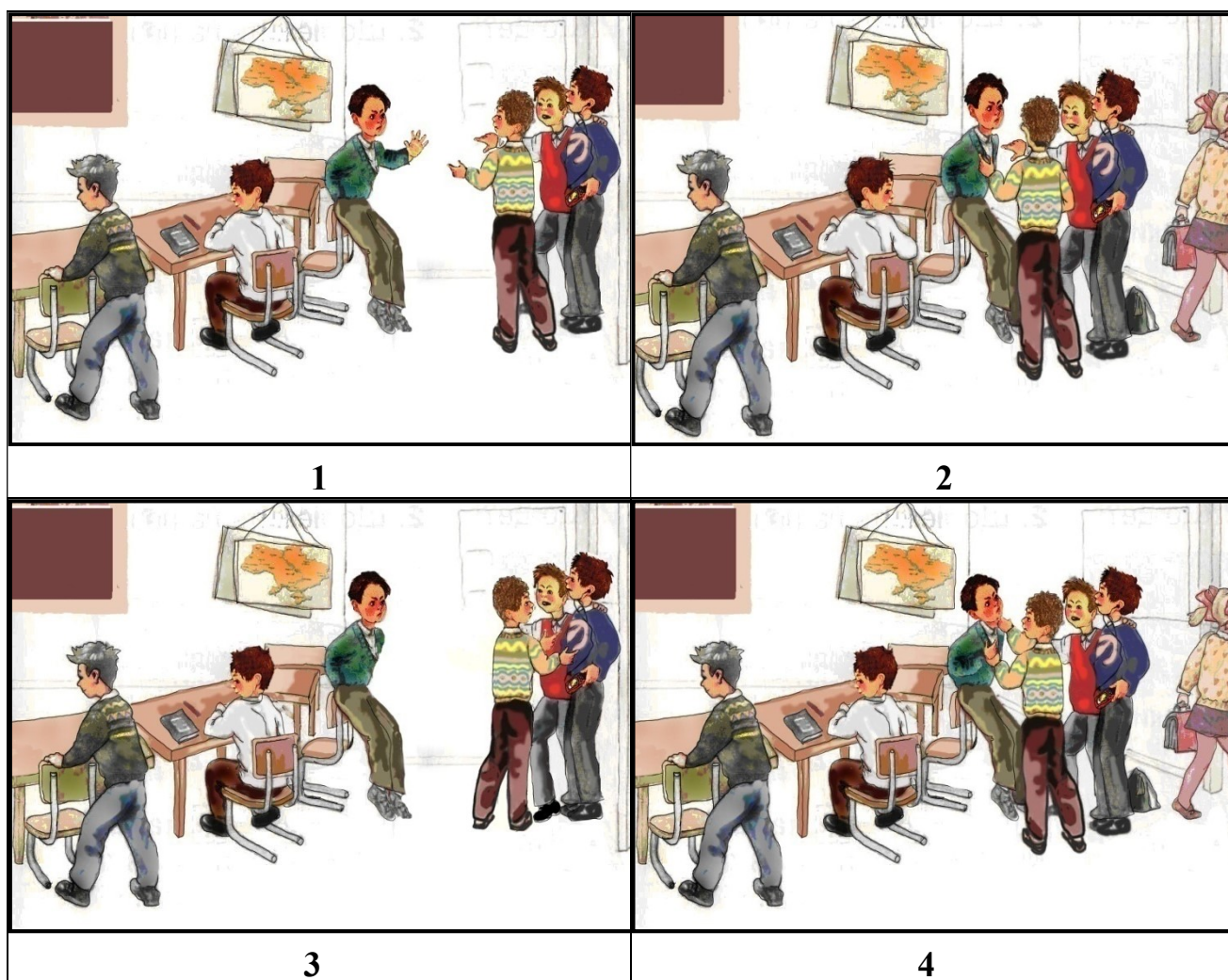

Рис. 1.9. Ситуація № 9 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 10

Не сприймання дитини колективом

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Однокласники не помічають присутності дитини;
2. У своєму колі пліткують про дитину;
3. Демонстративно принижують;
4. Знущаються, ображають.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дітей до їх однолітка та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.10; табл. 1.15–1.17).

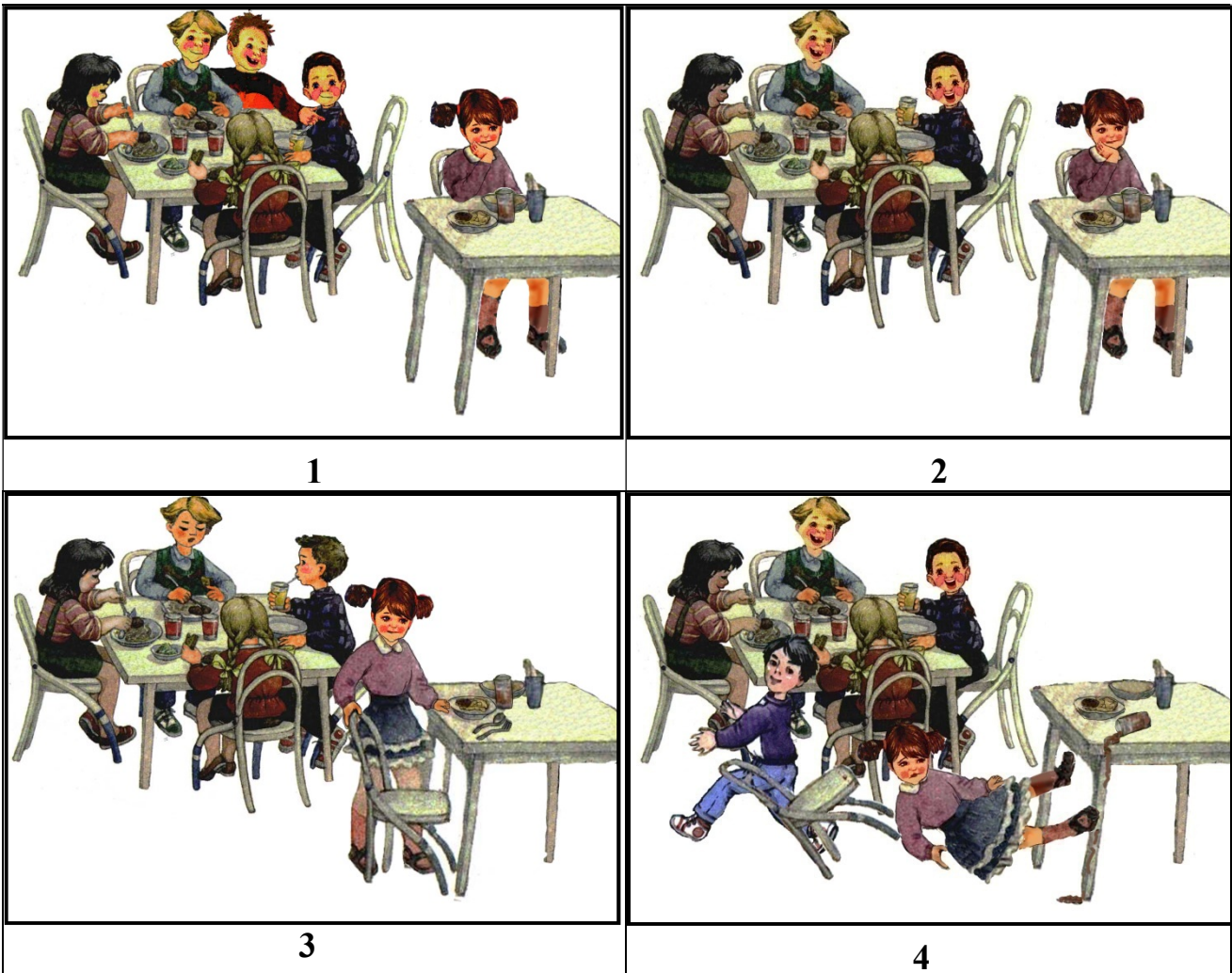

Рис. 1.10. Ситуація № 10 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 11

Знехтування дитини колективом

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Учні не помічають у колективі свого однолітка;
2. Однолітки не цікавляться проблемами дитини;
3. В любий зручний час можуть над нею посміятися, образити;
4. Знущаються над дитиною, принижуючи її перед всім класом.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дітей у класі до їх однолітка та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.11; табл. 1.15–1.17).

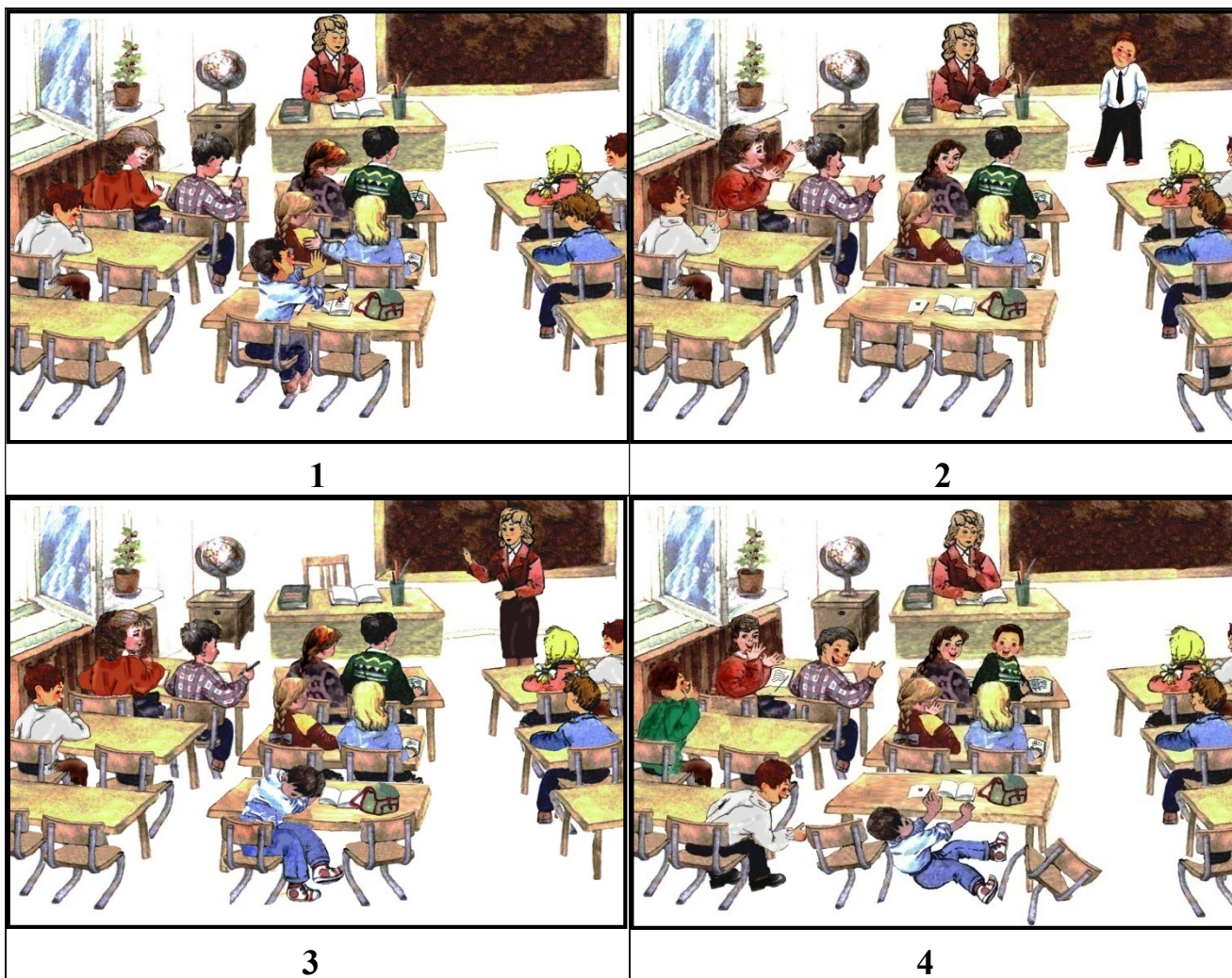

Рис. 1.11. Ситуація № 11 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Ситуація у сім'ї № 12

Ставлення однолітків до учня з неадекватною поведінкою

Поведінка даної героїні може бути наступною:

1. Школярі намагаються уникати спілкування с таким учнем;
2. Пліткують про нього;
3. Про його шкідливі вчинки жаліються вчителю;
4. На його шкідливі вчинки відповідають бійкою, образами тощо.

Ваша задача, з 4-х запропонованих варіантів визначити декілька подальших дій дітей у класі на поведінку учня з неадекватною поведінкою та відмітити їх номер у протоколі досліджень (див. рис. 1.12; табл. 1.15–1.17).

Рис. 1.12. Ситуація № 12 з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

Рівень агресії учнів, визначався на підставі вибору ним малюнків. Кожен вибір оцінювався 1–балом і 0–балів, якщо його не було. Кількість виборів указувала на наявність у дитини рівня прояву контрольованого, захисного, демонстративного та фізичного підвидів агресії, які вираховувалися за загальною сумою набраних балів. За окремими позиціями визначалися змагальний та депресивний підвиди агресії.

Цей розрахунок здійснений нами не випадково. Саме під час дослідження молодших школярів із різним мовленнєвим розвитком було визначено, що діти, які обирали моделі поведінки в ситуаціях 1, 2, 3, 7, 8, 9, що вказували на захисний підвид агресії, та в ситуаціях 4, 5, 6, 10, 11, 12 – на фізичний, за характеристикою вчителів, логопедів, батьків не проявляли фізичної сили при вирішенні конфліктів між однолітками, або у своїй родині. А, навпаки, відрізнялися від інших дітей скритістю, сором'язливістю, невпевненістю, замкненістю та іншими симптомами, які розкривали депресивний стан досліджуваного учня [22, с. 273]. Це дозволило нам побачити **депресивний підвид агресії**, при якому істинні емоції дітей ретельно приховувалися.

Крім того, за спостереженням та додатковою характеристикою вчителів, батьків, було визначено **змагальний підвид агресії**. Діти, які обирали моделі поведінки в ситуаціях 1, 2, 3, 7, 8, 9, що вказували на контрольований підвид агресії, та в ситуаціях 4, 5, 6, 10, 11, 12 – на демонстративний, відрізнялися від своїх однолітків певною активністю, яка зароджувалася на основі суперництва або змагання за кращу оцінку, одяг, іграшку, набір малюнкових карток та ін. З таких учнів учителі виділяли відмінників, але зазначали, що їх поведінка не відрізнялась ідеальністю. Їх цікавив будь-який потік інформації, вони були впевнені у своїх силах, твердо приймали рішення, вміли доводити почату справу до кінця, а також відрізнялися від інших дітей своєю енергійністю, цілеспрямованістю, силою характеру. В колективі однолітків вони відчували себе захищеними та авторитетними [10, с. 229; 53, с. 349].

Для визначення рівня прояву кожного підвиду агресії нами були виведені розрахункові формули (2.1. 2.2, 2.3, 2.4, 2.5, 2.6). Підвид агресії за своєю

назвою позначався першою латинською літерою. Так, наприклад, контрольований підвид – *K*, захисний – *Z*, демонстративний – *D*, фізичний – *F*. Підвид який необхідно було вирахувати за вказаними двома підвидами, мав назву перших двох латинських літер: *KD* – змагальний, *ZF* – депресивний.

Для визначення агресії у сферах "Я у сім'ї", "Я у соціумі" в контрольованому, захисному, демонстративному та фізичному підвидах нами використовувалася загальна формула 2.1.

$$\tilde{O} = \sum_{i=1}^3 S\delta i + \sum_{i=1}^3 Rxi \quad (2.1),$$

де, *X* є одним із підвидів агресії (контрольований – *K*, захисним – *Z*, демонстративним – *D* або фізичним – *F*);

S – блок ситуацій, який визначає ставлення дитини до сім'ї (соціуму);

R – блок ситуацій, який визначає ставлення сім'ї (соціуму) до дитини;

$\sum_{i=1}^3 S\delta i$ – сума набраних балів у визначеному підвиді за першими трьома ситуаціями: 1, 2, 3 у сфері "Я у сім'ї" (7, 8, 9 "Я у соціумі"), які визначають ставлення дитини до її сім'ї (соціуму);

$\sum_{i=1}^3 R\delta i$ – сума набраних балів визначеного підвиду за останніми трьома ситуаціями: 4, 5, 6 у сфері "Я у сім'ї" (10, 11, 12 "Я у соціумі"), що розкривають ставлення сім'ї (соціуму) до дитини.

Для розрахунку змагального підвиду агресії у сферах "Я у сім'ї" або "Я у соціумі" використовувалася формула 2.2:

$$KD = \sum_{i=1}^3 Ski + \sum_{i=1}^3 Rdi \quad (2.2),$$

де *KD* є змагальним підвидом агресії;

ki – показник, що вказує на значення контрольованого підвиду агресії;

di – показник, який указує на значення демонстративного підвиду агресії;

S – блок ситуацій, який визначає ставлення дитини до сім'ї (соціуму);

R – блок ситуацій, який визначає ставлення сім'ї (соціуму) до дитини;

$\sum_{i=1}^3 Ski$ – сума набраних балів у контрольованому підвиді за першими трьома ситуаціями: 1, 2, 3 у сфері "Я у сім'ї" (7, 8, 9 "Я у соціумі"), які визначають ставлення дитини до її сім'ї (соціуму);

$\sum_{i=1}^3 Rdi$ – сума набраних балів у демонстративному підвиді за останніми трьома ситуаціями: 4, 5, 6 у сфері "Я у сім'ї" (10, 11, 12 "Я у соціумі"), що розкривають ставлення сім'ї (соціуму) до дитини.

Для визначення депресивного підвиду агресії у сферах "Я у сім'ї" або "Я у соціумі" застосовуємо формулу (2.3):

$$ZF = \sum_{i=1}^3 Szi + \sum_{i=1}^3 Rfi \quad (2.3),$$

де ZF – депресивним підвидом агресії;

zi – показник, що вказує на значення захисного підвиду агресії;

fi – показник, який вказує на значення фізичного підвиду агресії;

S – блок ситуацій, який визначає ставлення дитини до сім'ї (соціуму);

R – блок ситуацій, який визначає ставлення сім'ї (соціуму) до дитини;

$\sum_{i=1}^3 Szi$ – сума набраних балів у захисному підвиді за першими трьома ситуаціями: 1, 2, 3 у сфері "Я у сім'ї" (7, 8, 9 "Я у соціумі"), які визначають ставлення дитини до її сім'ї (соціуму);

$\sum_{i=1}^3 Rfi$ – сума набраних балів у фізичному підвиді за останніми трьома ситуаціями: 4, 5, 6 у сфері "Я у сім'ї" (10, 11, 12 "Я у соціумі"), що розкривають ставлення сім'ї (соціуму) до дитини.

Щоб визначити агресію у сфері "Я-Особистість" у контрольованому, захисному, демонстративному та фізичному підвидах нами використовувалася формула 2.4:

$$\tilde{O} = \sum_{i=1}^6 \tilde{o}_i \quad (2.4),$$

де X є одним із підвидів агресії (контрольованим – K , захисним – Z , демонстративним – D або фізичним – F);

$\sum_{i=1}^6 \tilde{o}i$ – сума набраних балів певного підвиду агресії за шістьма ситуаціями

(1, 2, 3, 7, 8, 9).

Змагальний підвид агресії у сфері "Я-Особистість" визначався за формулою 2.5:

$$KD_{\beta-\tilde{m}i\acute{a}} = \frac{\sum_{i=1}^6 ki + \sum_{i=1}^6 di}{2}; (2.5),$$

де $KD_{Я-Особ.}$ – змагальний підвид агресії у сфері "Я-Особистість";

ki – показник, що вказує на значення контрольованого підвиду агресії;

di – показник, який вказує на значення демонстративного підвиду агресії;

$\sum_{i=1}^6 ki$ – сума набраних балів у контрольованому підвиді за шістьма ситуаціями;

$\sum_{i=1}^6 di$ – сума набраних балів у демонстративному підвиді за шістьма ситуаціями.

Депресивний підвид агресії у сфері "Я-Особистість" визначався за формулою 2.6:

$$ZF_{\beta-\tilde{m}i\acute{a}} = \frac{\sum_{i=1}^6 zi + \sum_{i=1}^6 fi}{2} (2.6),$$

де $ZF_{Я-Особ.}$ є депресивним підвидом агресії у сфері "Я-Особистість";

zi – показник, що вказує на значення захисного підвиду агресії;

fi – показник, який вказує на значення фізичного підвиду агресії;

$\sum_{i=1}^6 zi$ – сума набраних балів у захисному підвиді за шістьма ситуаціями;

$\sum_{i=1}^6 fi$ – сума набраних балів у фізичному підвиді за шістьма ситуаціями.

Вибрані дитиною картинки з модифікованої методики заносилися до спеціального протоколу дослідження (див. табл. 1.15–1.17), у якому визначалися критерії оцінювання. Рівень прояву агресії визначався нами шляхом підсумовування загальної кількості балів за кожним підвидом окремо, а потім – за усіма загалом.

Таблиця 1.15.

Дослідження моделювання агресивної поведінки в аспекті "Я у сім'ї" за модифікованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою

Назва ситуативних картинок	Вид агресії	Саморегульований		Прихований		Поведінкові	
	Номер обраної картинки	1	1.1	2	2.2	3	4
	Підвид агресії	Контрольов.	Змагальн.	Захищ.	Депресив.	Демонстратив.	Фізичн.
	Визначення ставлення дитини	X_1	$X_{1.1}$	X_2	$X_{2.2}$	X_3	X_4
1. Пізній перегляд телепередач.	Ставлення дитини до сім'ї. S'		Розрахунок проводиться за формулою: $X_{1.1} = \sum S'X_1 + \sum R'X_3$		Розрахунок проводиться за формулою: $X_{2.2} = \sum SX_2 + \sum RX_4$		
2. Обмежений ігровий час за комп'ютером.							
3. Поведінка в магазині.							
4. Домашнє прибирання.	Оцінювання ставлення дитиною її сім'ї до неї. R'						
5. Конфлікт у сім'ї.							
6. Відпочинок на природі							
Всього балів за підвидами агресії							
Сума балів, що визначає ставлення дитини до своєї сім'ї							
Сума балів, що визначає ставлення сім'ї до дитини							

Таблиця 1.16.

**Дослідження моделювання агресивної поведінки в аспекті "Я у колективі"
за модифікованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою**

Назва ситуативних картинок	Вид агресії	Саморегульований		Прихований		Поведінковий	
	Номер обраної картинки	1	1.1	2	2.2	3	4
	Підвид агресії	Контрольов.	Змагальн.	Захисн.	Депресив.	Демонстратив.	Фізичн.
	Визначення ставлення дитини	X_1	$X_{1.1}$	X_2	$X_{2.2}$	X_3	X_4
7. Взаємовідносини дітей у спільній діяльності.	Ставлення дитини до соціуму. S'		Розрахунок проводиться за формулою: $X_{1.1} = \sum S'X_1 + \sum R'X_3$		Розрахунок проводиться за формулою: $X_{2.2} = \sum SX_2 + \sum RX_4$		
8. Взаємовідносини у гри.							
9. Вирішення конфлікту у колективі.							
10. Дії в шкільній їдальні	Оцінювання дитиною ставлення соціуму до неї. R'						
11. Взаємовідносини школярів на уроці.							
12. Ставлення колективу до дитини з неадекватною поведінкою.							
Всього балів за підвидами агресії.							
Сума балів, що виявляє ставлення дитини до своєї сім'ї							
Сума балів, що виявляє ставлення сім'ї до дитини							

Таблиця 1.17.

**Дослідження моделювання агресивної поведінки
в аспекті "Я – Особистість" за модифікованою "Сюжетно-ситуативно-
ілюстрованою" методикою**

Назва ситуативних картинок	Вид агресії	Саморегульований		Прихований		Поведінковий		
	Номер обраної картинки	1		2		3	4	
	Підвид агресії	Контрол. X_1	Змагальн. $X_{1,1}$	Захисн. X_2	Депресив. $X_{2,2}$	Демонстр. X_3	Фізичн. X_4	
1. Пізній перегляд телепередач.			Розрахунок проводиться за формулою: $X_{1,1} = \frac{\sum X_1 + \sum X_3}{2}$	Розрахунок проводиться за формулою: $X_{2,2} = \frac{\sum X_2 + \sum X_4}{2}$				
2. Обмежений ігровий час за комп'ютером.								
3. Поведінка в магазині.								
7. Взаємовідносини дітей у спільній діяльності.								
8. Взаємовідносини дітей під час гри								
9. Вирішення конфлікту в колективі.								
Визначення додаткового підвиду агресії								
Загальна кількість балів за підвидами агресії								
Загальна кількість балів за видами агресії								

Отже, сформована модифікована "Сюжетно-ситуативно-ілюстрована" методика дозволить вивчити засвоєні молодшими школярами моделі поведінки

в сім'ї та соціумі, визначити рівень прояву особливостей моделювання агресії в їх свідомості у сферах "Я-Особистість", "Я у сім'ї", "Я у соціумі".

Характеристика методики дослідження усвідомленої агресії. Щоб зрозуміти, як молодші школярі з різним рівнем мовленнєвого розвитку усвідомлюють свою агресію за станом та поведінкою, нами був сформований питальник, основою якого слугував аналіз праць відомих психологів та науковців, котрі вивчали агресію за формою (А. Басс, А. Даркі) [62, с. 174–178; 93, с. 50–53], станом (А. Ассінгер, Г. Айзенк, Дж. Олдхем, Л. Морріс) [63; 62, с. 141–145, 180–183, 312–384], типом (Т. Лірі, Г. Лефоржем, О. Романов, Р. Сазеком) [62, с.408–413; 64, с. 11–16] та компонентом захисту (В. Бойко) [62, с. 287].

Опитування проводяться із молодшими школярами після виконання ними завдань з модифікованої методики. Обраний метод дослідження складається з шести фруструючих запитань, які спонукають молодших школярів демонструвати своє ставлення до колективу та сім'ї.

Сформовані нами перші три запитання – розкривають ставлення досліджуваної дитини до людей та подій. Наступні питання визначають оцінку дитини щодо ставлення до неї людей, які її оточують. Зміст відповідей досліджуваних учнів дозволяє вивчити особливості їх внутрішніх переживань та зовнішніх агресивних реакцій, які відповідають певному виду та підвидові агресії (саморегульованому виду контрольованому підвиду, саморегульованому виду змагальному підвиду, прихованому виду захисному підвиду, прихованому виду депресивному підвиду, поведінкового виду демонстративному підвиду або поведінкового виду фізичному).

Питальник був апробований у загальноосвітніх та спеціальних школах, усі відповіді дітей співвіднесені із виявленими в них станами та типами моделювання поведінки. Що дозволило на початку дослідження систематизувати відповіді учнів згідно з виділеними, видами та підвидами агресії (див. табл. 1.18, 1.19).

Таблиця 1.18.

**Дослідження усвідомленої агресії за питальником
(ставлення дитини до оточуючих людей)**

№ з/п	Зміст питань		Розподіл орієнтовних відповідей та балів за видами та підвидами агресії					
			Саморегульований		Прихований		Поведінковий	
			Контрол.	Змагал.	Захисна	Депрес.	Демонст.	Фізична
	Питання, що розкривають ставлення дитини до навколишніх	бали	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал
1	Як Ти себе відчуваєш коли програєш під час комп'ютерних (або інших) іграх?	Орієнтовна відповідь дитини	Нормально себе відчуваю і пробує грати знову.	Завожу, ще більше, буду грати поки не виграю.	Засмучуюсь та більше не граю.	Мене втомлюють програші, тому я не граю.	Я драгуюсь, можу виключити комп'ютер, або зайнятися чимось іншим.	Я злюсь на всіх, можу щось розбити або когось вдарити.
		бали						
2	Як Ти реагуєш на покарання батьків?	Орієнтовна відповідь дитини	Вибачаюсь, щоб їх не засмучувати.	Намагаюсь пояснити, що все зрозумів	Я за все переживаю, плачу.	Ображаюсь, ні з ким не розмовляю.	Намагаюсь доказати, що невинний, оправдовуюсь.	Протестую, б'юся, огризаясь, все ламаю.
		бали						
3	Як Ти поводиш себе з дітьми, які Тебе образили?	Орієнтовна відповідь дитини	Мирно спілкуюся, намагаюся не конфліктувати.	Пояснюю, що вони не праві.	Буду плакати, жалітися дорослим.	Не буду з ними говорити.	Я докажу, що вони не праві.	Можу вдарити, образити у відповідь.
		бали						
Загальна кількість балів за підвидами агресії								
Загальна кількість балів за видами агресії								

Таблиця 1.19.

**Дослідження усвідомленої агресії за питальником
(ставлення оточуючих людей до дитини)**

№ з/п	Зміст питань		Розподіл орієнтовних відповідей та балів за видами та підвидами агресії					
			Саморегульований		Прихований		Поведінковий	
			Контрол.	Змагал.	Захисна	Депрес.	Демонст.	Фізична
	Питання, що розкривають ставлення навколишніх до дитини	бали	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал	1 бал
4	Як відреагують Твої батьки на твій поганий вчинок?	Орієнтовна відповідь дитини	Пояснять, що так робити не можна.	Вказують на мої помилки.	Ображаються на мене, сваряться.	Звинувачують мене у всьому.	Наказують, сварять, забороняють гратися та ін.	Ображають, б'ють.
		бали						
5	Як до тебе будуть ставитися діти, якщо Ти зробиш поганий вчинок?	Орієнтовна відповідь дитини	Пробачать.	Думаю, що зрозуміють мій вчинок.	Можуть образитися, й не розмовляти	Будуть намагатися скривдити.	Стануть ображати, злословити.	Поб'ють, скривдять "лайкою".
		бали						
6	Як будуть ставитися до Тебе учні, коли Ти отримаєш погану оцінку?	Орієнтовна відповідь дитини	Нормально.	Без реакції.	Будуть ображати, сміятися.	Не розмовлятимуть і будуть насміхатися	Будуть сміятися, говорити погані слова.	Буду штовхатися, кидати щось, злословити.
		бали						
Загальна кількість балів за підвидами агресії								
Загальна кількість балів за видами агресії								

Відповідь яка вказувала на наявність того чи того виду та підвиду агресії, оцінювалася одним балом чи 0 балів, якщо її не було. Отримані дані усвідомленої агресії заносились до підготовленого протоколу дослідження, за яким вираховувався вид та підвид агресії, а сума всіх балів вказувала на загальний рівень усвідомленої агресії дитини.

Методика дослідження моделей поведінки в життєвих ситуаціях.

Згідно з аналізом наукових джерел [42, с. 227; 55, с. 145–155; 60, с. 170–175; 61, с. 168–179; 93, с. 15–28, 32, 42] для дослідження усвідомленої агресії, у молодших школярів із нормальним та порушеним мовленнєвим розвитком ми обрали невключений метод спостереження, який проводився в момент діагностики стану агресії, моделювання поведінки у свідомості, усвідомлення агресії, враховуючи стосунки досліджуваних дітей із людьми, що їх оточують.

Для проведення експерименту нами було розроблено бланк дослідження, до якого ввійшли види та підвиди агресії. До складу підвидів увійшло шість домінуючих рис характеру (позитивних або негативних), які упродовж певного періоду, формувалися в дітей у сім'ї та соціумі [46 с. 410] (див. табл. 1.8–1.13).

Так, саморегульований вид контрольованого підвиду агресії включав такі позитивні риси характеру, як: самоконтрольованість, урівноваженість, увічливість, критичність, довірливість; негативні – самовпевненість. Форми поведінки в дітей за цим підвидом агресії проявлялися у таких вербальних діях, як: уміння логічно обґрунтовувати свою позицію, здатність без криків та образ вислухати та аргументувати власну точку зору; в невербальних – упевненості у власній правоті, дисциплінованості, самоконтрольованості тощо.

До змагального підвиду агресії було віднесено три риси позитивного характеру: наполегливість, оптимістичність, комунікабельність і три негативного – впертість, хвастливість, розрахунковість у стосунках. Вербальні форми поведінки характеризувались емоційним спілкуванням, захопленими розповідями про свої досягнення тощо; невербальні – розкутістю в діях,

цілеспрямованістю при досягненні мети, непоступливість та впертістю в ситуаціях тощо.

У прихованому виді захисного підвиду агресії спостерігалися також різні риси характеру. До позитивних рис нами було віднесено: стриманість, сором'язливість, відчуття субординації, до негативних – лінь, образливість, заздрість. Форми поведінки цього підвиду у вербальній діяльності характеризувалися стурбованістю та невідвертістю у висловлюваннях, постійними виправдовуванням своїх вчинків, звинуваченнями всіх, окрім себе тощо; невербальній – у нерішучих діях, підозрливості тощо.

Депресивний підвид характеризувався лише негативними рисами характеру, такими, як: безпомічність, підозрливість, утомленість, зневіра у власних силах, незахищеність, замкнутість. Його вербальні форми поведінки проявлялися в боязливості та невпевненості у висловлюваннях, звинуваченнях самих себе, уникненні спілкувань із людьми тощо; моделі невербальної поведінки вказували на пасивні та нерішучі дії, покірливе ставлення до покарань тощо.

У поведінковому виді демонстративного підвиду агресії позитивні риси характеру відзначалися: відкритістю в спілкуванні, впевненістю в собі; негативні – в імпульсивності, гнівливості, самозакоханості, непослідовності в діях. Форми вербальної поведінки проявлялися в емоційній розкутості та нестриманості у висловлюваннях, саркастичності, нещирості в спілкуванні, надмірно упевненості у своїй правоті, опозиційності тощо; моделі невербальної поведінки вказували на невиховані, безконтрольні дії, вимогливість до оточуючих людей, підставляння інших, підлабузництво до авторитетних осіб тощо.

Фізичний підвид агресії поведінкового виду налічував тільки негативні риси, такі, як: незадоволеність іншими, некерованість, байдужість, зверхнє ставлення до інших, надмірна впевненість, некритичність до себе. Форми поведінки вербального характеру вказували на напружене, емоційно-імпульсивне спілкування, хамливі висловлювання щодо інших, словесне

знуцання, докори та приниження співрозмовників тощо; моделі невербальної поведінки розкривали безконтрольні та рефлекторні дії в напружених ситуаціях, провокаційні дії, що спричиняють конфлікт у вирішенні непорозумінь, використання фізичної сили тощо.

Кожна з зазначених нами домінантних рис характеру оцінювалась одним балом, її відсутність – 0 балів. Отримані дані фіксувалися в спеціально складеному протоколі досліджень (див. табл. 1.20). За загальною сумою балів у дітей визначалися види та підвиди усвідомленої агресії, які проявлялись у момент спостереження.

Таблиця 1.20.

**Дослідження моделей поведінки під час життєвих ситуацій
за методом не включеного спостереження**

Види агресії	Саморегульований				Прихований				Поведінковий			
	контрольов.	бали	змагальна	бали	захисна	бали	депресивна	бали	демонстрат.	бали	фізична	бали
Емоційний стан	самовпевнен.		зацікавлен.		підозрілив.		замкненість		крикливість		хамлив.	
	урівноваж.		витривал.		злопам'ят.		втомленість		імпульсив.		байдуж.	
	критичність		розрахунков.		невпевнен.		страх під час спілкування		саркастичн.		гнівлив.	
	ввічливість		упевненість		оправдов.		сором'язл.		самозакох.		неврівн.	
	спокій		комунікаб.		впертість		пасивність		опозитив.		конфлікт	
	самоконтроль		активність		не зацікав.		скритість		балакучість		некеров.	
Заг.к-сть балів за підвидами агресії												
Заг.к-сть балів за видами агресії												

РОЗДІЛ II

КОРЕКЦІЯ ПРОЯВІВ АГРЕСІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ

2.1 Зміст методики запобігання агресії у молодших школярів з порушеннями мовлення

Аналіз науково-методичних джерел [1; 3; 5; 6; 8; 9; 15; 16; 20; 21; 22; 25; 26; 33; 35; 37; 38; 42; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51; 54; 58; 59; 61; 67; 70; 72; 73; 74; 75; 76; 82; 83; 84; 85; 89; 92; 93; 94; 96; 101; 103] дозволив побачити сучасні та класичні течії біхевіорального, психодинамічного, когнітивного, гуманістичного та психологічного напрямків корекційної роботи. Нами були визначені основні методи та прийоми які були спрямовані на запобігання агресії як у дітей, так і в дорослих (див. дод. А.2.1).

Кожен з існуючих напрямків пропонував своє бачення корекційної роботи, притримуючись при цьому, власних історично сформованих поглядів на природу виникнення агресії. Тому, запропоновані навчально-превентивні рішення, крайнє відрізнялися один від одного, специфічною метою досягнення результату.

У нашій роботі, за класичними психологічними напрямками, умовно розподілені й сучасні підходи навчально-превентивної роботи з агресивними дітьми. Їх належність то того чи іншого вчення було нашим суб'єктивним баченням, яке формувалося на основі аналізу вивчених літературних джерел. Кожен з науковців нашого століття у своїй терапевтичній роботі, окрім власних модернізованих пропозицій, використовував та пов'язував між собою різні прийоми та методи відомих психологічних концепцій, які іноді складали основу їх корекційних занять.

У закордонній практичній психотерапії накопичений досвід попередження дитячої агресії багато в чому залежав від теоретичних поглядів на природу цього феномену. Так, найбільш вагомим напрацюванням з питань корекції агресії були досягнуті в межах поведінкового підходу у біхевіористичному напрямку. Його класичні (У. Белл, В. Бехтерєв, Дж. Вольд, А. Лазурус, І. Павлов, І. Сечєнов, Б. Скінер, Е. Торндайк, Дж. Уотсон, С. Халла та інші) [48, с. 30; 51, с. 34] й сучасні (Р. Портман та інші) [51, с.7] представники включали до терапевтичної роботи "нові умови", які допомагали особистості позбутися старих нав'язливих відчуттів, а також надавали психокорекційним прийомам позитивного або негативного забарвлення.

Визначена позиція засновниками течії була обрана не випадково, їх теорія ґрунтувалася на основі результатів експериментальних досліджень над тваринами, дані яких підтверджували, що існують певні закономірності подібності людської поведінки представників з тваринного світу.

Таке порівняння заперечувалося представниками інших психологічних концепцій. Так, наприклад науковці психодинамічного підходу у класичному психоаналізі (З. Фройд) [48, с. 30; 86; 89; 90; 91, с. 34] аналітичній (К. Юнг) [48, с. 114; 98, с. 348–357], динамічній (К. Хорні, М. Маллера, П. Нолбауера, Я. Морено, Г. Саллівен) [175], індивідуальній (А. Адлер) [2; 127, с. 42; 48, с. 93] та сучасній (С. Аврамченко, Е. Белинская, І. Вачков, Т. Зинкевич-Евстігнеєва, І. Євтушенко, З. Кісарук, О. Літковська, В. Оклендер, Я. Омельченко, Д. Соколов та інші) [6, с. 5, 31, 33–37; 26, с. 60; 36, с. 10; 42, с.5–7; 46, с. 62; 54, с. 6; 84, с. 25] психотерапіях зазначали, що агресія особистості, це – наслідки її внутрішнього конфлікту. Тому їх основним завданням було навчити дитину аналізувати свої неусвідомлені спонукання, потреби та почуття, забезпечуючи розуміння подальших причин емоціональної дисгармонійності. Цей напрямок вивчення у своїй ідеології був категоричним, тому відкидаючи ідеї представників інших поглядів, науковці не могли розглянути проблему агресії особистості всесторонньо, тобто за межами неусвідомлених глибинних комплексів та потягів.

Натомість, засновники когнітивного вчення (А. Бек) [55, с. 95] у реальній (У. Глассер) [55, с. 88], раціонально-емотивній (А. Елліс) терапіях і трансактному аналізі (Е. Берн) [8, с. 80; 55, с. 118, 232] агресивну поведінку невід'ємно пов'язували з почуттями тривожності. Тому в корекційній роботі своїм клієнтам пропонували методи та прийоми, які впливали на їх пізнавальну сферу. Основне завдання їхньої терапії – це навчити особистість звільнитися від старих стереотипів мислення, по-іншому бачити свої переживання та навколишній світ, уміти ставити перед собою цілі й правильно складати плани для їх досягнення. Такий комплексний підхід є цілком прийнятим та оправданим щодо мети і прийомів реалізації. Проте на наш погляд, перемогти проблему знаннями замало, її треба усвідомити, на що і вказують новітні розробки сучасних прихильників когнітивних поглядів (О. Атемасова, А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, О. Романов та інші) [1, с. 24, 29, 35, 43; 64, с. 16–30].

Цю позицію підтримували й представники соціального вчення (А. Бандура, А. Лазурус, Т. Непланс та інші) [4], які розглядали агресію як набуту форму поведінки. Тому їх терапія в основному ґрунтувалася на "когнітивно-орієнтувальних техніках" і була спрямована на модифікацію поведінки дитини – поступове зменшення, угасання, гальмування агресивних проявів з одночасним формуванням нової соціально спрямованої поведінки.

Інше бачення щодо корекції агресії особистості пропонують науковці гуманістичних теорій у екзистенціальному напрямку (М. Бубер, Д. Буженталь, Ю. Джендлін, Є. Гендлін, Е. Гуссерл, С. К'єркегор, А. Камю, Г. Марсель, Ж. Сартр, В. Франк, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.) [48, с. 124; 51, с. 118], гуманістичному психоаналізі (Е. Фром), клієнт-центрованому підході (К. Роджерс) [103, с. 52], логотерапевтичному напрямку (В. Франкл), гештальт психотерапії (М. Вертгеймер, В. Келлер, К. Коффки, К. Левін, Ф. Перле та ін.) [26, с.38; 56, с. 56] та сучасному погляді (І. Вачков, Л. Мітіна, А. Прихожан та ін.) [15; 29, с. 23–25; 58]. Їх терапія переважно спрямована на самостійне подолання людиною власних проблем, а сама допомога полягає у розкритті

індивідуальних якостей особистості, смислу їх життя, відповідальності перед близькими та іншими людьми. Такий диференційно-цілісний підхід допомагає клієнтові самостійно оцінити власну значимість у соціальному середовищі, здійснити реалізацію свого потенціалу, сформувати навички конструктивної поведінки та оволодіти певними знаннями, які спрямовані на подолання психологічних блоків, що заважають йому розвиватися. Цей напрямок є більш сталим і сприйнятним у західній психології. Він включає до своєї системи розробки різних підходів, тому характеризується більш адаптованим серед інших теорій.

В основу навчально-превентивної методики на всіх етапах роботи були включені ситуації з модифікованої "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, використані музичні твори, картини сучасних та класичних художників, мультфільми, казки, малюнки, притчі, рухові ігри (див. рис. 2.1; див додатки В 2.1–2.3).

Рис. 2.1. Навчально-превентивна система запобігання агресії у молодших школярів з ПМР

Навчально-превентивні заняття складаються з трьох частини: вступної, основної та завершальної. Зокрема, вступна частина занять є типовою на всіх етапах навчально-превентивної роботи. В індивідуальному, соціально-груповому та сімейному підходах використовували гру "Привітання". Ця вправа зменшує емоційну напругу як у дітей, так і в дорослих, налаштовує їх на сумісну співпрацю з експериментатором, формує спостережливість до інших людей, розвиває емпатію, толерантність, відчуття поваги до інших.

Основна частина занять, залежно від теми, мети й навчально-превентивних методів змінюється. Цей вид впливу дозволяє молодшим школярам та членам їх родини отримувати новий досвід під час спілкування, розглядати нешаблонні зразки поведінки, усвідомлювати відповідальність за власну діяльність.

Завершальна частина на всіх етапах та підходах формувального експерименту передбачала виконання пантомімічного етюду "Посмішка на прощання". Така форма роботи дозволяє розвивати в молодших школярів почуття вдячності, толерантності до тих людей, з якими вони співпрацюють.

2.2. Індивідуальна психокорекційна робота

У своїх роботах науковці, педагоги та практичні психологи (А. Долгова, О. Лютова, Г. Моніна, В. Оклендер, Т. Смірнова та ін.) наголошували, що для корегування емоційно-вольового стану агресивних дітей індивідуальний підхід "вчитель-дитина" дає найбільш результативні показники. Враховуючи особливості молодших школярів з порушеним мовленнєвим розвитком, які при діагностиці мали найвищі показники прихованого та поведінкового виду агресії за модернізованою "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою, було розроблено навчально-превентивні заняття, які формували у дитини вміння самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та врегульовувати різні за проявами емоції [10, с. 141; 25, с. 16; 76, с. 92] (див. табл. 2.1).

План роботи індивідуальній психокорекції

Етап роботи	Методи та напрямки роботи	Тиждень	№ занять	Час виконання	Мета корекційної роботи	Короткий зміст корекційного заходу
I	Аналіз життєвих ситуацій	I	1	40	<i>Навчити молодшого школяра аналізувати зміст сімейних ситуацій; розуміти емоційний стан кожного з персонажів; вміти встановлювати зв'язок між емоційним станом та причинами, що їх зумовлюють.</i>	Перегляд контурних малюнків з різними варіантами поведінки.
			2	40		
		II	3	40		
			4	40		
II	Метод творчої розповіді	III	5	40	<i>Навчити молодшого школяра розуміти вплив позитивної або негативної поведінки, на відносини між оточуючими його людьми; бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки.</i>	Перегляд малюнків, та складання розповідей за їх змістом.
			6	40		
		IV	7	40		
			8	40		
III	Малювання	V	9	40	<i>Навчити молодшого школяра відчувати за змістом малюнка гамму кольорів. А також, творче, зосереджено, з кмітливостю і внутрішнім самоконтролем підходити до виконання будь яких поставлених завдань.</i>	Розвиток загального відчуття кольору. Розмальовування серії сюжетних картинок.
			10	40		
		VI	11	40		
			12	40		
IV	Слухання музичних творів	VII	13	40	<i>Навчити учня співвідносити різні типи музикальних творів з життєвими ситуаціями на малюнках; встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють.</i>	Підбір до сюжетних малюнків різного за стилем виконання - музичного супроводу.
			14	40		
V	Інсценування (метод творчої розповіді, малювання, слухання музичних творів)	VIII	15	40	<i>Закріпити у молодшого школяра навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунути емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття ним нестандартних рішень; визначити як дитина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.</i>	Самостійний аналіз життєвих ситуацій, складання зв'язної розповіді за власно розмальованими та музичально озвученими сюжетними картинками.
			16	40		
Загальна кількість годин				640		

Заняття з індивідуальної психокорекції

Заняття 1

Тиждень: I
Форма роботи: Індивідуальна психокорекція
Мета заняття: *Навчити молодшого школяра аналізувати зміст сімейних ситуацій; розуміти емоційний стан кожного з персонажів; вміти встановлювати зв'язок між емоційним станом та причинами, що їх зумовлюють.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-1"	-	5
2	Аналіз сімейних ситуацій.	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі".	33
3	Гра "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-1"

Мета: *Настроїти дитину на довірливі взаємовідношення; зняти емоційної напруги; спонукання учня до сумісної співпраці з психологом.*

Інструкція виконання: На першому занятті відбувається знайомство психолога з учнем. Спеціалісту необхідно, створити емоційно-позитивну атмосферу для ефективного проведення індивідуального заняття. Тому при зустрічі з дитиною, психолог подає їй руку, присідає на рівні її зросту, і з відвертою посмішкою вітається, при цьому, цікавиться її настроєм, проблемами, пробує її підбадьорити і настроїти на вдалу співпрацю, наприклад : "Привіт! Я Надія Олександрівна. А тебе як звати? Сашко! Яке гарне ім'я! Мені дуже приємно познайомитись з тобою Сашко! Який у тебе сьогодні настрій хороший чи поганий? (Поганий? Хто тобі його зіпсував? А знаєш, у мене для тебе є дуже багато цікавого матеріалу... де ми спробуємо твоїй настрої покращити. Ну, що? Ходімо?), Хороший? Чудово! Тоді нам буде дуже комфортно з тобою працювати".

Запропоновані зразки можна використовувати як ритуальну основу, для проведення послідовних корекційних вправ.

2. Аналіз сімейних ситуацій

Мета: *Навчити молодшого школяра аналізувати зміст життєвих ситуацій.*

Інструкція виконання:

- 1) Дитині читається з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуація № 1 де "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
- 2) Послідовно учню дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажа у сім'ї;
- 3) Пропонують дитині проаналізувати та розкрити зміст кожного варіанту поведінки головних малюнкових героїв.

Аналіз відбувається за наступною схемою:

- 1 – описання змісту картинки;
  - 2 – розкриття емоційного стану персонажів;
  - 3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;
- 4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при аналізі змісту даної ситуації, то їй по кожній картинці надається допомога у вигляді навідних запитань та орієнтованих відповідей (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2.

Аналіз ситуації № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"

Навідні запитання та орієнтовна відповідь на них дитини	Сюжетні картинки за якими проводиться аналіз життєвої ситуації
<p>Модель поведінки – 1</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці? <i>(Мама просить дитину виключати телевізор та йти спати, а дівчинка просить дозволу додивитись телепередачу до кінця...);</i> – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дівчинка – самоконтрольована, ввічлива, наполеглива, впевнена; мама – наполеглива, врівноважена, впевнена; бабуся – спокійна);</i> – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дитини є позитивною, вона намагається домовитись зі своїми батьками, не загострюючи відношення).</i> 	
<p>Модель поведінки – 2</p> <ul style="list-style-type: none"> – Як себе поводить головний персонаж на картинці? <i>(Дівчинка ображається на маму, не хоче її слухати, ображається);</i> – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дівчинка – образлива, вперта, вороже настроєна; мама – наполеглива, врівноважена, впевнена);</i> – Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дитини є негативною, так як дівчинка не прислухається до вимог своїх батьків. Ображається на них, не спілкується з ними).</i> 	

Модель поведінки – 3

- Що зображено на картинці? (Мама наказує дитині йти лягати спати. Дівчина йде у свою кімнату не задоволена, похмура та зла);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – гнівлива, опозитивна, вперта, роздратована; мама – наполеглива; бабуся – здивована);
- Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною, це проявляється в її демонстративному гнівливому уході з вітальні).

Модель поведінки – 4

- Що відбувається на картинці? (Дівчинка зі злістю кидається з кулаками на бабуся, кричить, вередує, розкидає речі);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – хамлива, гнівлива, зла, проявляє жорстокість по відношенню до близьких людей, емоційно не врівноважена; бабуся – здивована, перелякана);
- Як можна охарактеризувати дану поведінку головного герою? (У дівчинки переважає негативна поведінка, яка говорить про те, що дитина не вміє контролювати власні емоції та приймати дипломатичних рішень у сімейних непорозуміннях. Застосовує фізичну силу, образливі слова проти своїх рідних).

Модель поведінки – 5

- Що зображено на картинці? (Дитина збирає свої речі з вітальні, і просить дозволу у мамі додивитись дану телепередачу у інший час);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – самоконтрольована, ввічлива, наполеглива, впевнена; мама – врівноважена, впевнена, спокійна; бабуся – спокійна);
- Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є позитивною, вона намагається домовитись зі своїми батьками, не загострюючи відношення).

Модель поведінки – 6

- Як себе поводить головний персонаж на картинці? (Дівчинка слухає пораду матері. Перед уходом до сну обнімає близьких та бажає їм "Солодких снів");
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – ввічлива, слухняна, ласкава; мама – спокійна, ніжна, врівноважена, чуйна; бабуся – спокійна, врівноважена);
- Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є позитивною, тому що вона не намагається протистояти своїм батькам, а є слухняною, доброю та ввічливою донькою).

Модель поведінки – 7

- Розкрийте зміст картинки? (Дівчинка образилась на своїх рідних, не хоче ні з ким спілкуватись, замкнулась у собі, їй здається, що всі налаштовані проти неї);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – переживає почуття образливості, тривожності, безпомічності, незахищеності, пасивності);
- Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є позитивною, вона намагається домовитись зі своїми батьками, не загострюючи відношення).

Модель поведінки – 8

- Що відбувається на картинці? (Мама заспокоює дівчинку);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – образлива; мама врівноважена, лагідна, ніжна);
- Охарактеризуйте поведінку головного персонажу? (Поведінка дівчинки розцінюється як негативна, тому, що вона не вміє адекватно сприймати вимоги батьків. Ображення, плачі, замкненість у собі не приносять користі у відношеннях між близькими людьми. Необхідно вчитись домовлятися. Мама за даною картинкою проявляє чуйність, ніжність, турботливість. Їй болісно бачити як страждає її дитина, тому вона першою пропонує дівчинці альтернативні варіанти вирішення даного конфлікту).

Модель поведінки –9

- Що зображено на картинці? (Мама б'є дитину за неслухняність);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дівчинка – перелякана; мама – роздратована, імпульсивна, жорстока, не керована);
- Охарактеризуйте поведінку персонажів? (Мама роздратована опозитивністю та впертістю своєї дитини, тому вирішує конфлікт завдяки побиття, лайки, образень. Продемонстрована модель фізичного покарання для дитини є негативним прикладом, і може реалізуватись у подальшому в інших конфліктних ситуаціях (можливо проти самих батьків)).

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог подає руку учню і з посмішкою на обличчі дякує їй за проведений разом час, наприклад "Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю". Навчити дитину відповідати наступним позитивним виразом, таким як "Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття".

Заняття 2

Тиждень:

I

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Навчити молодшого школяра аналізувати зміст сімейних ситуацій; розуміти емоційний стан кожного з персонажів; вміти встановлювати зв'язок між емоційним станом та причинами, що їх зумовлюють.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-2"	-	5
2	Аналіз сімейних ситуацій.	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару".	33
3	Гра "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-2"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Друге заняття починається з позитивного привітання психолога з учнем. Наступним кроком є відкриття дитиною самої себе, тому їй пропонують розказати, що їй найбільш подобається у собі (колір очей, волосся, гарне обличчя, тіло у хорошій спортивній підготовці, тощо) Якщо дитина соромиться, то за діло береться спеціаліст з наступними словами "Подивись, (подає дзеркало), які гарні у тебе очі – зеленого кольору – це схоже на "подих весни", бо такій же колір має травичка, листочки на деревах, перші стебла квітів... – це колір життя та радощів. Бачиш, які гарні у тебе очі, скільки приємного можна про них сказати, отже і про тебе також". Дана вправа допомагає учню зрозуміти свою особливість, унікальність, неповторність. Позитивний погляд на себе внутрішньо піднімає та зміцнює рівень його самооцінки, що надалі, може покращити процес взаєморозуміння між психологом та дитиною у процесі виконання наступних завдань.

2. Аналіз сімейних ситуацій

Мета: Навчити молодшого школяра аналізувати зміст життєвих ситуацій.

Інструкція виконання:

- 1) Дитині читається з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
- 2) Послідовно учню дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у сім'ї;
- 3) Пропонують дитині проаналізувати та розкрити зміст кожного варіанту поведінки головних персонажів.
Аналіз відбувається за наступною схемою:
  - 1 – описання змісту картинки;
  - 2 – розкриття емоційного стану персонажів;
  - 3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;
- 4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при аналізі змісту даної ситуації, то їй по кожній картинці надається допомога у вигляді навідних запитань та орієнтованих відповідей (див. табл. 2.3)

**Аналіз ситуації № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині
у покупці бажаного нею товару"**

<p align="center">Навідні запитання та орієнтовна відповідь на них дитини</p>	<p align="center">Сюжетні картинки за якими проводиться аналіз життєвої ситуації</p>
<p align="center">Модель поведінки – 1</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці? <i>(Дитина з захопленням розказує про необхідність даного предмету);</i> – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина – наполеглива, активна, самовпевнена, ввічлива; мама – спокійна, врівноважена);</i> – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дитини є позитивною, дівчинка намагається домовитись з матір'ю, адекватно оцінює ситуацію).</i> 	
<p align="center">Модель поведінки – 2</p> <ul style="list-style-type: none"> – Як себе поводить головний персонаж на картинці? <i>(Дівчинка образливо, не спілкуючись ні з ким ходить за мамою по магазину);</i> – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина – образлива, вперта; мама – наполеглива, спокійна);</i> – Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дівчинки є негативною, і проявляється у неповазі до думки батьків, в невмінні знаходити конструктивні рішення в складних ситуацій; у проявах образливості, ворожості до близьких людей).</i> 	
<p align="center">Модель поведінки – 3</p> <ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці? <i>(Дівчинка без дозволу біжить за товаром, настоює на його покупці);</i> – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина – розгальмована, активна, вперта; мама – наполеглива);</i> – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дитини є негативною, тому що дівчинка не слухає порад батьків, не поважає їх думки, а робить все що їй заманеться).</i> 	

Модель поведінки – 4

- Що відбувається на картинці? (Дівчинка не слухає зауважень батьків, у відповідь капризує, б'ється);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – емоційно збудлива, неврівноважена, конфліктна; мама – здивована, роззублена);
- Як можна охарактеризувати дану поведінку головного героя? (Дана поведінка дівчинки є негативною. Дитина не вміє себе поводити у суспільних місцях, привселюдно ображає і принижує своїх батьків).

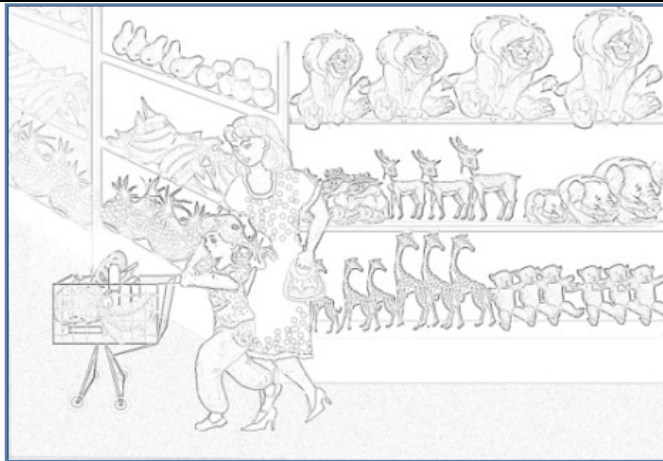
Модель поведінки – 5

- Що зображено на картинці? (Дівчинка розстроїлась, що батьки не можуть їй купити бажаний товар);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – образлива, замкнена, пасивна; мама – врівноважена);
- Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною, дівчинка хоча і допомагає своїм батькам, але все рівно ображається на них. Власні образи тримає у собі, не вміє адекватно оцінити ситуацію, вважає, що всі налаштовані проти неї).

Модель поведінки – 6

- Як себе поводить головний персонаж на картинці? (Дівчинка розуміє фінансовий стан своїх батьків, не капризує на відмову купити бажаний товар);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – ввічлива, врівноважена, активна; мама – спокійна);
- Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дівчинки є позитивною. Дитина розуміє, що у матері немає грошей, тому не наполягає на купівлі бажаного товару, а вирішує допомогти мамі нести продукти).

Модель поведінки –7

- Розкрийте зміст картинки? (За хорошу поведінку мати обіцяє купити у наступний раз дитині бажану іграшку);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – врівноважена, комунікабельна, ввічлива; мама – комунікабельна, зацікавлена);
- Охарактеризуйте поведінку персонажів за даною картинкою? (Поведінка дівчинки є позитивною, дитина чемна, ввічлива, терпляча, здатна зачекати купівлю бажаної іграшки).

Модель поведінки – 8

- Що відбувається на картинці? (Дівчинка показує матері іграшку яку вона хотіла би мати);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – захоплена, активна, розкута; мама – врівноважена);
- Охарактеризуйте поведінку головного персонажу? (Поведінка дитини є позитивною, дівчинка демонструє матері іграшку, доброзичливо, питає дозволу на її покупку).

Модель поведінки –9

- Що зображено на картинці? (Дівчинка чемна, ввічлива, і мама дозволяє їй купити іграшку);
- Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина – захоплена, врівноважена, ввічлива; мама – спокійна);
- Охарактеризуйте поведінку персонажів? (Дівчинка чемно поводить себе у магазині, тому мати вирішила їй зробити такий подарунок).

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог подає руку учню і з посмішкою на обличчі дякує їй за проведений разом час, наприклад "Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю". Навчити дитину відповідати наступним позитивним виразом, таким як "Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття".

Заняття 3

Тиждень: II

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Навчити молодшого школяра аналізувати зміст ситуацій у колективі; сформувати вміння встановлювати зв'язки між емоційним станом та причинами, що його зумовлює.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-3"		5
2	Аналіз ситуацій у колективі.	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-3"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, якій сезонний (зимовий, весінний, літній, осінній) одяг їй подобається носити, і чому, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, мені подобається носити літній одяг – шорти і футболку, тому, що такій одяг є більш зручний, легкий, у ньому можна вільно рухатись".

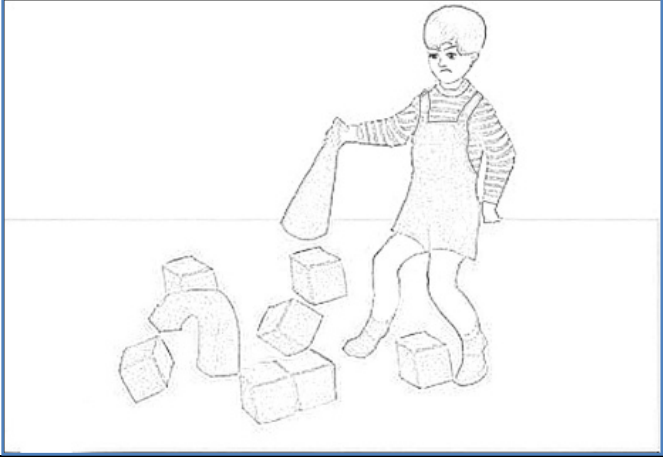
2. Аналіз ситуацій у колективі

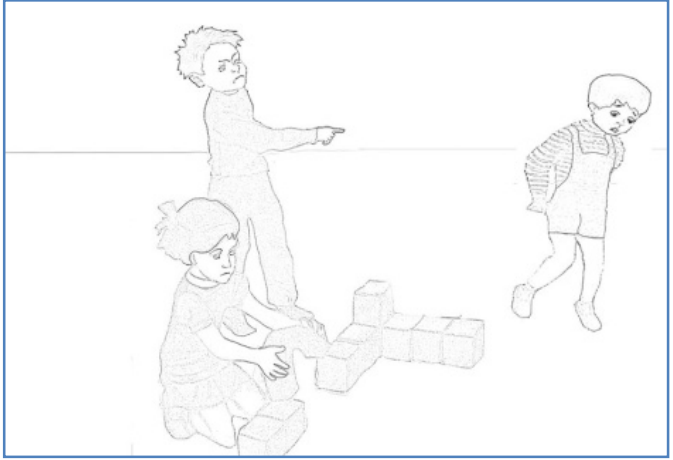
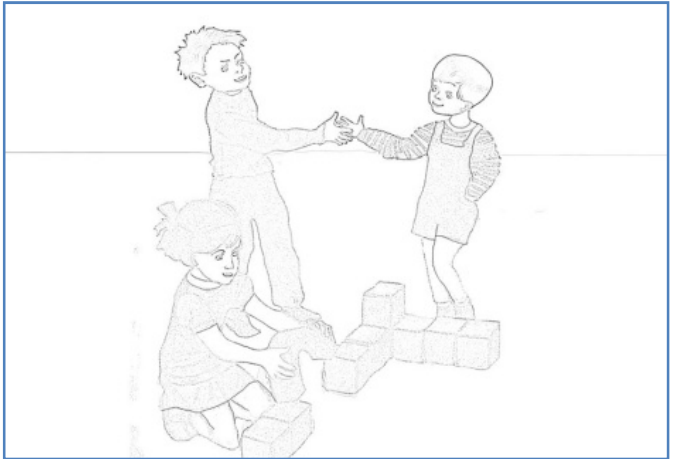
Мета: Навчити молодшого школяра аналізувати зміст життєвих ситуацій.

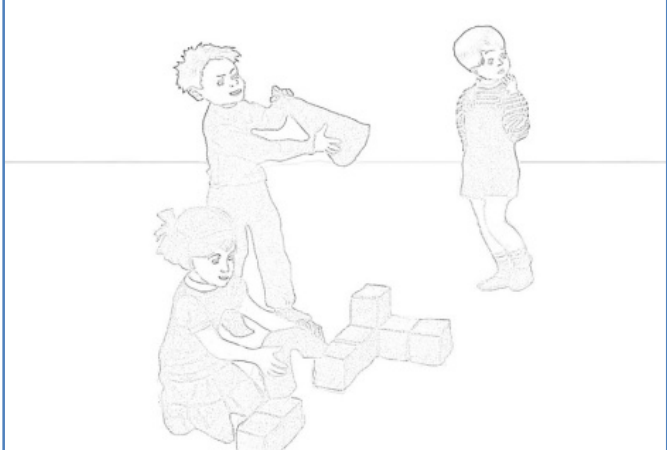
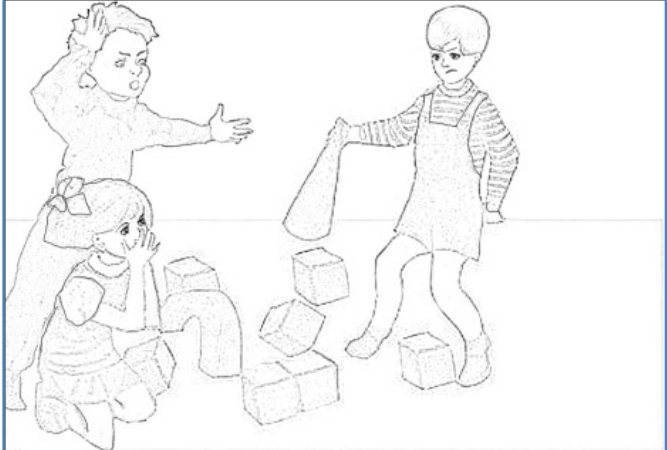

Інструкція виконання:

- 1) Дитині читається з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуація № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною";
- 2) Послідовно учню дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у соціумі;
- 3) Пропонують дитині проаналізувати та розкрити зміст кожного варіанту поведінки головних персонажів.
Аналіз відбувається за наступною схемою:
1 – описання змісту картинки;
2 – розкриття емоційного стану персонажів;
3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;
- 4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при аналізі змісту даної ситуації, то їй по кожній картинці надається допомога у вигляді навідних запитань та орієнтованих відповідей (див. табл. 2.4).

Аналіз ситуації № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"

Навідні запитання та орієнтовна відповідь на них	Сюжетні картинки за якими проводиться аналіз життєвої ситуації
<ul style="list-style-type: none"> - Що зображено на картинці 1-го варіанту поведінки? (Дитина намагається бути корисною у співпраці однолітків); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть грати – спокійна, самокритична, ввічлива; хлопчик, що грається – грубий, гнівливий; дівчинка – недовірлива, пасивна); - Розкрийте поведінку всіх персонажів. Як поводить себе головний персонаж? (Діти відмовляються брати хлопця у свою гру. Він виглядає спокійним, врівноваженим, що відповідає позитивній поведінці, але не впевненим у своїх діях). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 1.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Як себе поводить головний персонаж на картинці 2-го варіанту поведінки? (Дитина образливо спостерігає за діяльністю у колективі); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть грати – образлива, підозріла, сором'язлива, пасивна; хлопчик, що грається – зацікавлений, активний цілеспрямований; дівчинка – спокійна, врівноважена, зацікавлена); - Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною. Хлопчик не вміє приймати конструктивні рішення у конфліктних ситуаціях, йому легше на всіх образитися підозріло та з ненавистю спостерігати за грою однолітків). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 2.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Що зображено на картинці 3-го варіанту поведінки? (Дитина потайки від однолітків наносить шкоду їх сумісної діяльності); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть грати – роздратована, розгальмована, зла, груба, імпульсивна, самозакохана); - Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини у даній ситуації є негативною. Хлопчик з ненавистю та злістю у відсутності однолітків руйнує їх будівлю). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 3.</p>

<ul style="list-style-type: none"> – Що відбувається на картинці 4-го варіанту поведінки? (<i>Ображений хлопець на відмову дітей реагує бійкою, використовуючи лайку та образливі слова</i>); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (<i>Дитина з якою не хочуть грати – конфліктна, емоційна збудлива, байдужа, хамлива; хлопчик, що грається – здивований; дівчинка – стривожена</i>); – Як можна охарактеризувати дану поведінку головного героя? (<i>Дана поведінка хлопця характеризується як негативна, тому, що дитина не вміє поводити себе у колективі однолітків. На відмову у грі реагує неадекватно, відстоюючи свої права вона застосовує фізичну силу.</i>). 	
<ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці 5-го варіанту поведінки? (<i>Однолітки проганяють дитину з ігрової площадки</i>); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (<i>Дитина з якою не хочуть грати – образлива, безпомічна, замкнена, незахищена; хлопчик, що грається – грубий, гнівливий; дівчинка – недовірлива, пасивна</i>); – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (<i>Поведінка дитини є негативною, тому, що хлопчик не вміє вирішувати конфліктні ситуації, прилюбій поразці замикається у собі, не з ким не спілкується, самотійно переживає невдачі. У суперечці йому легше відступити ніж знайти оптимальне вирішення проблеми.</i>). 	
<ul style="list-style-type: none"> – Як себе поводить головний персонаж на картинці 6-го варіанту поведінки? (<i>Дитина вливається у гру однолітків</i>); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (<i>Дитина з якою не хотіли гратись – ввічлива, цілеспрямована, позитивна, впевнена, розкута, комунікабельна; хлопчик, що грається – зацікавлений, активний; дівчинка – спокійна, врівноважена</i>); – Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (<i>Дана поведінка дитини є позитивною. Хлопчик вміє розкуто, впевнено налагоджувати взаємовідносини зі своїми однолітками.</i>). 	

<ul style="list-style-type: none"> – Розкрийте зміст картинці 7-го варіанту поведінки? (Діти пропонують хлопцю власні правила гри, на які він не погоджується); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хотіли гратись – вперта, з завищеною самооцінкою, злопам'ятна; хлопчик, що грається – зацікавлений, активний; дівчинка – спокійна, врівноважена); – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною, тому, що вона не вміє співпрацювати у групі однолітків. Демонстративно показує свою образу та незадоволеність). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 7.</p>
<ul style="list-style-type: none"> – Що відбувається на картинці 8-го варіанту поведінки? (Дитина не задоволена рішенням однолітків руйнує їх будівлю); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть грати – роздратована, конфліктна, емоційна збудлива, байдужа, хамлива, імпульсивна, самозакохана; хлопчик, що грається – збентежений, гнівливий; дівчинка – стривожена); – Охарактеризуйте поведінку головного персонажу? (Поведінка дитини у даній ситуації є негативною. Хлопчик з ненавистю та злістю перед однолітками руйнує їх будівлю). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 8.</p>
<ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці 9-го варіанту поведінки? (Дитина допомагає зводити будівлю своїм одноліткам); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хотіли гратись – цілеспрямована, позитивна, впевнена, розкута, комунікабельна; хлопчик, що грається – зацікавлений, активний; дівчинка – спокійна, врівноважена); – Охарактеризуйте поведінку персонажів? (Дана поведінка дитини є позитивною. Хлопчик вміє зацікавити однолітків своїми пропозиціями, новими рішеннями у сумісній діяльності). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 9.</p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг

другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 4

Тиждень: II

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Навчити молодшого школяра аналізувати зміст ситуацій у колективі; сформувати вміння встановлювати зв'язки між емоційним станом та причинами, що його зумовлює.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-4"		5
2	Аналіз ситуацій у колективі.	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною.	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-4"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до власних почуттів.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, яке у неї улюблене свято, і чому, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, Я люблю новорічні свята, тому, що можна отримати велику кількість подарунків".

2. Аналіз ситуацій у колективі

Мета: Навчити молодшого школяра за сюжетними картинками аналізувати зміст життєвих ситуацій.

Інструкція виконання:

- 1) Дитині читається з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуація № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру";
- 2) Послідовно учню дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у соціумі;
- 3) Пропонують дитині проаналізувати та розкрити зміст кожного варіанту поведінки головних персонажів.

Аналіз відбувається за наступною схемою:

- 1 – описання змісту картинки;
- 2 – розкриття емоційного стану персонажів;

3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;

4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при аналізі змісту даної ситуації, то їй по кожній картинці надається допомога у вигляді навідних запитань та орієнтованих відповідей (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Аналіз ситуації № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"

Навідні запитання та орієнтовна відповідь на них	Сюжетні картинки за якими проводиться аналіз життєвої ситуації
<ul style="list-style-type: none"> - Що зображено на картинці 1-го варіанту поведінки? <i>(Дитина активно втручається у гру однолітків);</i> - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина з якою не хотіли гратись – цілеспрямована, позитивна, раціональна, впевнена, розкута, комунікабельна; хлопчики – активні, розкуті; дівчата – зацікавлені, активні);</i> - Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дівчинки є позитивною. Дитина шукає альтернативні способи, щоб влитися у гру однолітків).</i> 	
<ul style="list-style-type: none"> - Як себе поводить головний персонаж на картинці 2-го варіанту поведінки? <i>(Дитина образливо спостерігає за грою у колективі);</i> - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина з якою не хочуть гратись – сумна, замкнена, не зацікавлена; хлопчики – активні, розкуті; дівчата – зацікавлені, активні);</i> - Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дівчинки є негативною. Дитина не вміє знаходити спільну мову зі дітьми, ображається, не с ким не спілкується, якщо їй відмовляють у співпраці).</i> 	
<ul style="list-style-type: none"> - Що зображено на картинці 3-го варіанту поведінки? <i>(Дитина без дозволу втручається у гру дітей);</i> - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? <i>(Дитина з якою не хочуть гратись – груба, невихована, розрахункова, конфліктна, вперта; хлопчики – активні, розкуті; дівчинка зі скакалкою – активна; дівчинка з коляскою – злякана, незадоволена);</i> - Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? <i>(Поведінка дівчинки є негативною. Дитина не вміє домовлятися та грати за</i> 	

Модель поведінки 1.

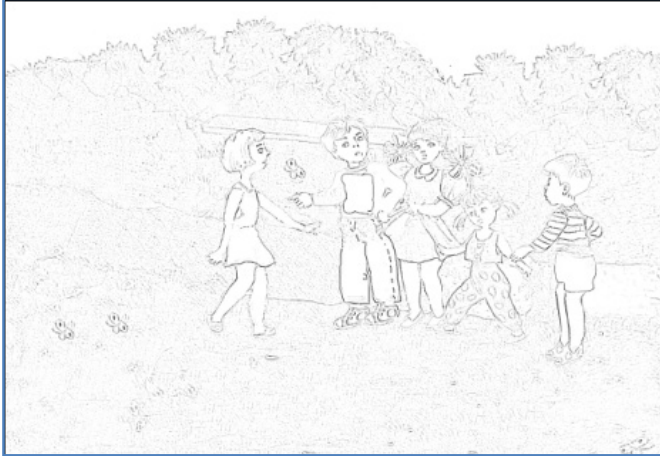

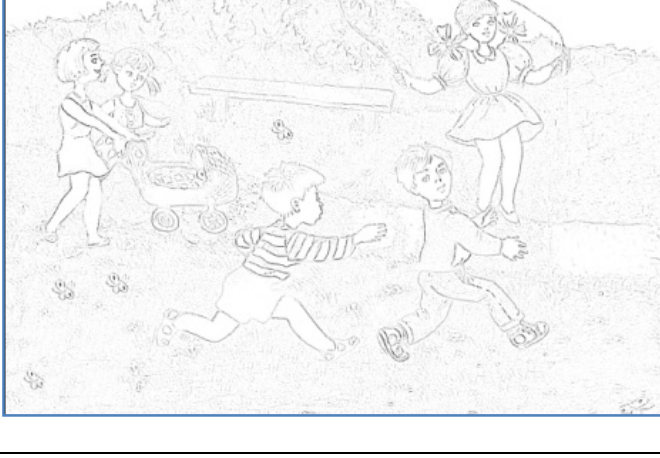
Модель поведінки 2.

Модель поведінки 3.

<p>складеними правилами. Її дії не коректні, імпульсивні направлені на захоплення чужих речей).</p>	
<ul style="list-style-type: none"> – Що відбувається на картинці 4-го варіанту поведінки? (Дитина на відмову у грі реагує бійкою, лайкою, тощо); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть гратись – груба, емоційно збудлива, жорстока, роздратована; хлопчик якого б'ють – збентежений; хлопчик другий та дівчата – стривожені, розгублені); – Як можна охарактеризувати дану поведінку головного герою? (Поведінка дівчинки є негативною. Дитина не вміє адекватно сприймати критичну ситуацію, і для її вирішення застосовує фізичну силу, образи, зли жарти, тощо). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 4</p>

<ul style="list-style-type: none"> – Що зображено на картинці 5-го варіанту поведінки? (Діти проганяють дівчинку з ігрової площадки); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть гратись – безпомічна, образлива, пасивна; діти – гнівливі, грубі, ворожі); – Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною, тому, що дівчинка не вміє постояти за себе, в неї знижена самооцінка, яка сприяє бездіяльності, нерішучості у прийнятті важливих рішень, покірності у приниженнях та покараннях). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 5.</p>
--	--

<ul style="list-style-type: none"> – Як себе поводить головний персонаж на картинці 6-го варіанту поведінки? (Дитина вміє своєю комунікабельністю зацікавлює дітей); – Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хотіли гратись – раціональна ввічлива, врівноважена, цілеспрямована, впевнена, активна, наполеглива, розкута; діти – зацікавлені, комунікабельні); – Яка є поведінка дитини позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Дана поведінка дитини являється позитивною, тому що дівчинка демонструючи свій домінуючий раціоналізм та оптимізм добилася довіри дітей). 	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 6.</p>
---	---

<ul style="list-style-type: none"> - Розкрийте зміст картинки 7-го варіанту поведінки? (Діти не довіряють дитині); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть гратись – вперта, саркастична, опозитивна; діти – недовірливі, гнівливі); - Поведінка дитини є позитивною чи негативною, обґрунтуйте свою відповідь? (Поведінка дитини є негативною. Дівчинка не признає власних помилок, постійно справдовується, звинувачує інших). 	
	<p>Модель поведінки 7.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Що відбувається на картинці 8-го варіанту поведінки? (Дитина ображена, плаче); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хочуть гратись – ображена, замкнена, сором'язлива, безпомічна; хлопчики – активні, розкуті; дівчата – зацікавлені, активні); - Охарактеризуйте поведінку головного персонажу? (Поведінка дівчинки є негативною. Дитина не вміє знаходити спільну мову зі дітьми, ображається якщо їй відмовляють у грі). 	
	<p>Модель поведінки 8.</p>
<ul style="list-style-type: none"> - Що зображено на картинці 9-го варіанту поведінки? (Дитина знаходить спільну мову з дітьми); - Який емоційний стан переважає у персонажів на даній картинці? (Дитина з якою не хотіли гратись – ввічлива, врівноважена, цілеспрямована, впевнена, активна, розкута; діти – зацікавлені, комунікабельні, активні); - Охарактеризуйте поведінку персонажів? (Поведінка дитини є позитивною. Дівчинка змогла увійти у довіру до дітей, вона впевнена у власних силах, тверда у прийнятті рішень, енергійна, вміє зацікавити оточуючих). 	
	<p>Модель поведінки 9.</p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 5

Тиждень: III

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: *Навчити молодшого школяра бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; взаємодовіри та взаємоповаги до своїх батьків; пояснювати свої наміри, формувати позитивні взаємини між рідними, поважати їх думки, розуміти вчинки.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-5"		5
2	Розповідь - Розповідь за складеними сюжетними картинками	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-5"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, чим їй подобається найбільш займатися, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, Я люблю займатися спортом. Грати у футбол".

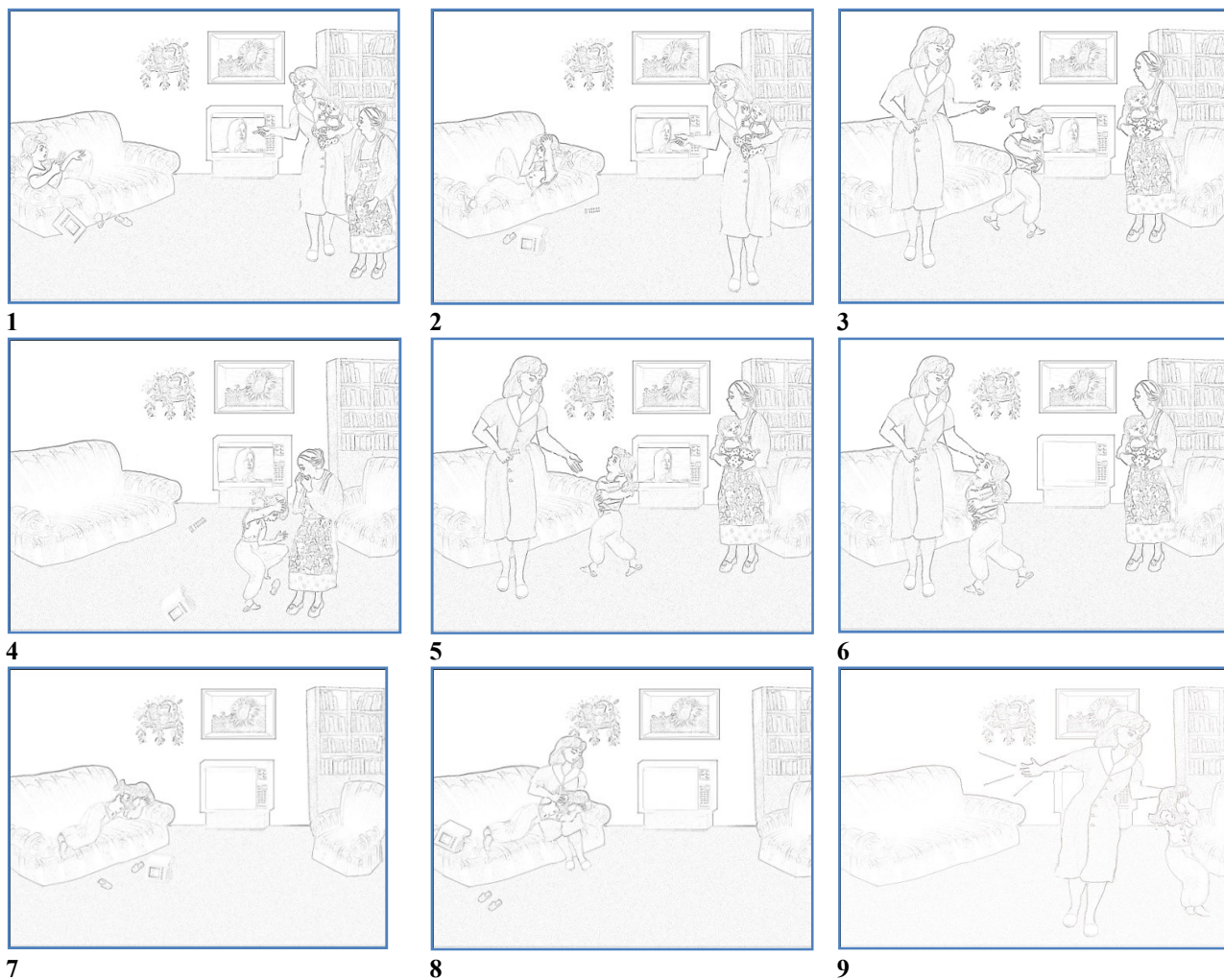
2. Розповідь за складеними сюжетними картинками

Мета: Навчити молодшого школяра знаходити оптимальні варіанти виходу із конфліктуючих обставин; сформувати вміння підбирати варіанти поведінки головних персонажів, для уникнення непорозумінь та сварок; при складанні розповіді за обраними сюжетами, навчити дитину обґрунтовувати свої рішення та позиції вибору.

Інструкція виконання:

- 1) Молодшому школяру читається ситуація з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики № 1 де "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
- 2) Послідовно дають переглянути контурні не кольорові картини, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у сім'ї (рис. 1);
- 3) Пропонують з дев'яти сюжетних картинок обрати лише ті, які зможуть вирішити даний конфлікт;
- 4) Дають завдання скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.
- 5) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при складанні розповіді за даною ситуацією, то їй надається наступна допомога:
- психолог озвучує закінчення розповіді, а дитині необхідно підібрати під неї малюнки;

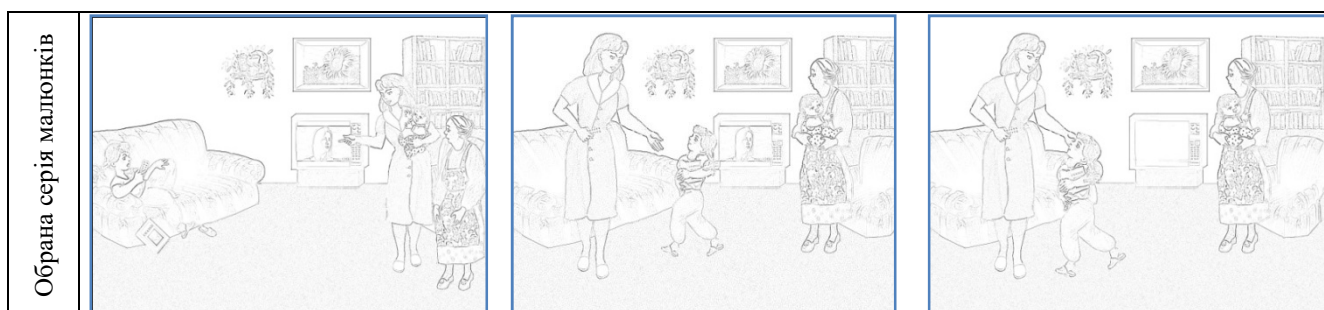
- учню показують малюнки які визначають вихід з конфліктної ситуації, а йому необхідно скласти за ними розповідь (див. рис. 2.2; табл. 2.6).

Рис. 2.2 Ситуація № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"

Таблиця 2.6.

Приклад складання розповіді заобраними сюжетними картинками

Орієнтовна розповідь	<p>У пізній вечірній час дівчинка з захопленням дивилась свою улюблену передачу "Хід парад дикої природи". Але у кімнату увійшла її бабуся та мама яка тримала на руках маленьку сестричку. Мама сказала дівчинці, що вже дуже пізно, і пора йти спати. Дитина запитала у матері чи можна їй додивитись передачу до кінця, на що та відповіла, що завтра з ранку вона зможе переглянути повтор даної версії "Хід параду".</p> <p>Дівчинка збрала свої речі, ввічливо побажала своїм рідним "Доброї ночі" та "Солодких снів", поцілувала, і пішла у свою кімнату готуватись до сну. Мама та бабуся були дуже раді чути від дівчинки чемні та добрі слова, бачити її ввічливу та порядну поведінку.</p>
----------------------	---

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 6

Тиждень:

III

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Сформувати у молодшого школяра почуття відповідальності за свої вчинки; взаємодовіри та взаємоповаги до своїх батьків; пояснювати свої наміри, формувати позитивні взаємини між рідними, поважати їх думки, розуміти вчинки; навчити бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; розкрити почуття любові, поваги до найдорожчих людей; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; вчити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють, а також стримуватися, коли гніваєшся, сердишся; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-6"		5
2	Розповідь - Розповідь за складеними сюжетними картинками	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-6"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, якій у неї є улюблений колір, і чому, наприклад "Привіт! Я-Сашко. У мене най улюблений колір – це червоний. Тому, що він мені нагадує вогонь".

2. Розповідь за складеними сюжетними картинками

Мета: Навчити молодшого школяра знаходити оптимальні варіанти виходу із конфліктуючих обставин; сформувати вміння підбирати варіанти поведінки головних персонажів, для уникнення непорозумінь та сварок; при складанні розповіді за обраними сюжетами, навчити дитину обґрунтовувати свої рішення та позиції вибору.

Інструкція виконання:

- 1) Молодшому школяру читається ситуація з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
- 2) Послідовно дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у сім'ї (рис. 2);
- 3) Пропонують з дев'яти сюжетних картинок обрати лише ті, які зможуть вирішити даний конфлікт.
- 4) Дають завдання скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.
- 5) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при складанні розповіді за даною ситуацією, то їй надається наступна допомога:
  - психолог озвучує закінчення розповіді, а дитині необхідно підібрати під неї малюнки;
  - учню показують малюнки які визначають вихід з конфліктної ситуації, а йому необхідно скласти за ними розповідь (див. рис. 2.3.; табл. 6).

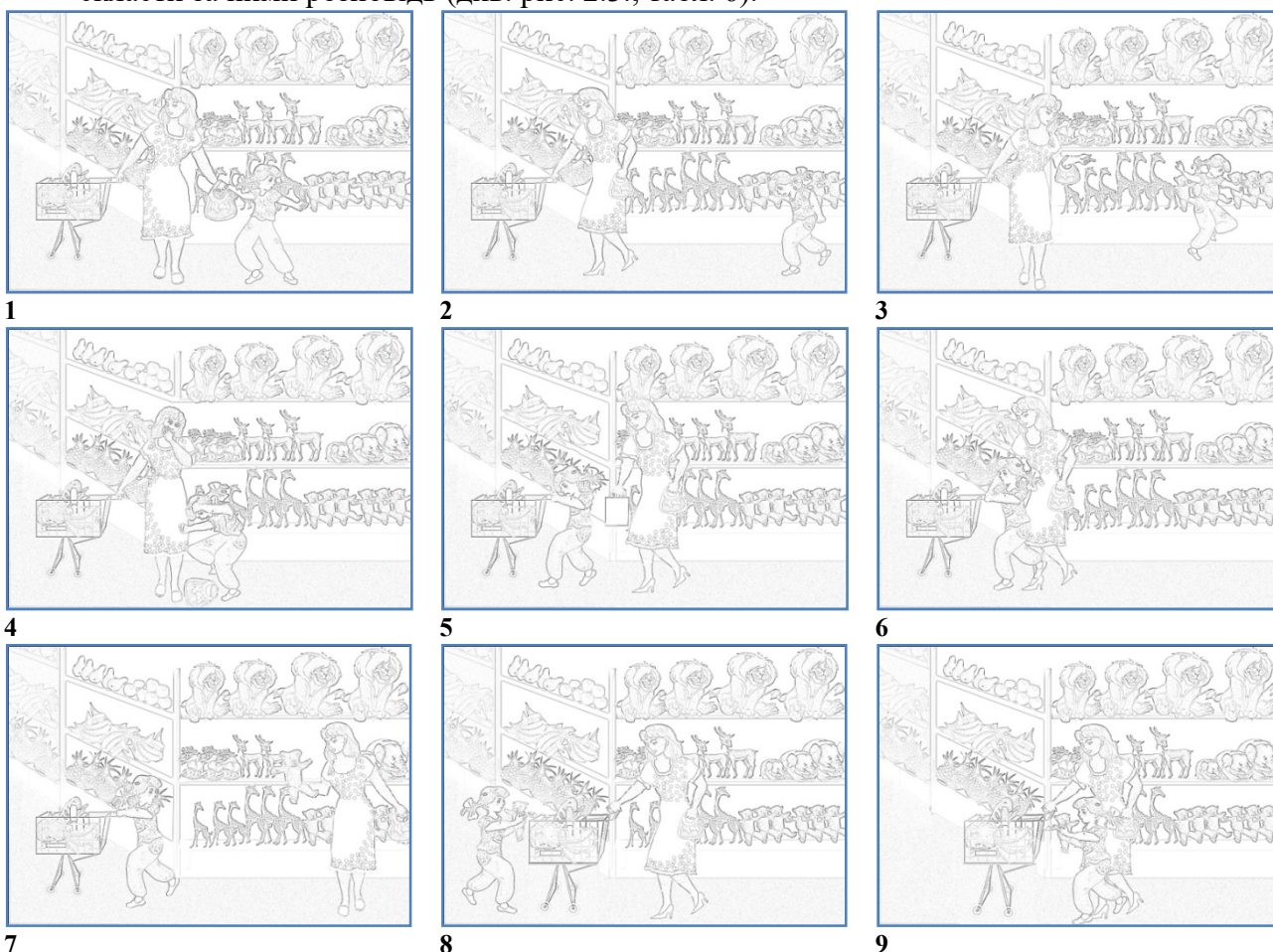

Рис. 2.3. Ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"

Приклад складання розповіді за обраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків	
Орієнтовна розповідь	<p>Мама з дівчинкою пішли в магазин за продуктами. Проходячи мимо іграшок дитина побачила гарненького плюшевого ведмежатка, він їй дуже сподобався, тому вона запропонувала матері його купити. Мама відмовила дитині пояснюючи це тим, що на даний момент у них немає такої кількості коштів, коли буде можливість, то вона їй обов'язково його придбає. Дівчинка сказала, що здатна зачекати коли матуся зможе їй купити бажану іграшку.</p> <p>На відмову матері дитина не образилась, вона добре розуміє, що батькам, у сучасний час, важко заробляти кошти. А потім, їх необхідно розподілити на покупку продуктів харчування, оплати гуртків, шкільних потреб та на інші соціально-побутові нужди. Тому дитина спокійно, чемно без нарікань допомагає матусі вести важкий кошик з продуктами, обговорюючи з нею яку смачну вечерю, вони разом сьогодні приготують.</p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають другу другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашико за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 7

Тиждень: IV

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Навчити молодшого школяра бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; сформувані почуття відповідальності за свої вчинки; взаємодовіри та взаємоповаги до оточуючих людей; учити розуміти й оцінювати почуття й вчинки інших, пояснювати свої думки, формувати позитивні взаємини між однолітками, спонукаючи їх до добрих вчинків.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-7"		3
2	Розповідь – Розповідь за складеними сюжетними картинками	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-	33

		ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною".	
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-7"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, як вона проводить вихідні дні, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, у вихідні дні Я люблю грати у комп'ютерні ігри".

2. Розповідь за складеними сюжетними картинками

Мета: Навчити молодшого школяра знаходити оптимальні варіанти виходу із конфліктуючих обставин; сформуванню вміння підбирати варіанти поведінки головних персонажів, для уникнення непорозумінь та сварок; при складанні розповіді за обраними сюжетами, навчити дитину обґрунтовувати свої рішення та позиції вибору.

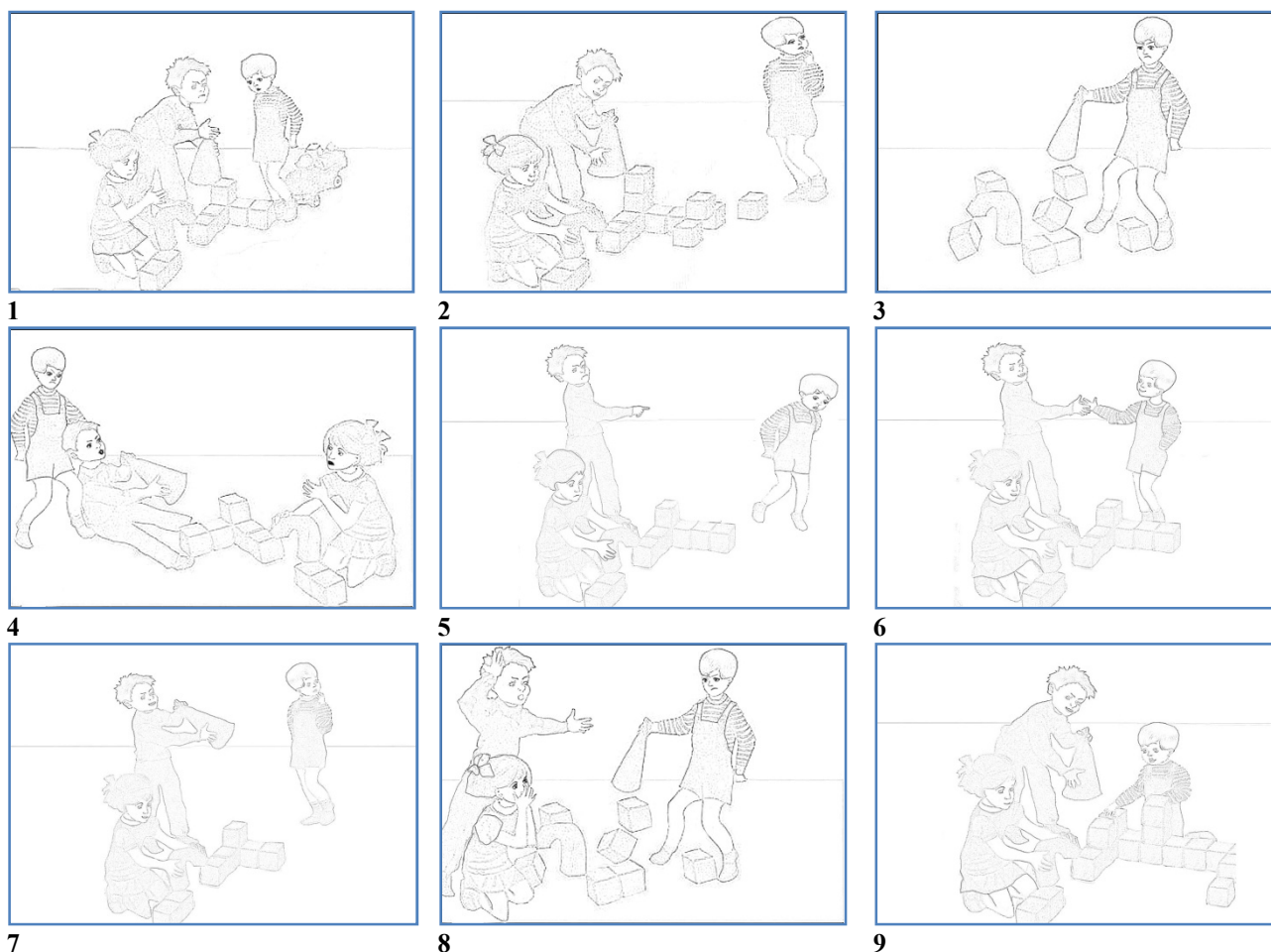

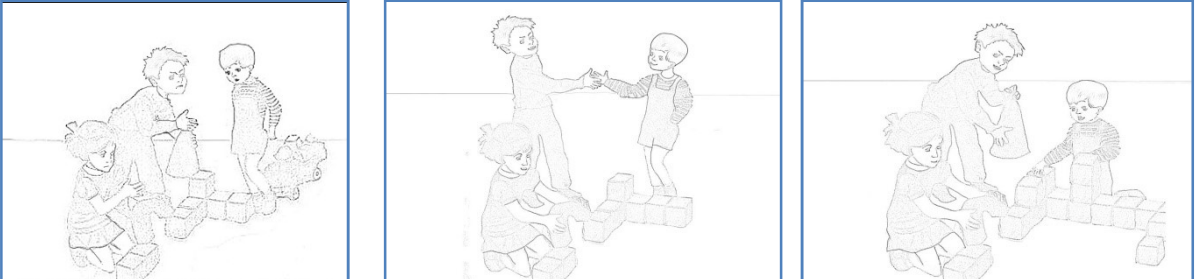
Рис. 3. Ситуація № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"

Інструкція виконання:

- 1) Молодшому школяру читається ситуація з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною";
- 2) Послідовно дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у соціумі (рис. 3);
- 3) Пропонують з дев'яти сюжетних картинок обрати лише ті, які зможуть вирішити даний конфлікт.
- 4) Дають завдання скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.
- 5) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при складанні розповіді за даною ситуацією, то їй надається наступна допомога:
  - психолог озвучує закінчення розповіді, а дитині необхідно підібрати під неї малюнки;
  - учню показують малюнки які визначають вихід з конфліктної ситуації, а йому необхідно скласти за ними розповідь (див. рис. 2.4; табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Приклад складання розповіді за обраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків	
Орієнтовна розповідь	<p><i>Прийшовши в ігрову кімнату дитина побачила, що там вже граються двоє дітей – старший хлопчик та дівчинка, які вибудували з кубиків високі башти, та стіни замку. Дитина зі своїми іграшками спокійно, ввічливо запитала дозволу, чи може вона прийняти участь у їх грі. Заклопотані будівники відмовляють їй.</i></p> <p><i>Хлопчик не розгублюється, доброзичливо знайомиться з дітьми, пропонує їм свою допомогу, раціональні цікаві ідеї та будівельний матеріал для конструювання їх замку. Діти погоджуються на його пропозицію. І вони разом у дружній компанії, захоплено без ображань та грубостей співпрацюють один з одним будуючи чудові хмарочоси.</i></p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають другу другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 8

Тиждень:

IV

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Навчити дитину бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; сформувати

почуття відповідальності за свої вчинки; взаємодовірита взаємоповаги до оточуючих людей;учити розуміти й оцінювати почуття й учинки інших, пояснювати свої думки, формувати позитивні взаємини між однолітками, спонукати їх до добрих учинків.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-8"		5
2	Розповідь – Розповідь за складеними сюжетними картинками	Дев'ять контурних картинок без кольору подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-8"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, які навчальні предмети їй подобаються, наприклад "Привіт! Я-Сашико. Найбільш, мені подобається фізкультура".

2. Розповідь за складеними сюжетними картинками

Мета: Навчити молодшого школяра знаходити оптимальні варіанти виходу із конфліктуючих обставин; сформувані вміння підбирати варіанти поведінки головних персонажів, для уникнення непорозумінь та сварок; при складанні розповіді за обраними сюжетами, навчити дитину обґрунтовувати свої рішення та позиції вибору.

Інструкція виконання:

- 1) Молодшому школяру читається ситуація з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру";
- 2) Послідовно дають переглянути контурні не кольорові картинки, на яких зображено дев'ять варіантів поведінки персонажів у соціумі (рис. 4);
- 3) Пропонують з дев'яти сюжетних картинок обрати лише ті, які зможуть вирішити даний конфлікт.
- 4) Дають завдання скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.
- 5) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при складанні розповіді за даною ситуацією, то їй надається наступна допомога:
  - психолог озвучує закінчення розповіді, а дитині необхідно підібрати під неї малюнки;
  - учню показують малюнки які визначають вихід з конфліктної ситуації, а йому необхідно скласти за ними розповідь (див. рис. 2.5; табл. 2.9).

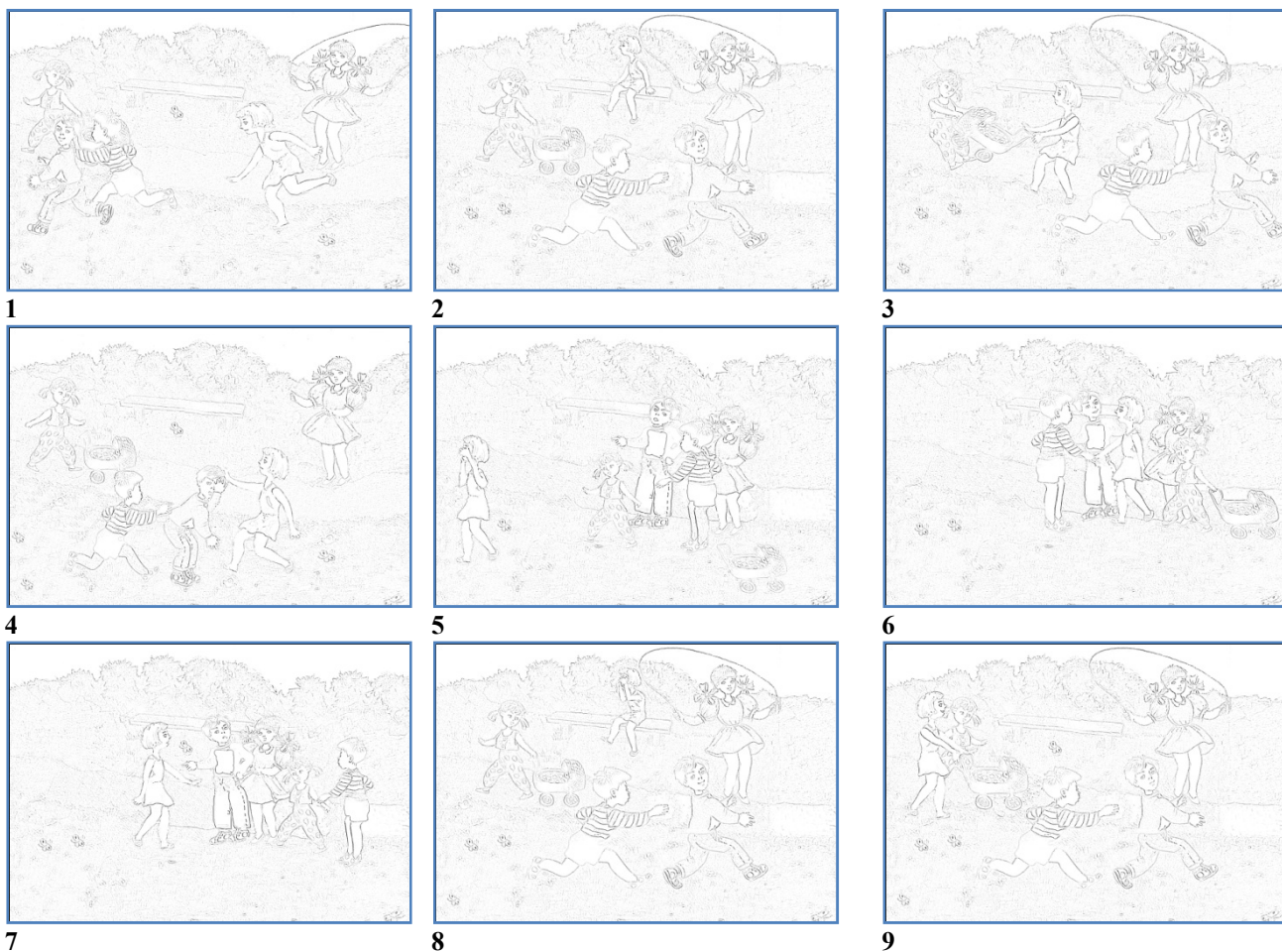

Рис. 2.5. Ситуація № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру"

Таблиця 2.9.

Приклад складання розповіді за обраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків	
Орієнтовна розповідь	<p>Дівчинка прийшла на ігрову площадку на якій вже гралися діти. Їй дуже захотілось прийняти участь у їх веселих забавах, тому вона не чекаючи запрошень з захопленістю вливається в активну гру однолітків - доганялки.</p> <p>Але у цій компанії дівчинку ні хто не знає. Тому, вона, не розгублюється, впевнено але з почуттям ввічливості та доброзичливості пропонує дітям з нею познайомитись. На її пропозицію діти з радістю відгукнулися.</p> <p>Після знайомства, діти продовжили свої веселі гри. Наша героїня чемно попросила дозволу у маленької дівчинки погратись її іграшковою коляскою та гарненькою лялькою, запропонувала гру "Доньки-матері". Дитина з захопленням прийняла її ідею, і вони чемно та дружно по черзі стали возити на прогулянку свою уявну дитинку, цікаво грались не сварячись та не ображаючи одна одну.</p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 9

Тиждень: V

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Сформуванню у молодшого школяра відчуття кольору; навчити учня співвідносити гаму кольорів з емоційними станами персонажів; розкрити позитивне уявлення про власне життя та відповідну дію у ньому емоцій; розвинути бачення добра, радості, любові в діях оточуючих; поважати, цінити думки поради як близьких так інших людей.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-9"	-	5
2	Арт-терапія - Розмальовування ситуативних картинок	1) Дев'ять контурнихсюжетних картинок без кольору, подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"; 2) Кольорові олівці.	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-9"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, які мультфільми їй подобаються, і чому? Наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, мені подобається мультфільм про Бетмана, і Людину павука тому, що вони рятують людей".

2. Арт-терапія

Мета: Навчити молодшого школяра характеризувати емоції оточуючих людей; розвинути відчуття кольору; сформуванню вміння співвідносити кольори з навколишнім світом природи та с людськими емоційними станами.

Інструкція виконання:

- 1) За ситуацією: № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі", з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, дитині

пропонують розмалювати контурні сюжетні картинки які вона обирала для складання своєї розповіді на минулому занятті;

2) Якщо учень вагається у виборі кольору, то йому надається допомога (див. табл. 2. 10):

- пропонують подивитись на кольори які існують у природі;
- запитують дитину, які ще їй відомі співвідношення між кольором та природою:

- Де ми можемо побачити у природі такі кольори як:
  - салатовий (трава);
  - зелений (листя на деревах);
  - фіолетовий (квіти, небо);
  - синій (квіти, небо у вечорі);
  - голубий (квіти, небо);
  - сірий (каміння, хмари)?
- білий (квіти, хмари, сніг);
- чорний (грунт, вугіль, небо у ночі);
- коричневий (кора дерев, каміння);
- червоний (квіти, захід сонця);
- рожевий (квіти);
- оранжевий (квіти);
- жовтий (сонце, квіти);
- показують сюжетні картинки у кольорі.

Таблиця 2.10

Приклад підбору кольорів заобраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків			
Запропоновані кольори у природі			
Сюжетна картинка у кольорі			

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг

другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 10

Тиждень: V

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Сформувати у молодшого школяра відчуття кольору; навчити дитину співвідносити гаму кольорів з емоційними станами персонажів; розкрити позитивне уявлення про власне життя та відповідну дію у ньому емоцій; поважати, цінити думки поради як близьких так і інших людей; вміти знаходити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок; розвинути почуття відповідальності за свої вчинки.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-10"	-	8
2	Арт-терапія - Розмальовування ситуативних картинок	1) Дев'ять контурнихсюжетних картинок без кольору, подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"; 2) Кольорові олівці.	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-10"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своєї особистості.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, і пояснити яка пора року їй подобається, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш, мені подобається літо, тому, що у цю пору року у школярів канікули. В сей сезон можна з батьками поїхати на річку, грати у футбол, кататися на велосипеді, відпочивати, тощо".

2. Арт-терапія

Мета: Навчити молодшого школяра характеризувати емоції оточуючих людей; розвинути відчуття кольору; сформувати вміння співвідносити кольори з навколишнім світом природи та с людськими емоційними станами.

Інструкція виконання:

- 1) За ситуацією: № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, дитині пропонують розмалювати контурні сюжетні картинкіякі вона обирала для складання своєї розповіді на минулому занятті;

2) Якщо учень вагається у виборі кольору, то йому надається допомога (див. табл. 2.11):

- пропонують подивитись на кольори які існують у овочах;
- запитують дитину, які ще їй відомі співвідношення між кольором та овочами:
- Де ми можемо побачити у природі такі кольори як:
  - жовтий (кукурудза, перець);
  - салатний (капуста);
  - зелений (горох, квасок);
  - фіолетовий (баклажан);
  - синій (капуста)?
- білий (часник, квасоля);
- чорний (редька, баклажан);
- коричневий (картопля);
- червоний (перець, помідор, буряк);
- рожевий (редис, буряк);
- оранжевий (морква, цибуля);
- показують сюжетні картинки у кольорі.

Таблиця 2.11

Приклад підбору кольорів заобраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків			
Запропоновані кольори у природі	 		
Сюжетна картинка у кольорі			

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 11

Тиждень: VI

Форма роботи: Індивідуальна психокорекція

Мета заняття: Сформувати у молодшого школяра відчуття кольору; навчити дитину співвідносити гаму кольорів з емоційними станами персонажів; розкрити позитивне уявлення про власне життя та відповідну дію у ньому емоцій; навчити бачити добро, радість, любов в діях оточуючих; поважати, цінити думки поради як близьких так і інших людей; вміти знаходити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок; розвинути почуття відповідальності за свої вчинки.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-11"		5
2	Арт-терапія - Розмальовування ситуативних картинок	1) Дев'ять контурнихсюжетних картинок без кольору, подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" 2) Кольорові олівці.	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-11"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, які страви полюбляють батьки, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Моїй мамі найбільш, подобаються вареники з сиром, а татусеві печена картопля".

2. Арт-терапія

Мета: Навчити молодшого школяра характеризувати емоції оточуючих людей; розвинути відчуття кольору; сформувати вміння співвідносити кольори з навколишнім світом природи та с людськими емоційними станами.

Інструкція виконання:

- 1) За ситуацією: № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною", з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, дитині пропонують розмалювати контурні сюжетні картинкі які вона обирала для складання своєї розповіді на минулому занятті;
- 2) Якщо учень вагається у виборі кольору, то йому надається допомога (див. табл. 2.12):
  - пропонують подивитись на кольори якими окрашені фрукти, ягоди;
  - запитують дитину, які ще вона знає співвідношення кольорів з фруктами ягодами:
    - Де ми можемо побачити у природі такі кольори як:
      - оранжевий (апельсин);
      - жовтий (лимон, банан);
      - білий (середина яблука, груші, банана);
      - салатовий (виноград);
      - чорний (виноград, смородина);
      - зелений (кавун, агруз);
      - коричневий (ківі);
      - фіолетовий (слива);

- червоний (суниця, полуниця, вишня);
- рожевий (малина);

- синій (виноград);
- голубий (голубика)?
- показують сюжетні картинки у кольорі.

Таблиця 2.12

Приклад підбору кольорів заобраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків			
Запропоновані кольори у природі			
Сюжетна картинка у кольорі			

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають другу другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 12

Тиждень:

VI

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Розвинути спостережливість до власних почуттів; вчити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють; сформувати уявлення, вміння характеризувати та аналізувати емоції власні та інших людей; сформувати у молодшого школяра відчуття кольору; навчити співвідносити гаму кольорів з емоційними станами персонажів; розкрити позитивне уявлення про власне життя та відповідну дію у ньому емоцій.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-12"		5
2	Арт-терапія - Розмальовування ситуативних картинок	1) Дев'ять контурнихсюжетних картинок без кольору, подані з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики за ситуацією: - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру"; 2) Кольорові олівці.	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-12"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, які квіти подобаються її матері, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Моїй мамі найбільш, подобаються троянди червоного кольору".

2. Арт-терапія

Мета: Навчити молодшого школяра характеризувати емоції оточуючих людей; розвинути відчуття кольору; сформувати вміння співвідносити кольори з навколишнім світом природи та с людськими емоційними станами.

Інструкція виконання:

- 1) За ситуацією: № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру", з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, дитині пропонують розмалювати контурні сюжетні картинкі які вона обирала для складання своєї розповіді на минулому занятті;
- 2) Якщо учень вагається у виборі кольору, то йому надається допомога (див. табл.2.13):
  - пропонують подивитись на кольори якими забарвлені квіти та рослини;
  - запитують дитину, які ще їй відомі співвідношення між кольором та рослинами:
    - Де ми можемо побачити у природі – оранжевий (лілії, рози, тюльпани);
    - такі кольори як: – жовтий (кульбабка, лілії, рози, тюльпани,
    - білий (ромашки, рози, лілії, конвалії, хризантеми);
    - ірисси); – салаточий (трава);
    - чорний (рози, тюльпани); – зелений (листя);

- коричневий (тюльпани);
  - червоний (рози, лілії, тюльпани, айстри, макі);
  - рожевий (орхідеї, рози, лілії, тюльпани);
  - фіолетовий (фіалки, айстри);
  - синій (ірис, айстри);
  - голубий (ірис, айстри, питуні)?
- показують сюжетні картинки у кольорі.

Таблиця 2.13

Приклад підбору кольорів заобраними сюжетними картинками

Обрана серія малюнків			
Запропоновані кольори у природі			
Сюжетна картинка у кольорі			

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 13

Тиждень:

VII

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Навчити учня співвідносити "Звуки природи" з життєвими ситуаціями на малюнках; встановлювати зв'язок між емоційним станом і природними явищами; сформулювати уявлення про "палітру" емоційних проявів; розширити уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-13"	-	5
2	Музикотерапія. "Емоції природи"	"Звуки природи": 1) Дощ; 2) Бурхливе море; 3) Спокійне море; 4) Болото; 5) Струмок; 6) Ліс, птахи. <u>Сюжетні контурні картинки</u> по 9-ть варіантів відповіді з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, за ситуаціями: - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"; - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"; - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"; - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-13"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, що подобається їм у їх батьках, наприклад "Привіт! Я-Сашко. У моїй мамусі гарні очі, ніжні руки, вона добра та уважна. А мій татусь найкращий рибалко, мені подобається його захоплення".

2.Музикотерапія "Емоції природи"

Мета: Розвинути спостережливість до власних почуттів; розширювати уявлення про внутрішній світ іншої людини; розвивати почуття емпатії; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють.

Інструкція виконання:

- 1) Перед дитиною розкладають з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики усі кольорові картинки (по дев'ять варіантів поведінки) ситуації яких визначають ставлення дитини до сім'ї та соціуму за ситуаціями:
  - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
  - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
  - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною";
  - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру";
- 2) Пропонують сюжетні картинкіпоскладати за емоційним станом героїв (гнів, печаль, тривога, радість, любов, спокій);
- 3) Підібрати до обраного емоційного стану персонажів, з сюжетних картинок, характерні звуки які існують у природі, таких як: "Бурхливе море", "Дощ", "Болото", "Струмок", "Ліс, птахи", "Спокійне море", наприклад: якщо, герої сумні, плачуть переживаючи певний конфлікт, то це може відповідати такому природному явищу як дощ, гроза, тощо. Після виконання завдання, дитині дають перевірити свій вибір прослухавши обраний звук;
- 4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при співвіднесеності емоційних станів персонажів зі звуками природи, то їй надається наступна допомога:
  - обговорюють з дитиною відомі їйзвуки природи, і просять співвіднести їх з такимиемоційними станами як гнів, печаль, тривога, радість, натхнення, любов, тощо;
  - психолог включає певний звук, що існує у природі, а задача дитини підібрати під нього малюнки з подібним емоційним станом персонажів (див. табл. 2.14).

Таблиця 2.14

Співвіднесення емоційного стану персонажів зі звуками природи

Звуки природи	Навідні питання	Емоційний стан	Номера сюжетних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, за ситуаціями
"Бурхливе море"	<p>–З яким емоційним станом можна порівняти морську негоду? (<i>гнів</i>);</p> <p>–Наскільки небезпечним для людей та живої природи є неспокійне, штормове море? (<i>бурхливе море являє собою величезну руйнівну силу, яка поглинає усе живе, що їй трапляється на шляху, шансів на</i></p>	гнів; роздратування.	<p>- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (4, 9);</p> <p>- № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4);</p> <p>- № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (3, 8);</p> <p>- № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (4).</p>

	<i>виживання мінімальні).</i>		
"Дощ"	–Який емоційний настрій навіює дощ, пахмурна погода? (<i>печаль, образу</i>); –Що Вам нагадує дощ? (<i>сльози</i>).	печаль; образа.	- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (2, 7); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (2); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (5); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (2).
"Болото"	–З яким емоційним станом можна порівняти болото? (<i>тривога, не впевненість</i>); –Які мешканці тваринного світу оселяють болото і які звуки їм характерні? (<i>жаби, цвіркунчики, болотні птахи, комахи, тощо</i>).	тривога; не впевненість.	- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (8); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (5); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (2); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру".
"Струмок"	–З яким емоційним настроєм (станом) можна порівняти дзвін струмка? (<i>радість, натхненням</i>); –Де Ви могли спостерігати струмок? Чи подобається Вам його радісний дзвін?	радість; натхнення.	- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (5); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (9); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (6); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (1).
"Ліс, птахи"	–З яким емоційним станом можна порівняти звуку лісу та спів птахів? (<i>захопленість, любов</i>); – Чи часто Вам приходилось любитися тасмничістю лісу та його мешканцями?	любов; захопленість	- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (6); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (7); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (9); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (9).
"Спокійне море"	–З яким емоційним станом можна порівняти спокійне море? (<i>спокій</i>);	спокій; врівноваженість	- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (1); - № 3 "В магазині батьки

	–Скажіть який настрій Вам нагадують звуки дельфінів, китів?		відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (6); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (1); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (6).
--	---	--	--

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 14

Тиждень:

VII

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Навчити учня співвідносити різні типи музикальних творів з життєвими ситуаціями на малюнках; встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють; сформувати уявлення про "палітру" емоційних проявів; розширити уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-14"	-	5
2	Музикотерапія. "Розпізнавання емоцій за музичними творами"	Музичний твори: 1. "Гнів" - "Gregorian"з альбому "MastersOfChantChapterII"; 2."Тривожність"- "Gregorian"з альбому "MastersOfChantChapterII"; 3. "Печаль"- "DivaDance", у виконанні ЕрикаСерра(EricSerra); 4. "Спокій"- Композиція у виконанні ЕрикаСерра(EricSerra); 5. "Впевненість" - композиція у виконанні ЕрикаСерра (EricSerra); 6. "Радість"- Й. Штраус з твором "Казки Венського лісу". Сюжетні контурні картинки по 9-ть варіантів відповіді з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, за ситуаціями: - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати	33

		телевізійні передачі"; - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"; - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"; - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру".	
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-14"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливність до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, яку музику люблять слухати її батьки, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Моїй мамі та татусеві найбільш, подобається сучасна музика".

2. Музикотерапія "Емоції природи"

Мета: Розвинути спостережливність до власних почуттів; розширювати уявлення про внутрішній світ іншої людини; розвивати почуття емпатії; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють.

Інструкція виконання:

- 1) Перед дитиною розкладають з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики усі кольорові картинки (по дев'ять варіантів поведінки) ситуації яких визначають ставлення дитини до сім'ї та соціуму за ситуаціями:
  - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
  - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
  - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною";
  - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру".
- 2) Пропонують сюжетні картинки поскладати за емоційним станом героїв (гнів, печаль, тривога, радість, впевненість, спокій);
- 3) Дитині дають прослухати фрагменти музичних творів які відповідають різним емоційним станам людини. Завдання учня підібрати до кожного емоційного стану персонажів, певний уривок музичної композиції;
- 4) Якщо у дитини будуть виникати труднощі при співвіднесеності емоційних станів персонажів зі музичними творами, то їй надається наступна допомога:
  - дитині пропонують, відповідаючи на запитання психолога, здійснити порівняльний аналіз музичних композицій та емоційних станів (гнів, печаль, тривога, радість, турбота, любов);
  - повторно дають учню прослухати фрагменти музичних творів і пропонують підібрати під їх емоційний характер сюжетних картинок (див. табл. 2.15).

Співвіднесення емоційного стану персонажів зі звуками природи

Музичний твір	Навідні питання	Емоційний стан	Номера сюжетних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, за ситуаціями
<i>"Gregorian" з альбому "MastersOfChant ChapterII, тощо.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Який емоційний станнагадує дана музична композиція? – В яких ситуаціях ми можемо відчувати дану емоцію? – На скільки точно обрана композиція змогла передати характер емоційного напруження? 	гнів; роздратування.	<ul style="list-style-type: none"> - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (4, 9); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (3, 8); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (4).
<i>"DivaDance", у виконанні ЕрикаСерра (EricSerra, тощо).</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Який емоційний станпередає прослуханий музичний твір? – Які життєві ситуації можна озвучить даною композицією? – Чи повністю розкриває дана мелодія зазначений емоційний стан? 	печаль; образа.	<ul style="list-style-type: none"> - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (2, 7); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (2); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (5); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (2).
<i>"Gregorian" з альбому "MastersOfChant ChapterII, тощо.</i>	<ul style="list-style-type: none"> – Який емоційний станнавіює дана музична композиція? – У яких ситуаціях людина здатна пережити такі емоції як тривога, страх? – Чи зміг запропонований музичний твір розкрити даний емоційний стан? 	тривога; страх; не впевненість.	<ul style="list-style-type: none"> - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (8); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (5); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (2); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (5).
<i>Композиція "Казки Венського лісу" відомого композитора Й. Штрауса, тощо</i>	<ul style="list-style-type: none"> – З якимемоційним станом можна порівнятиданий музичний фрагмент? – Коли людина відчуває почуття радості, натхнення? – Які інші музичні твори можна підібрати під даний емоційний стан людини? 	радість; натхнення.	<ul style="list-style-type: none"> - № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (5); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (9); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (6); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (1).

<p><i>Композиція у виконанні Ерика Сєрра (Eric Serra), тощо</i></p>	<p>– Які почуття виникають при прослуховуванні даної музичної композиції? – Які дії характеризують такий емоційний стан як захоплення, впевненість? – Як вдало дана композиція змогла передати почуття захопленості, впевненості, тощо?</p>	<p>впевненість; захопленість.</p>	<p>- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (6); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (7); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (9); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (9).</p>
<p><i>"Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II, тощо</i></p>	<p>– Який емоційний стан розкриває даний музичний фрагмент? – Які життєві ситуації можна озвучить даною композицією? – Чи зміг запропонований музичний твір розкрити даний емоційний стан?</p>	<p>спокій; врівноваженість.</p>	<p>- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі" (1); - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (6); - № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною" (1); - № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (6).</p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 15

Тиждень:

VIII

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Закріпити у молодшого школяра навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунути емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття ним нестандартних рішень; визначити як дитина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.

Розкрити сформованість вербальних та невербальних засобів спілкування (привітно вітатися, відповідати на вітання інших, дякувати, чомно просити, кивати головою у відповідь, вміло пропонувати власний варіант вирішення будь якої ситуації, тощо).

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-15"	-	5
2	Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення": - аналіз сімейних ситуацій за сюжетними картинками; - вибір сюжетних картинок, які вирішують конфліктну ситуацію у сім'ї; - розмалювання нової моделі поведінки за сімейною ситуацією; - підбір музичного твору для нової моделі поведінки у сімейних ситуаціях; - складання розповіді за створеною моделлю поведінки у сім'ї.	1) Музичні композиції, що виражають різні емоційні почуття; 2) Кольорові олівці; 3) Сюжетні контурні картинки по 9-ть варіантів відповіді з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методики, за ситуацією: - № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-15"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, які подарунки вона би подарувала своїм батькам, наприклад "Привіт! Я-Сашико. Своєю мамі Я би подарував нову пральну машинку, а батькові телевізор".

2. Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення"

Мета: Закріпити в учня навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як дитина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння розпізнавати емоційні стани як у себе так і у інших людей.

Інструкція виконання: Дитині пропонують самостійно вирішити складну конфліктну ситуацію яка трапилася з малюнковим героєм у сім'ї за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою у ситуації № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером".

Задача школяра:

- 1) Проаналізувати серію сюжетних картинок за визначеною ситуацією.
Аналіз відбувається за наступною схемою:
  - 1 – описання змісту картинки;
  - 2 – розкриття емоційного стану персонажів;
  - 3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;
- 2) Вибрати лише ті сюжетні картинки, за допомогою яких можна вирішити конфлікт;
- 3) Розмалювати обраний варіант картинок, що вирішує конфлікт;
- 4) Підібрати до нього музичний твір який би характеризував емоційний настрій новоствореної моделі вирішення конфлікту;
- 5) Скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.

Приклад виконання дитиною поставлених завдань

1) Аналіз життєвої ситуації (див. табл. 2.16).

Таблиця 2.16

Аналіз ситуації № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

Орієнтовний аналіз ситуації	Сюжетні картинки з різними варіантами поведінки головного персонажу
<p>– 1. Описання змісту картинки. Мама просить сина припинити грати у комп'ютерну гру, і йти готуватись до школи. Хлопчик просить дати час, щоб дограти гру до кінця);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. У дитини до якої звертаються – самоконтрольована, активна, наполеглива, ввічлива; мама – наполеглива, врівноважена; брат – відповідальний, врівноважений);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка хлопчика є позитивною, тому що він намагається чемно без образ домовитись з батьками про свій ігровий та робочий час).</p>	
<p>– 1. Описання змісту картинки. Дитина образилась на вимогу батьків, і в знак протесту перестала з ними спілкуватися, проявляє впертість, ворожість);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина до якої звертаються – вперта, злопам'ятна, ворожа, образлива; мама – терпелива, врівноважена; брат – спокійний);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка хлопчика є негативною, тому, що він не прислуховується до вимог та порад батьків).</p>	
<p>– 1. Описання змісту картинки. Мама сварить дитину за неслухняність, а вона злиться, що її відривають від комп'ютерної гри);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина до якої звертаються – роздратована, конфліктна, вперта, імпульсивна; мама – строгість, наполегливість; брат – врівноважений, спокійний);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Дитина проявляє себе не виховано, дратується, злиться на вимоги батьків).</p>	

Модель поведінки 1.

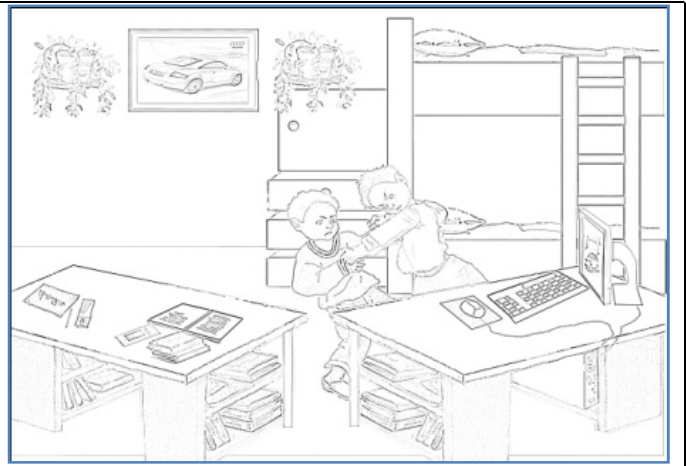
Модель поведінки 2.

Модель поведінки 3.

– **1. Описання змісту картинки.**
 Головний персонаж нікого не підпускає до комп'ютера, б'ється, ображає близьких людей);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
 Дитина до якої звертаються – роздратована, конфліктна, гнівлива, жорстока, емоційно збудлива, неврівноважена; брат – наполегливий, впевнений, розкутий);

– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
 Така поведінка є негативною, тому, що хлопчик перестав контролювати свої емоції, почав відстоювати право на гру застосовуючи прийоми фізичної сили.).

Модель поведінки 4.

– **1. Описання змісту картинки.**
 Хлопчик на зауваження та вимоги матері, кидається на неї з кулаками);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
 Дитина до якої звертаються – черства, емоційно збудлива, некерована, зла; мама – гнівлива);

– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
 Поведінка хлопчика є негативною, тому, що неможна піднімати руку на батьків особливо на мати, це говорить про невихованість цієї дитини. Вона не навчена приймати дипломатичні рішення у конфліктних ситуаціях, що ускладнює взаємовідносини у сім'ї).

Модель поведінки 5.

– **1. Описання змісту картинки.**
 Хлопчик образився на всіх членів родини);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
 Дитина – замкнена, пасивна, образлива, скрита);

– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
 Дана поведінка дитини є також негативною, тому, що хлопчик не вміє адекватно сприймати вимоги батьків. У нього знижена самооцінка, яка призводить до нерішучості у прийнятті важливих рішень у конфліктних ситуаціях).

Модель поведінки 6.

<p>– 1. Описання змісту картинки. Дитина слухається поради матері, і з її допомогою готуються до школи);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина – цілеспрямована, зацікавлена; мама – врівноважена, турботлива);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка дитини є позитивною, тому що хлопчик поважає думку батьків, вміє доводити почату справу до її логічного завершення).</p>	
<p>– 1. Описання змісту картинки. Дитина з заздрістю спостерігає за грою свого брата);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина – заздрісна, не зацікавлена, підозріла, ворожа; брат – активний, впевнений, зацікавлений);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Така поведінка є негативною, хлопчик не може зосередитись на виконанні домашнього завдання, а зі злістю дивиться як грає його брат. Дитина не вміє розраховувати власні сили, в неї переважають почуття ворожості до більш успішних людей).</p>	
<p>– 1. Описання змісту картинки. Дитина самостійно без зауважень батьків готується до школи, виконуючи домашні завдання з заданих предметів);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина – самоконтрольована, врівноважена, спокійна, цілеспрямована, зацікавлена);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка дитини є позитивною, яка характеризується дисциплінованістю, самоконтролем, адекватним оцінюванням своїх можливостей).</p>	

Модель поведінки 7.

Модель поведінки 8.

Модель поведінки 9.

2) Створення з представлених сюжетних картинок, власної моделі вирішення конфліктної ситуації (рис. 2.6, див. табл. 2.17).

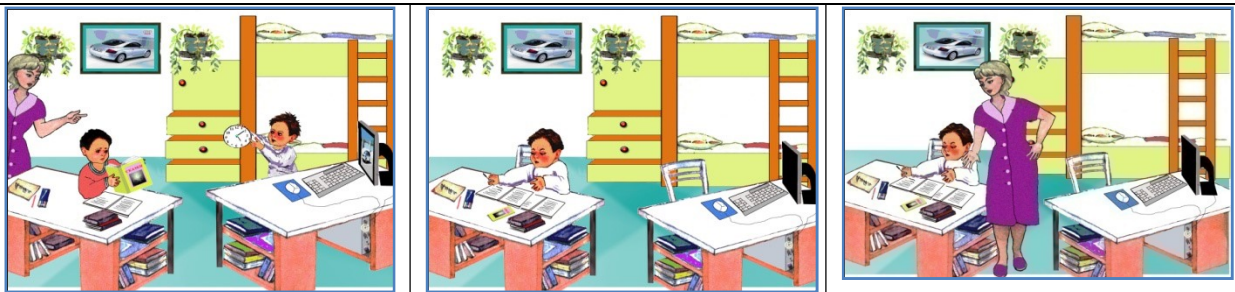
Рис. 2.6. Ситуація № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

- 3) Розмалювання сюжетних картинок, які обрані для вирішення даного конфлікту (див. табл. 2.16).
- 4) Підбір до обраних картинок музичної композиції яка характеризує емоційний настрій новоствореної моделі вирішення конфлікту (див. табл. 2.17).
- 5) Складання розповіді за обраними сюжетними картинками (див. табл. 2.16).

Таблиця 2.17

Приклад виконання завдань молодшим школярем

Завдання	Орієнтовне виконання завдань		
Обрана серія малюнків			

Розмальовані сюжетні картинки	
Вибір муз. твору	Композиція у виконанні ЕрикаСерра (<u>EricSerra</u>).
Орієнтовне складання розповіді	<p><i>Після уроків зі школи повернулися до дому два брата. Старший – почав готувати усі домашні завдання задані вчителем на уроці. А другий – молодший, замість того, щоб підготуватись до школи почав з захопленням грати в свою улюблену комп'ютерну гру "Гонки". До кімнати дітей зайшла їх мама яка зробила зауваження молодшому брату, що до довготривалої гри за комп'ютером. Вона попросила дитину вимкнути комп'ютер й сідати робити уроки. На що дитина чемно попросила дати їй, ще декілька хвилин, щоб зберегти не завершену гру.</i></p> <p><i>Старший брат після виконання усіх шкільних завдань, пішов займатися своїми справами. Молодший, залишився вдома і самостійно став виконувати усі заплановані вправи до школи. По завершенню виконання домашніх завдань, хлопець просить матусю перевірити його роботу. Мама зазначає, що дитина всі вправи виконала вірно. Їй приємно визнавати, що її син не тільки гарно справляється з уроками, але й ще характеризується слухняністю, ввічливістю та самоконтрольованістю у своїй поведінці.</i></p>

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

Заняття 16

Тиждень:

VIII

Форма роботи:

Індивідуальна психокорекція

Мета заняття:

Закріпити у молодшого школяра навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття ним нестандартних рішень; визначити як дитина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.

Розкрити сформованість вербальних та невербальних засобів спілкування (привітно вітатися, відповідати на вітання інших, дякувати, чемно просити, кивати головою у відповідь, вміло пропонувати власний варіант вирішення будь якої ситуації, тощо).

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-16"	-	5
2	Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення": - аналіз ситуацій у колективі за сюжетними картинками; - вибір сюжетних картинок, які вирішують конфліктну ситуацію у колективі; - розмалювання персонажів нової моделі поведінки у ситуаціях колективу; - підбір музичного твору для нової моделі поведінки у ситуаціях колективу; - складання розповіді за створеною моделлю поведінки у колективі.	1) Музичні композиції, що виражають різні емоційні почуття; 2) Кольорові олівці; 3) Сюжетні контурні картинки по 9-ть варіантів відповіді з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, за ситуацією: - № 9 "Конфлікт у колективі".	33
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			40

1. Гра "Привітання-16"

Мета: Зняти емоційну напругу; настроїти на сумісну співпрацю; розвинути спостережливість до своїх близьких.

Інструкція виконання: Після привітання психолога з дитиною їй пропонують розказати, ким у майбутньому хотіла би бути дитина, де працювати, чим займатися, тощо наприклад "Привіт! Я-Сашко. Коли Я виросту то хотів би працювати лікарем, рятувати людям життя".

2. Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення"

Мета: Закріпити в учня навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як дитина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння розпізнавати емоційні стани як у себе так і у інших людей.

Інструкція виконання: Дитині пропонують самостійно вирішити складну конфліктну ситуацію яка трапилася з малюнковим героєм у соціумі за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою у ситуації № 9 "Конфлікт у колективі".

Задача школяра:

1) Проаналізувати серію сюжетних картинок за визначеною ситуацією.

Аналіз відбувається за наступною схемою:

1 – описання змісту картинки;

2 – розкриття емоційного стану персонажів;

3 – визначення характеру позитивності або негативності у поведінці головного персонажу;

2) Вибрати лише ті сюжетні картинки, за допомогою яких можна вирішити конфлікт;

3) Розмалювати обраний варіант картинок, що вирішує конфлікт;

4) Підібрати до нього музичний твір який би характеризував емоційний настрій новоствореної моделі вирішення конфлікту;

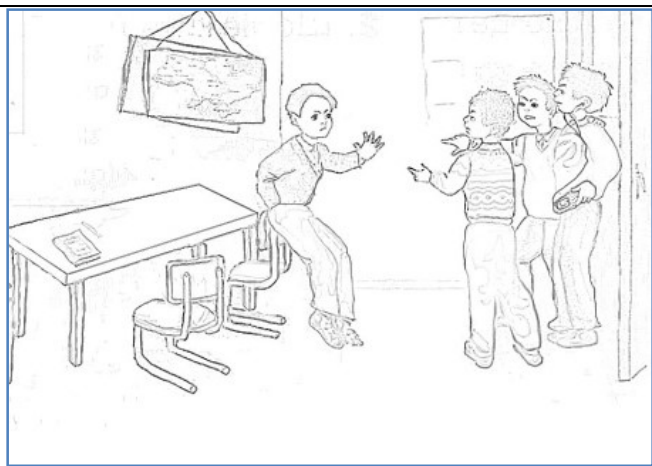
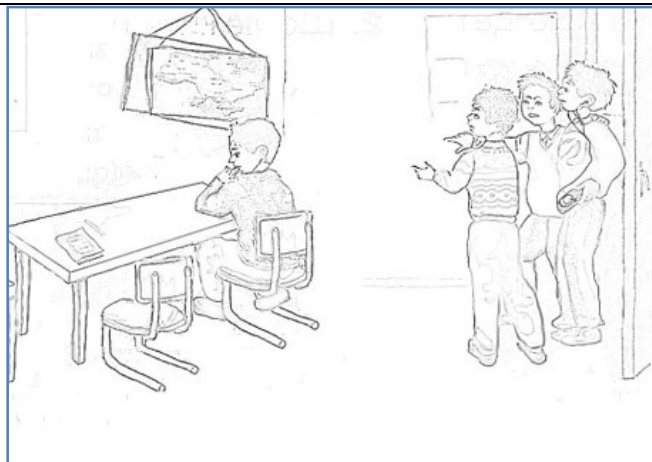
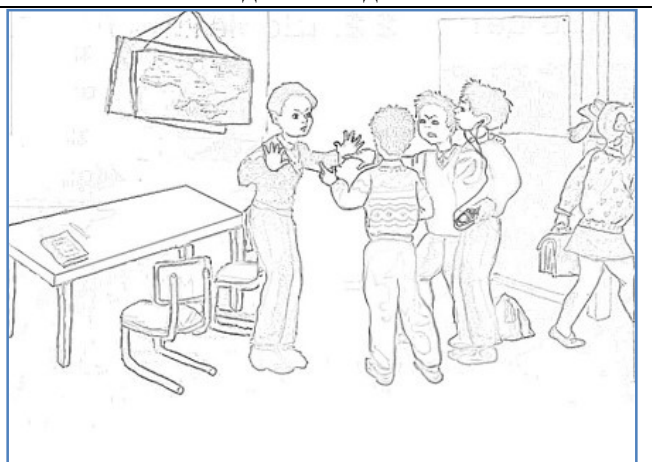
5) Скласти розповідь за обраними сюжетними картинками.

Приклад виконання дитиною поставлених завдань

1) Аналіз життєвої ситуації (див. табл. 2.18).

Таблиця 2.18

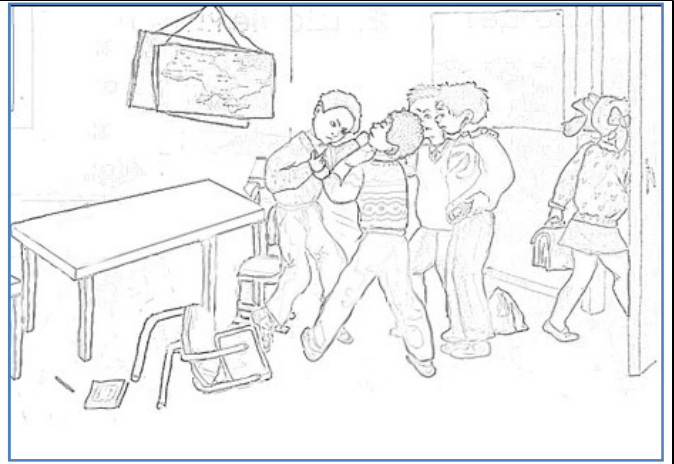
Аналіз ситуації № 9 "Конфлікт у колективі"

Орієнтовний аналіз ситуації	Сюжетні картинки з різними варіантами поведінки головного персонажу
<p>– 1. Описання змісту картинки. Учень <i>старається логічно вирішити суперечку</i>);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. <i>Дитина з якою конфліктують – врівноважена, самоконтрольована, спокійна; учні – гнівливі, імпульсивні</i>);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. <i>Поведінка учня є позитивною. Хлопець намагається адекватно оцінити суперечку та знайти з неї оптимальний для всіх вихід</i>).</p>	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 1.</p>
<p>– 1. Описання змісту картинки. Учень <i>намагається уникнути конфліктних ситуацій</i>);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. <i>Дитина з якою конфліктують – невпевненість, замкненість; учні – гнівливі, роздратовані, хамливі</i>);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. <i>Поведінка учня є негативною. Дитина замкнута, безпомічна, намагається не реагувати на образи та приниження зі сторони однолітків</i>).</p>	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 2.</p>
<p>– 1. Описання змісту картинки. Учень <i>активно відстоює власну позицію, перекладаючи свою провину на інших</i>);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. <i>Дитина з якою конфліктують – балакуча, імпульсивна, самозакохана, опозитивна; учні – роздратовані, гнівливі</i>);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. <i>Поведінка учня є негативною. Дитина непослідовна у своїх діях, вперто відстоює свої інтереси використовуючи у свій захист образи, плітки, зли жарти, тощо</i>).</p>	 <p style="text-align: center;">Модель поведінки 3.</p>

– **1. Описання змісту картинки.**
Учень вирішує конфлікт бійкою, лайкою тощо);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
Дитина з якою конфліктують – емоційно неврівноважена, жорстока, конфліктна; учні – не керовані, роздратовані, підозрілі);

– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
Поведінка учня є негативною. Дитина не вміє у конфліктах приймати дипломатичні рішення. Все зводить до застосування фізичної сили).

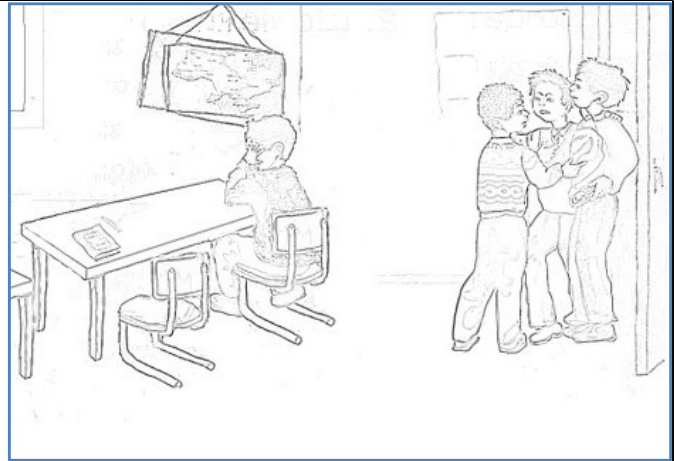

Модель поведінки 4.

– **1. Описання змісту картинки.**
Учень ображається на поведінку однолітків);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
Дитина з якою конфліктують – образлива, замкнута, пасивна, з острахом у спілкуванні ; учні – пасивні, байдужі до такої дитини);

– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
Поведінка учня є негативною. Дитина з заниженою самооцінкою, підвищеною чутливістю, не вміє приймати адекватні рішення у конфліктах, бездіяльна. Сильно переживає у собі сварку з дітьми).

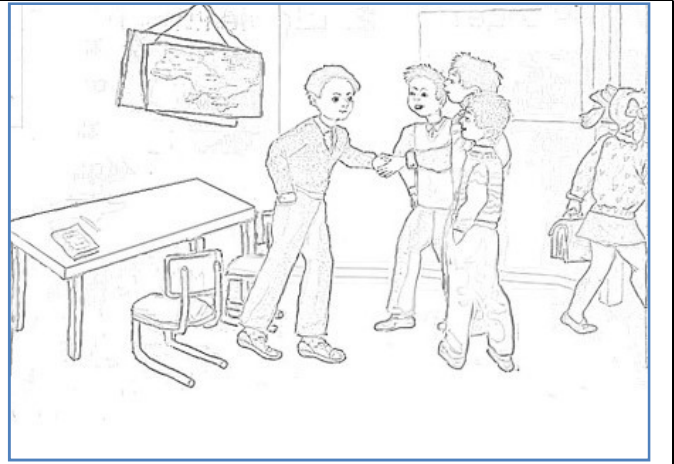

Модель поведінки 5.

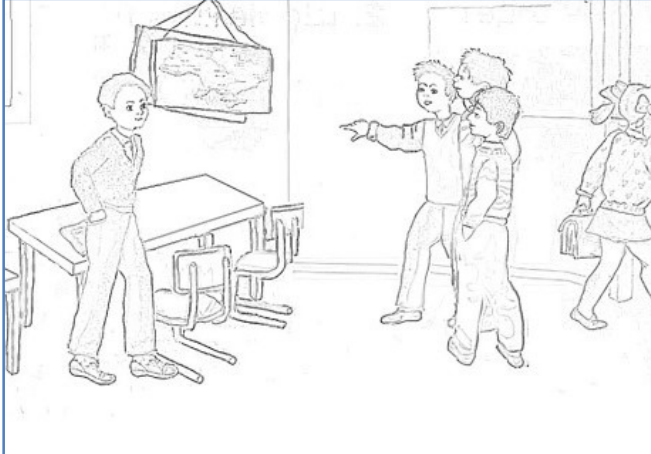
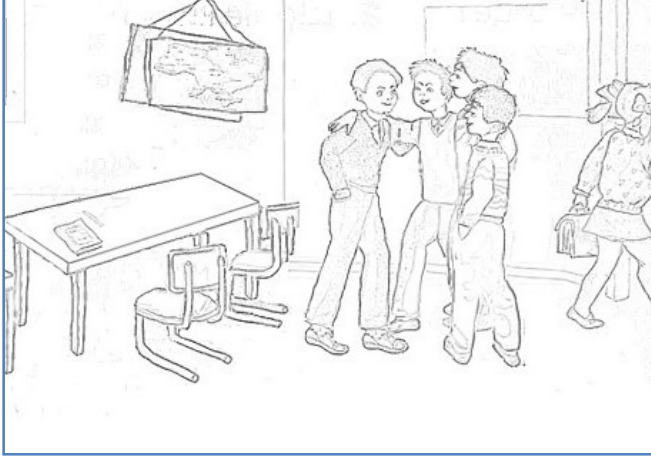
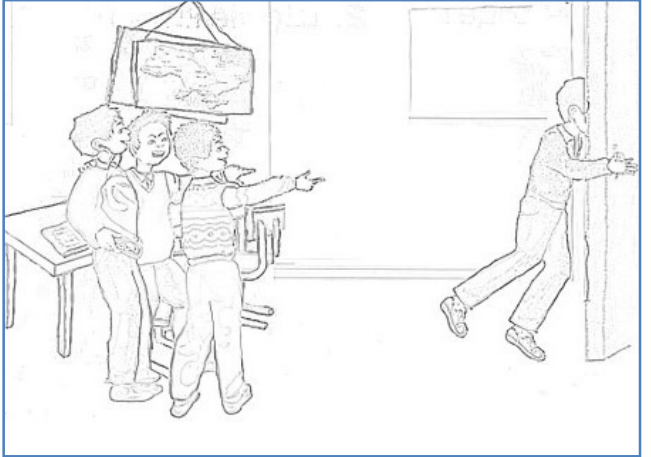
– **1. Описання змісту картинки.**
Учень вміло вирішує непорозуміння зі своїми однокласниками);

– **2. Розкриття емоційного стану персонажів.**
Дитина з якою конфліктують – ціле направлена, розкута, впевнена, комунікабельна, активна; учні – захоплені, активні);

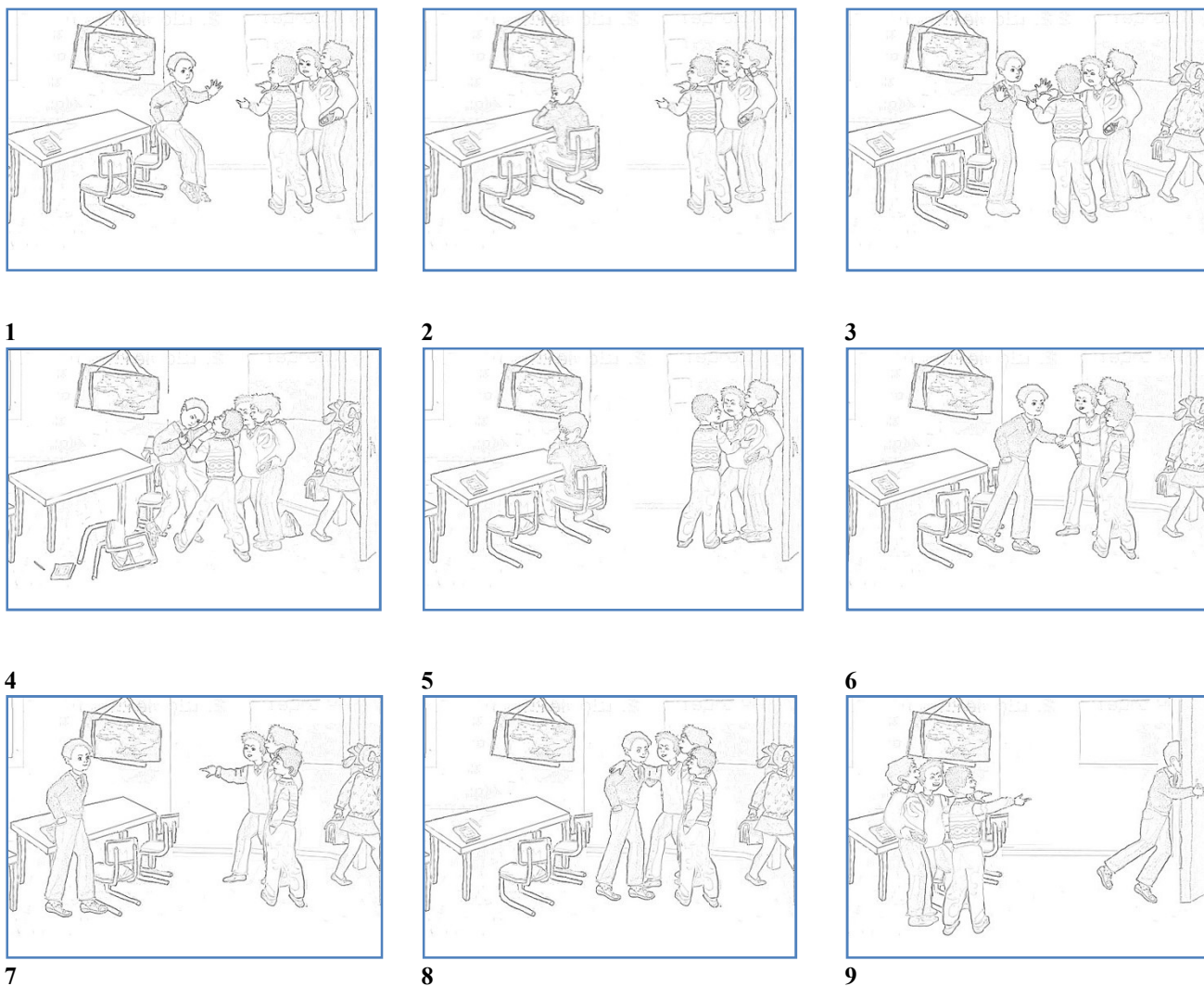
– **3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу.**
Поведінка учня є позитивною. Дитина вдало вирішує конфлікт. Вона впевнена у власних силах, тверда у прийнятті важливих рішень, впевнено доводить почату справу до кінця).

Модель поведінки 6.

<p>– 1. Описання змісту картинки. Учень адекватно сприймає пред'явлені до нього претензії однолітків);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина з якою конфліктують – самокритична, самоконтрольована, врівноважена, ввічлива; учні – імпульсивні, комунікабельні, впевнені, активні);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка учні є позитивною. Дитина вміє вислухати зауваження зі сторони інших дітей. Тримається впевнено, спокійно, намагається логічно розв'язати конфлікт між однолітками).</p>	 <p>Модель поведінки 7.</p>
<p>– 1. Описання змісту картинки. Учень достойно розв'язує конфліктну ситуацію між однолітками);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина з якою конфліктують – активна, цілеспрямована, розрахункова, впевнена, комунікабельна; учні – активні, зацікавлені, захоплені);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка учня є позитивною. Дитина вміло розв'язує конфлікт, у стосунках з однолітками приймає лідируючі позиції).</p>	 <p>Модель поведінки 8.</p>
<p>– 1. Описання змісту картинки. Від злих образень однокласників учень зі сльозами тікає з класу);</p> <p>– 2. Розкриття емоційного стану персонажів. Дитина з якою конфліктують – образлива, безпомічна, незахищена, сором'язлива; учні – грубі, хамливі, конфліктні);</p> <p>– 3. Визначення характеру позитивності чи негативності поведінці головного персонажу. Поведінка учня є негативною. Дитина ховається від складних ситуацій. Невпевнена у власних силах, не може постояти за себе.).</p>	 <p>Модель поведінки 9.</p>

- 2) Створення з представлених сюжетних картинок, власної моделі вирішення конфліктної ситуації (див. рис. 2.7; табл. 2.19).
- 3) Розмалювання сюжетних картинок, які обрані для вирішення даного конфлікту (див. табл. 2.19).
- 4) Підбір до обраних картинок музичної композиції яка характеризує емоційний настрій новоствореної моделі вирішення конфлікту (див. табл. 2.19).
- 5) Складання розповіді за обраними сюжетними картинками (див. табл. 2.19).

Рис. 2.7. Ситуація № 9 "Конфлікт у колективі"

Приклад виконання завдань молодшим школярем

Завдання	Орієнтовне виконання завдань		
Обрана серія малюнків			
Розмальовані сюжетні картинки			
Вибір музичного твору	<i>Композиція "Казки Венського лісу" відомого композитора Й. Штрауса.</i>		
Орієнтовне складання розповіді	<p><i>В класі між однолітками виник конфлікт. Школярі почали звинувачувати одного з їх однокласників у скоєному проступку. Хлопець, не розгубився, не захищаючи себе, намагається врівноважено, ввічливо улагодити дане непорозуміння. Він визнає свою провину та розуміє наслідки від скоєного, але логічно, грамотно пояснює причину своєї поведінки та, що саме спонукало його так діяти.</i></p> <p><i>Діти уважно вислуховують пояснення свого однокласника, приймають його вибачення, з розумінням, підходять до ситуації яка з ним відбулася. Після бесіди вони домовляються завжди підтримувати, виручати та допомагати один одному у важки хвилини. І щоб не сталось ні коли не обманювати, не кривдити та не зраджувати друг другу.</i></p>		

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у дитини почуття вдячності до тих людей які з нею співпрацюють, та створюють дружню атмосферу.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться заключна вправа яка, зосереджує увагу дитини на своїх позитивних результатах. Психолог і дитина подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі дякують один одному за проведену разом роботу, наприклад

- Дякую тобі Сашко за гарну співпрацю;
- Дякую Вам Надія Олександрівна за заняття.

2.3 Соціальн-групова психокорекційна робота

Науковці (О. Атемасова, Д. Бех, А. Долгова, Л. Гумовська, Л. Мітіна, В. Оклендер, Р. Портман, О. Романов, К. Рудестам та ін.), котрі використовували в практичній діяльності соціально-груповий підхід щодо корекції поведінки, зазначали, цей підхід, допомагав дітям зняти емоційне напруження у колективі однолітків, дозволяв краще пізнати інтереси один одного. Аналіз праць, вищезазначених учених, дозволив нам сформувати блок навчально-превентивних занять який було спрямовано на корегування стосунків між молодшими школярами, формування в них почуттів емпатії, гуманності, співчуття, толерантності та уважності один до одного [22, с. 229; 59, с. 20; 159, с. 84] (див. табл. 2.20).

Таблиця 2.20

План соціально-групової роботи

Етап роботи	Методи та напрямки роботи	Тиждень	№ занять	Час виконання	Мета корекційної роботи	Короткий зміст корекційного заходу
I	Гра	I	1	45	<i>Розкрити молодшим школярам поняття про різні види емоційних проявів; навчити розпізнавати емоційні стани у оточуючих людей; сформувати вміння встановлювати зв'язок між емоційними станами і причинами, що їх зумовлюють; розвивати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи</i>	Характеристика видів емоційних станів особистості
			2	45		
		II	3	45		Вивчення видів емоційних проявів як у себе так і у оточуючих людей.
			4	45		
II	Аналіз сюжетних історій	III	5	45	<i>Навчити учнів аналізувати емоційний стан оточуючих людей; розвивати взаємоповагу до своїх однолітків, рідних людей; розвивати почуття співпереживання, розуміння ближнього; навчити поважати один одного; сформувати розуміння своєї</i>	Навчання аналізу сюжетних історій.
			6	45		
		IV	7	45		Розпізнавання емоційних станів у головних персонажів
			8	45		

					<i>соціальної відповідальності в партнерських взаєминах з однолітками.</i>	
III	Малювання	V	9	45	<i>Навчити дітей уявляти та трансформувати свої емоції на аркуші паперу; сформувати у них позитивну самооцінку, навчити усвідомлено ставитись до себе, своєї зовнішності, своїх особливостей і здібностей, власної неповторності;</i>	Трансформація емоцій.
			10	45		
		VI	11	45		Уявлення емоцій.
			12	45		
IV	Слухання музичних творів	VII	13	45	<i>Розширити у дітей уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих; розкрити та навчити розуміти різні емоційні почуття, стани тих персонажів, що зображені на картинах; навчитись співпереживати та проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; вчитись розуміти емоційний настрій оточуючих людей, уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.</i>	Розпізнавання за музичними творами емоційні стани людей.
			14	45		
V	Інсценування (метод творчої розповіді, малювання, слухання музичних творів)	VIII	15	45	<i>Навчити молодшого школяра бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитись турботливо з повагою ставитись до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.</i>	Вміння робити висновки та виправляти помилки.
			16	45	<i>Закріпити з молодшими школярами навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою нестандартних</i>	Вміння приймати нестандартні рішення у конфліктних ситуаціях

					<i>рішень; визначити як дитина навчилась співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.</i>
Загальна кількість годин				720	

Заняття зі соціально-групової психокорекції

Заняття 1

Тиждень:

I

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Формування зацікавленості дітей до занять; зняття напруженості: створення атмосфери взаємодовіри в групі; вивчення особливостей емоційного світу дітей; пізнання різноманітності емоційних проявів.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-1"	Бейджики	8
2	Гра "Відтвори емоцію"	Картки з емоціями	10
3	Поняття про "Емоції". - притча "Два вовки".	Притча "Два вовки"	10
4	Гра "Злий звір"	Музика активна, спокійна	5
5	Гра "Розкрий емоційний стан учнів з картинки"	Сюжетна картинка 4, з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, ситуація № 9 "Конфлікт у колективі".	5
6	Гра "Роби як я..."	Фрагмент з мультфільму "Льодовиковий період - 2"	5
8	Гра "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-1"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожному молодшому школяру у класі роздаються бейджики у які вони вписують своє ім'я. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити, що їй найбільш подобається робити, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш Я люблю грати у комп'ютерні ігри".

2. Гра "Відтвори емоцію"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан.

Інструкція виконання: Усім учням роздають картки з зображеним емоційним станом людини (злість, радість, ображеність, веселість, лякливість, агресивність, сумність тощо). Їх задача спробувати відтворити намальовані почуття, після кожного імітування, їм потрібно вгадати, який стан вони виразили [51 стр. 12].

Наприкінці гри обговорюють з учнями обговорюють емоційні стани людини:

- 1) Як Ви розпізнаєте емоційні стани у повсякденному житті?
- 2) Які емоції Вам було легше розпізнати?
- 3) Які емоції Вам було легше показати?
- 4) Які емоції між собою є подібними як їх не сплутати?
- 5) Які Ви знаєте позитивні емоції?
- 6) Які негативні емоції Ви частіше переживаєте? Чому вони виникають?

3. Поняття про "Емоції"

Мета: Навчити молодших школярів розпізнавати позитивні та негативні емоційні стани; сформувані вміння розпізнавати власні емоції.

Інструкція виконання: Читання притчі "Два вовки".

Якось один старий індіанець, вождь племені Мудра Сова, розмовляв зі своїм маленьким онуком.

— Чому на світі є лихі люди? — запитав його допитливий онук.

— Лихих людей не буває, в кожній людині є дві половини — світлай темна, — заперечив вождь і розповів йому одну з легенд свого племені: — У кожній людині точиться боротьба, дуже схожа на боротьбу двох вовків. Один вовк містить у собі тільки зло — заздрість, ревність, жаль, егоїзм, амбіції, брехню... Другий вовк уособлює добро — мир, любов, надію, істину, вірність...

Маленький індіанець, розчулений словами діда, на декілька митей задумався, а потім запитав:

— А який вовк насамкінець перемагає? Добрий чи злий?

Старий індіанець ледь помітно всміхнувся і відповів:

— Завжди перемагає той вовк, якого ти годуєш.

Коментар.

Люди за своєю природою — цілісні, дуже сильні, здібні та творчі істоти. Вони не є лихими, навіть якщо інколи їм пускають це почуття у своє життя. "Вовк Зла" ставить під сумнів незадіяні здібності, силу добра, що наявні в кожній людині. "Вовк Зла" не приносить радості своєму господареві, а тільки множить зло у вигляді чварів, безвір'я, тривоги, страхів та образ. Його "їжа" — це Ваші сумніви, невпевненість, лінь, страхи, тривожність, занижена самооцінка, брак віри в себе, небажання щось змінювати, стереотипній шаблонні судження, відмовки, виправдання, слабкості, душевні муки та протиріччя...

Обидва вовки — це частини нас, нашого життя. Не можна знищити одно, з вовків без шкоди для цілісності особистості. Проте зробити так, щоб "Вовк Зла" не виходив на перший план і не керував нашим життям, цілком можливо - перестати його

підгодувати. Але як? Варто спокійносприймати той факт, що "Вовк Зла" супроводжує людину все життя, його неможливо позбутися, тому так важливо навчитися помічати. Це - перший крок до визволення. Не ігнорувати "Вовк Зла", тому що це не спрацює — якщо його залишити у спокої, він і не подумає щезнути. А самопомітити, упізнати й на назвати на ім'я. Якщо витягти "ВовкаЗла" з тіні на світло, він почне втрачати свою силу. Потім можна навчитися оминати капкани цього Вовка, коли знаєш вони на Вас очікують і чим небезпечні — це другий крок [36 с. 20, 21].

- Як Ваш "Вовк Зла" виявляє себе?
- Де він за звичай розставляє для Вас капкани?
- Чим "Вовк Зла" найчастіше шкодить Вам?
- Як Ви можете показати "Вовку Зла", що знаєте про нього?
- А що Ви отримуєте від "Вовка Добра"?
- Чим саме Ви його підгодовуєте?

4.Гра "Злий звір"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Спробувати виразити злість та агресію обігруючи поведінку тварин-хижаків.

Інструкція виконання: Перебороти та виразити напружену ситуацію у колективі однолітків може вправа "Злий звір". Для цього дітям пропонують перетворитися на будь якого дикого звіря. По команді "Звірі розізлилися!" включають активну та голосну музику учні почитають один на одного ричати, вити, скалити зуби, пригати, бігати, тупотати ногами, показувати гострі пазурі і т.п. розігруючи лютих тварин таких як тигр, ведмідь, рись, лев, змії, бізонів та інших. За командою "Стоп!" музику переключають на повільну легку, і всі звірі знову стають учнями, ходять, мило посміхаються, ні кого не зачіпляють до тих пір поки знову не подасться сигнал "Звірі розізлилися!", де молодші школярі знову показують та демонструють обраних тварин, а за наступною командою "Стоп!" учні заново стають такими дітьми. Вправу можна повторити два, три рази.

Після гри з молодшими школярами обговорюють чому можуть злитися звірі? Яка з тварин сама най сильніша? Яка отрутіша? Яка тварина голосніше кричить? Чому діти обрали собі саме тих тварин?

5. Гра "Розкрий емоційний стан учнів з картинки"

Мета: Навчити дітей розпізнавати негативні емоційні стани. Спробувати співставити злість та агресію персонажів з поведінкою тварин-хижаків.

Інструкція виконання: Учні пропонують переглянути сюжетну картинку 4, з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуацію № 9 "Конфлікт у колективі" (рис. 2.8), та відповісти на запитання психолога:

- Що роблять учні?(б'ються);
- Чи відповідає їх поведіння тваринному світу?
- Поведінку яких тварин Вам нагадують ці персонажі?
- Озвучте цих тварин у момент роздратування.

Рис. 2.8. "Конфлікт у колективі"

6. Гра "Роби як я..."

Мета: Навчити дітей працювати разом. Звернути увагу учнів на дітей замкнених, з завищеним рівнем тривожності, не сприйнятих колективом. Розвинути впевненість у власних можливостях у молодших школярів з заниженою самооцінкою.

Інструкція виконання: Кожен з учнів прагне бути у центрі уваги інших дітей, тому це можна здійснити через вправу "Роби як я...". Усі діти сидять, або стоять у колі, у середину якого обирається одна дитина яка і розпочинає гру з такими словами "Спробуйте зробити як я..." і показує будь які рухи, озвучує їх, а інші учні намагаються їх повторити. Молодший школяр який показує завдання має обмежений час який заздалегідь повідомляється. Для зразку можна показати гумористичний фрагмент з мультфільму "Льодовиковий період - 2", де рухи камедного героя Сіда копіює плем'я лінівців.

Таким чином, при проведенні даної вправи до гри обов'язково залучають тих дітей які відрізняються замкнутістю, або є не сприйняті колективом. Їм надається можливість бути у центрі уваги. Можливо вони більш рухливі, кмітливіше або дотепніше, ніж їх вважали однокласники.

7. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за співпрацю".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 2

Тиждень:

I

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Розвивати у молодших школярів вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що його зумовлюють; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи, стримуватися, коли гніваєшся, сердишся, ображаєшся.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-2"	Бейджики	5
2	Гра "Охарактеризуй емоційний стан людини"	Картки з емоціями	8
3	Поняття про "Гнів". - притча "Про юнака з кепським характером"	Притча "Про юнака з кепським характером"	10
4	Гра "Знайди негативні емоційні стани"	Сюжетні картинки, з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, ситуації №8 "Відмова колективу приймати дитину у гру"	5
5	Гра "Мені не подобається у тобі..."	Музика активна, спокійна	8
6	Гра "Гаряча картопля"	М'яч	7
7	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-2"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожному молодшому школяру у класі роздаються бейджикі власним ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити, який їй найбільш подобається колір, і де вона з ним найбільш зустрічається, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш мені подобається блакитний колір. Небо теж має блакитний колір".

2. Гра "Охарактеризуй емоційний стан людини"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан.

Інструкція виконання: Усім учням роздають картки з зображенням емоційним станом людини (злість, радість, ображеність, веселість, лякливність, агресивність, сумність тощо). Їх задача спробувати відтворити намальовані почуття, після кожного імітування, їм потрібно вгадати, який стан вони виразили [57 с. 12].

Наприкінці вправи обговорюють з дітьми як можна розпізнати ті чи інші емоційні стани. Які емоції їм було легше показати та розпізнати? І які емоції між собою є подібними як їх не сплутати?

3. Поняття про "Гнів"

Мета: Навчити учнів розпізнавати такий емоційний стан як "Гнів"; пізнати які незручності гнів приносить людині у житті; сформувати вміння боротися зі власним гнівом.

Інструкція виконання: Читання притчі "Про юнака з кепським характером".

Жив собі юнак із кепським характером. Батько дав йому повнісінький мішок цвяхів і попросив:

– Забивай по одному цвяху в садові ворота щоразу, коли втратиш терпець або з кимось посваришся.

Першого дня хлопець забив тридцять сім цвяхів. Упродовж наступних тижнів юнак навчився контролювати кількість цвяхів, зменшуючи з дня у день: зрозумів, що легше стримуватися, аніж забивати цвяхи.

Нарешті настав той день, коли юнак не забив жодного цвяха у ворота саду. Тоді він прийшов до батька й повідомив йому цю новину.

А батько, вислухавши, порадив юнакові:

– Виймай один цвях з воріт щодня, коли НЕ втрачатимеш терпець.

Настав і такий день — юнак уже міг похвалитися батькові, що витяг усі цвяхи. Батько підвів сина до садових воріт і мовив:

– Сину, ти гарно поводишся, але подивися, скільки дірок залишилося у твоїх воротах!!! Ніколи вони не стануть такими, як були раніше! Коли ти з кимось лаєшся й кажеш йому неприємні речі, ти залишаєш у серці співрозмовника такі ж рани, що й на воротах. Можеш устроїти в людину ніж і потім витягти його, але назавжди залишиться рана. І вже неважливо, скільки разів ти попросиш прощення! Рана залишиться! Рана, завдана словами, заподіює такий само біль, як і фізична!

Коментар.

– Друзі та близькі – це надзвичайна цінність! Вони підбадьорюють тебе й змушують усміхатися. Вони завжди готові вислухати. Вони підтримують і відкривають тобі своє серце. Наші рідні так часто и настільки близько поряд нас, що їм дістається вся гама наших емоцій. Ми, не замислюючись, виливаємо на них свій негатив, бо знаємо — вони все пробачать, адже люблять нас незалежно від настрою. Але чи заслуговують вони на таку "щирість" з нашого боку?

– Ми не соромлячись гніваємося, лаємося, критикуємо але інколи нам складно скачати про свою любов, вимовити слова подяки, продемонструвати, як цінуємо наші взаємовідносини... Не дозволяйте, щоб дріб'язкові чвари й непорозуміння зруйнували дружбу и близькі стосунки. Говоріть повільно, але думайте швидко. Коли розумієте, що припустилися помилки, виправте її якнайшвидше. Коли говорите "люблю тебе" — промовляйте не серйозно... Коли кажете: "пробач" - дивіться у вічі" [36 с. 41, 42].

– Існує надзвичайна цінна формула побудови гармонійних стосунків: *Повага до Самого Себе + Повага до Інших + Відповідальність за власні Дії та Вчинки!*

– Придумайте для себе - "контролер" частоти втрати терпіння на кшталт забивання цвяхів у ворота й тиждень ним покористуйтеся.

– У яких ситуаціях Вам важко стримати емоції?

– Чи є щось спільне в цих ситуаціях? Що це може бути?

–Що Ви робили раніше, щоб контролювати прояви свого негативу? Яким був результат?

–Кого ще зачіпає те, що з Вами відбувається?

4. Гра "Знайди негативні емоційні стани"

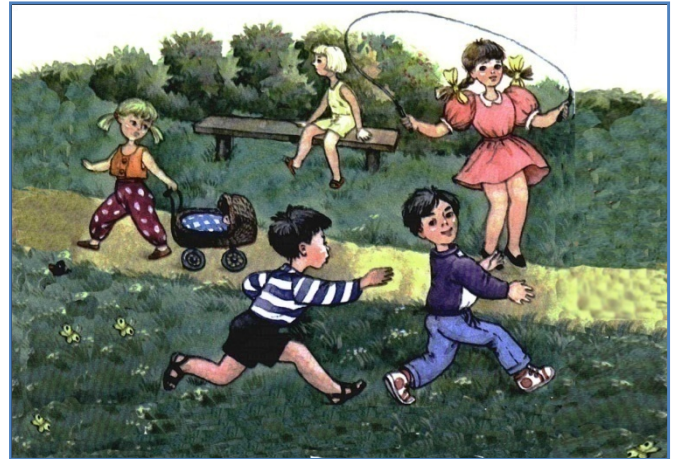
Мета: Навчити дітей розрізняти емоційні стани людей, порівнювати негативні емоції з позитивними; визначати перевагу позитивних емоцій.

Інструкція виконання: Учням показують картинку з дівчинкою і озвучують з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики (рис. 2.9) ситуацію №8 "Відмова колективу приймати дитину у гру". Пропонують подивитись на чотири варіанта реагування даного персонажу, і відповісти на наступні питання:

- Подивіться уважно на дану дівчинку, з нею не хочуть гратися діти, я Вам пропоную подивитись на різні моделі її поведінки, і знайти в них негативні емоційні стани такі як "Сум", "Гнів", "Нахабність", "Радість";
- Який емоційний стан характеризує варіант поведінки № 1? (*радість*);
- Який емоційний стан виражає дівчинка у варіанті № 2? (*сум*);
- Який емоційний стан проявляє персонаж на картинці № 3? (*нахабність*);
- Який емоційний стан характеризує варіант поведінки № 4? (*гнів*);
- Запропонуйте свій варіант поведінки даної дівчинки.

Модель поведінки № 1

Модель поведінки № 2

Модель поведінки № 2

Модель поведінки № 3

Рис. 2.9. "Відмова колективу приймати дитину у гру"

5. Гра "Мені не подобається у тобі..."

Мета: Навчити дітей стримано сприймати небажану інформацію про себе, формувати витримку та повагу до співбесідника. Розвивати вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що його зумовлюють; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи, стримуватися, коли гніваєшся, сердишся, ображаєшся.

Інструкція виконання: Дана вправа дозволяє кожній дитині висловити власну думку по відношенню до іншої дитини. Діти стоять по колу розпочинає ведучий звертаючись до поряд стоячого учня "Насправді, ти дуже хороша людина, але мені не подобається, те що ти дуже сумний (нечемний з друзями, образливий і т. п.)". Школяр до якого звертаються має відповісти "Дуже дякую тобі за зауваження, постараюсь виправитись". Завдання ускладнюється тим, що тепер дитина може підійти до будь кого з таким критичним зауваженням [51 с. 20].

Після виконання завдання ведучий запитує дітей:

- Як Ви себе почували коли чули такі звертання?
- Чи важко Вам було стримати своє обурення?
- Чи насправді в Вас є ті недоліки про які говорили Ваші однокласники?
- Чи важко Вам було звертатись з такою заявою до свого однолітка?
- Як Ви почували себе в момент "атакування", коли за правилами гри не можна оборонятися?

6. Гра "Гаряча картопля"

Мета: Навчити молодших школярів співпрацювати один з одним, не ігнорувати замкнених дітей, допомагати у складних ситуаціях.

Інструкція виконання: Всі гравці стають вколо і перекидають один одному м'яч, відбиваючи його. Якщо хтось з гравців м'яч невідбив, то сідає на впочіпки в центр кола ("котел"). Гратриває. Будь-який гравець за бажанням може також потрапити у коло, для цього йому, потрібно відбиваючи м'яч, потрапити в когось хто вже сидить у середині. "Звільнений" (той, кого торкнулися м'яча) знову бере участь в грі.

Діти які сидять в середині кола повинні намагатися спіймати летучий м'яч, при цьому не можна вставати з полу присадного положення вповний зріст, можна тільки намагатися підстрибнути, не встаючи в повний зріст. Якщо комусь з гравців це вдалося, то всі "покарані" повертаються вгру, а гравець, що кидав м'яч, займає їхнє місце.

7. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за співпрацю".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 3

Тиждень:

II

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Формування взаємодовіри в групі; вивчення особливостей емоційного світу своїх однолітків; вивчення та розпізнавання емоційних проявів у своїх однолітків; навчання взаємоповаги до оточуючих людей у групі; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи, стримуватися, коли ображаєшся.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-3"	Бейджики	5
2	Гра "Вгадай емоцію"	Картки з емоціями	8
3	Поняття про "Образу" - притча "Образи та картопля"	Притча "Образи та картопля"	10
4	Гра "Взнай причину образи"	Сюжетні картинки з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, з ситуацій: - №10 "Не сприймання дитини колективом" (3 варіант відповіді); - №9 "Конфлікт у колективі" (2 варіант відповіді); - №5 "Конфлікт у сім'ї" (4 варіант відповіді); - №3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (2 варіант відповіді).	8
5	Гра "Хто керує?"	Різна за ритмічністю музика, прапорець	7
6	Гра "Загубилася дитина"	-	5
7	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-3"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожному молодшому школяру у класі роздаються бейджиків власним ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити, яка їй найбільш подобається пора року і чому, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найбільш Я люблю літо, тому, що літом тепло можна їздити на велосипеді, ходити з батьком на рибалку".

2. Гра "Вгадай емоцію"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан.

Інструкція виконання: Молодші школярі сідають навпроти ведучого, який поперемінно витягає з конверту ту чи іншу картку з зображенням емоції. Задача дітей по черзі розкривати зміст емоцій, визначати у яких життєвих ситуаціях вона може проявлятися у людини.

Спробувати розказати коли такий емоційний стан перебуває у них самих. І як при цьому вони себе почувають. Чи подобається такий стан іншим людям?

3. Поняття про "Образу"

Мета: Навчити молодших школярів розуміти тягар образливості; сформувати почуття довірливості до своїх однолітків; вміти не сприймати "близько до серця" несприятливі ситуації; приймати конструктивні рішення для розв'язання конфліктів.

Інструкція виконання: Читання притчі "Образи та картопля".

Учень запитав учителя:

- Ти такий мудрий. Завжди в гарному настрої, ніколи не злишся. Допоможи й мені таким бути.

Учитель погодився й попросив учня принести картоплі й прозорий пакет.

- Якщо ти на когось розлютишся й затаїш образу, – сказав учитель, – то візьми цю картоплину. З одного боку напиши своє ім'я, а з другого – ім'я людини, з якою посварився, і поклади в пакет.
- І це все? – здивовано запитав учень.
- Ні, – відповів учитель. – Ти повинен завжди носити цей мішок із собою. І щоразу, коли на когось образишся, додавати туди картоплину.

Учень погодився.

Минув якийсь час. У пакеті побільшало картоплі, тож носити його із собою стало важко й не дуже зручно. До того ж картоплини, покладені першими, почали псуватися. Покрилися слизьким брудним нальотом, зацвіли й неприємно пахли. Учень прийшов до вчителя й сказав:

- Це вже неможливо носити з собою. По-перше, пакет заважкий, а по-друге, картопля зіпсувалася. Запропонуй щось інше.

Але вчитель заперечив:

Те ж саме відбувається й у твоїй душі. Коли ти на когось злишся, ображаєшся, то на душі з'являється важкий камінь. Просто ти не відразу це помічаєш. Потім камінців більше. Учинки перетворюються на звички, звички — на характер, що провокує смердючі пороки. І цей вантаж робить твоє життя нестерпним, бо ти носиш його постійно із собою. Я дав тобі можливість поспостерігати весь цей процес із боку. Щоразу, коли вирішиш образитися або, навпаки, скривдити когось, подумай, чи потрібний тобі цей камінь [36 с. 200, 201].

Коментар.

Перед тим як образитися, варто просто задуматися: "Чи потрібно це мені? Чи хочу цей камінь, або картоплю, що це й смердіти почне, тягати за собою?"

- *Як що ви образилися, то кому додали проблем? Тільки самі собі, тому, що тепер у Вашій душі цей тягар. Тільки ви можете вирішити, що вам потрібно.*
- *Для чого Вам ображатися? Чого Ви хочете домогтися до себе хорошого, коли ображаєтесь? Який результат вам важливий?*
- *Якими більш конструктивними діями Ви можете досягти такого ж результату, не ображаючись?*
- *Що для цього Вам потрібно зробити?*
- *Що образа або злість допомагає Вам вирішити?*
- *Для чого вам стосунки побудовані на образах?*
- *Які стосунки Ви хотіли натомість?*

4. Гра "Взнай причину образи"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти емоційний стан людей.

Інструкція виконання: Учням показують картинки з персонажами, що виражають емоційний стан "Печалі" та "Суму" за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою (рис. 3) Психолог пропонує дітям подивитись на чотири сюжетні картинки:

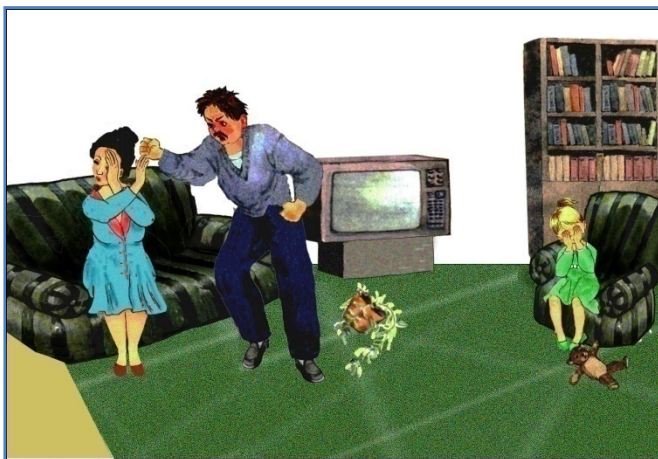
- Ситуація № 1 за методикою (ССТ): №10 "Не сприймання дитини колективом" (3 моделі поведінки);
- Ситуація № 2 за методикою (ССТ): №9 "Конфлікт у колективі" (2 моделі поведінки);
- Ситуація № 3 за методикою (ССТ): №5 "Конфлікт у сім'ї" (4 моделі поведінки);
- Ситуація № 4 за методикою (ССТ): №3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (2 моделі поведінки).

Ситуація № 1

Ситуація № 2

Ситуація № 2

Ситуація № 3

Рис. 2.10. Ситуації, що розкривають почуття "Печалі"

І після їх перегляду відповіді на наступні питання:

- Який емоційний стан об'єднує усіх персонажів? (*печаль, сум*);
- Чому сумує дівчинка у ситуації № 1? (*діти сміються з неї, можливо ображають*);
- Чим опечалений хлопчик з ситуації № 2? (*учні його ображають*);
- Чому дівчинка плаче у ситуації № 3? (*дитина переживає конфлікти у сім'ї*);
- Як Ви думаєте, чим опечалена дівчинка у ситуації № 4 (*мати їй щось не купила*);
- Як можна змінити кожна з представлених ситуацій, щоб не допустити "Печалі"?

5. Гра "Хто керує?"

Мета: Сформувати у молодших школярів навички співпрацювання в одній команді. Звернути увагу учнів на дітей замкнутах, з завищеним рівнем тривожності, не сприйнятих колективом. Розвинути впевненість у власних можливостях у молодших школярів з заниженою самооцінкою.

Інструкція виконання: Одного учня з прапорцем відправляють за двері. Тим часом діти обирають школяра який буде ними керувати. Обраний керівник під випадкову поставлену музику, показує різні за амплітудою рухи, завдання дітей запам'ятати їх і виконувати за зразком. Потім до гри запрошують учасника який стояв за дверми, проводять у середину кола, і просять назвати хто же керує рухами групи. Він має передати прапорець керівнику рухів. Якщо він вгадує, то той, що керував йде за двері, і гра знову продовжується.

Після закінчення вправи, зі дітьми обговорюють, чи легко їм було пристосуватись до керівника групи, та до інших учасників? Чи важко було керувати усіма однокласниками? Які труднощі виникали при розпізнаванні керуючого рухами?

6. Гра "Загубилася дитина"

Мета: Розвинути у дітей увагу та сформувати спостережливість один до одного.

Інструкція виконання: Психолог описує одного з учнів:

- *Загубився хлопчик. У нього коротке чорне волосся, зелені очі. Одягнений в бежево-коричневий светр, білу сорочку, чорні брюки, чорні шкарпетки і коричневі туфлі.*

Діти уважно слухають опис. Дитина, яка впізнала себе, говорить:

- *Це я. Я не загубилася. Мене звати Сашко, моє прізвище – Петров. Я живу на вулиці Космонавтів будинок, 5. Мого тата звати..., маму звати...*

7. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за співпрацю".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 4

Тиждень:

II

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Розвивати вміння аналізувати та розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що його зумовлюють; формувати вміння не боятися своїх недоліків, вміти перетворювати їх на достоїнства.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-4"	Бейджики	5
2	Гра "Розіграй емоцію"	Картки з емоціями	5
3	Поняття про "Смілість". - притча "Хто найсміливіший"	Притча "Хто найсміливіший"	10
4	Гра "Мені не подобається у собі..."	-	5
5	Гра "Демонстрація своєї поведінки"	Сюжетна картинка 2, з ситуації № 4 "Дитина не хоче допомагати батькамприбратися вдома "	8
6	Гра "Розривніланцюги"	-	10
	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-4"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожному молодшому школяру у класі роздаються бейджиківласним ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити, що їй найбільш подобається робити у вихідні дні, наприклад "Привіт! Я-Сашко. У вихідні дні найбільш Я люблю гратися у комп'ютерні ігри".

2. Гра "Розіграй емоцію"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви. Розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан.

Інструкція виконання: Учням роздаються картки з емоціями. Ведучий оголошує емоцію, а діти у яких вона знаходиться мають її обіграти та пояснити, яка подія у житті може її визвати. Наприклад, ведучий показує "печаль", учень встає та демонструє її, пояснюючи: "Я сьогодні отримав погану оцінку, тому йду до дому дуже сумний" і т.д.

3. Поняття про "Смілість"

Мета: Сформувати в учнів поняття про такий емоційний стан як сміливість.

Інструкція виконання: читання притчі "Хто найсміливіший".

Одного разу багато гідних воїнів зібралися, щоб перевірити, хто з них найсміливіший і найбезстрашніший.

Вони боролися на мечях, билися навкулачки, голіруч ходили на ведмедя й тигра. Але скільки б випробувань не влаштовували собі ці воїни, у жодному з них не вдалося обрати найсміливішого й найбезстрашнішого.

І тоді вони попрохали зробити цей вибір юну дівчину, котра спостерігала за їхніми змаганнями.

Та погодилася й поставила тільки одне питання: "Хто розповість мені про свою слабкість, про найсильніший у його житті страх?".

І ніхто з воїнів не зізнався цій юній дівчині про свою слабкість та страх.

І тоді вона сказала: "Найсміливіший не той, хто може перемогти іншого. Найсміливіший той, хто може перемогти власний страх!".

Коментарі.

Людина, що знайшла в собі сміливість подивитись в вічісвоїм страхам на справді найсміливіша. Бо нам інколи дуже важко визнати свої слабкості. Адже найстрашніший звір - це той, що живе у середині людини.

Ми намагаємось бути ідеальними, найкращими, витрачаючи на це багато енергії та емоцій. Тим самим підживлюємо наш страх здаватися недосконалим.

Наші страхи - це найбільша перешкода для досягнень. Найкраще побачити власний страх і визнати, що він може захоплювати тебе цілком. Але щойно Ви зізнаєтесь у власних побоюваннях невпевненості, сумнівах, ви вже наполовину їх здолаєте. Страх - такий такий "звір", що сам боїться, коли на нього спрямовують промінь світла. Уже від цього він слабшає.

Надивившись у вічі своєму страху, просто запитайтев нього: "Ну то й що?"

- *У якому страху Ви можете соді зізнатися?*
- *Чим він схожий на Вас? Чим не схожий?*
- *У яких ситуаціях Ви чуєте його голос?*
- *Що змушує його замовкнути або притихнути?*
- *Якщо його не буде, то які можливості викриються для Вас?*
- *Що з'явиться у нашому житті замість сумнівів [36 с. 108, 109]?*

4.Гра"Мені не подобається у собі..."

Мета: Навчити дітей критично ставитись до власних недоліків. Не боятися їх розкрити та проаналізувати.

Інструкція виконання: Кожній дитині надається можливість розказати про свої недоліки у всій групі. Розпочинає ведучий розказуючи свою версію недодавання: "Знаєш, Я часто злюсь коли мої рідні заважають дивитися цікаву передачу. Але тепер Я спробую не злитись, і чемно їм пояснити важливість цієї передачі". Естафету переймає наступний школяр, поки не розкажуть усі про свої негативні емоції які вони застосовують у житті, а також придумати варіант позбавлення їх.

Після виконання завдання ведучий запитує дітей як вони себе почували коли чули такі звертання? Чи важко їм було розкритися? Чи насправді в них є ті недоліки про які говорили? Як почували себе діти які не брали участі у грі?

5. Гра "Демонстрація своєї поведінки"

Мета: Навчити дітей розпізнавати демонстративність у емоційних станах.

Інструкція виконання: Учням пропонують переглянути сюжетну картинку 2, з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики ситуацію № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (рис. 4.) та відповісти на запитання психолога:

- Кого на картинці сварить мати? (свого сина);
- Як Ви гадаєте, за що? (син не хоче допомогти матері у прибиранні квартири);
- Яку поведінку демонструє хлопчик? (самовпевненість, неповагу до дорослих);
- Чи правильно реагує дитина? (Ні).
- Як на Вашу думку необхідно було реагувати дитині прохання батьків? (бути чемною, і допомогти сім'ї у прибиранні).

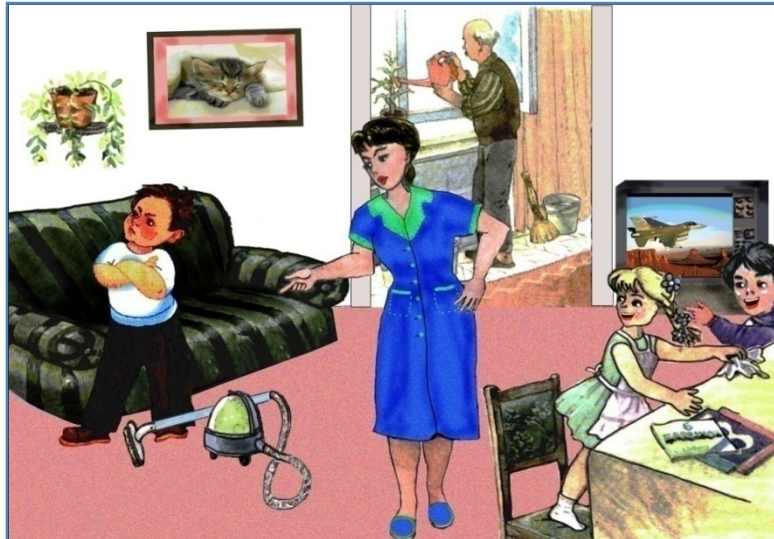

Рис. 2.11. "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома"

6. Гра "Розривні ланцюги"

Мета: Зняти емоційне напруження, об'єднати дітей в одну команду.

Інструкція виконання: Гравці діляться на дві команди. Стають шеренгами, взявшись за руки, один навпроти одного (на відстані приблизно 10-15 метрів). Одна команда кричить хором: "Ланцюги-ланцюга ковані, розкує нас!" Команда навпаки запитус: "Хто знає?" "Закуті" називають ім'я гравця з команди супротивників. Обраний бирає розгін і біжить розірвати живий ланцюг (важливо вибрати "правильне місце", яке здається "слабкою ланкою"). Якщо вдається розірвати ланцюг – гравець повертається в свою команду, і забирає з собою одного з двох "розщеплених" товаришів. Якщо ж ні – гравець стає в команду якраз між "ланками", які намагався розірвати.

7. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за співпрацю".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 5

Тиждень:

III

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Навчити аналізувати емоційний станоточуючих людей; розвивати взаємоповагу до своїх однолітків та близьких; сформувати вміння розуміти свій емоційний стан та інших особистостей; вчити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють, а також стримуватися, коли гніваєшся, сердишся; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-5"	Бейджики	5
2	Гра "Коло емоцій"	Картки з емоціями	5
3	Аналіз сюжетних історій. "Образити легко...": -казка "Мій друг - парасолька"; - мультфільм "Мій друг - парасолька"; - закінчить історію з сюжетної картинки "Візьміть мене у гру..." позитивно	1) Казка "Мій друг - парасолька"; 2) Мультфільм "Мій друг - парасолька"; 3) Сюжетна картинка 1, з ситуації № 7 "Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною"	25
4	Гра "Паровоз"	-	5
5	Гра "Знайти того у кого..."	-	3
6	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-5"

Мета: Розвинути спостережливість до смаків своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитися, і оголосити улюблену страву, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Моя улюблена страва – вареники".

2. Гра "Коло емоцій"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви та їх обігравати.

Інструкція виконання: Молодші школярі сідають навпроти ведучого, який поперемінно витягає з конверту ту чи іншу картку з зображенням емоції. Задача дітей відтворити разом зміст емоцій, наприклад, якщо там намальоване обличчя з посмішкою, то всі посміхаються, якщо сумне, от вісі це демонструють.

Після емоційної розрядки обговорюють у яких життєвих ситуаціях та чи інша емоція може проявлятися у людини. Спробувати розказати коли такий емоційний стан перебуває у них самих. І як при цьому вони себе почувають. Чи подобається такий стан іншим людям? Також, учням пропонують відповісти на наступні запитання:

- Коли люди радіють?
- Коли люди дивуються, гніваються?

- Коли почуваються винними?
- Коли стомлюються?

3. Аналіз сюжетних історій. "Образити легко...":

Мета: Навчити дітей аналізувати життєву ситуацію. Робити висновки зі того чи іншого негативного вчинку. Розвивати вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють, а також стримуватися, коли гніваєшся, сердишся; формувати вміння виражати свої негативні емоції у соціально прийнятні способи.

Інструкція виконання: психолог читає учням казку "Мій друг - парасолька", обговорює її зміст, потім пропонує подивитись мультфільм.

1) Робота над текстом "Мій друг – парасолька"

Ця казка розпочалася голубого літнього дня. Крокував Кабанчику гості лісовою стежкою... Раптом усе довкола потемнішало, й почалася злива. А він забув удома парасольку! Заховався під велике дерево, стоїть собі та непокоїться: так і в гості спізнитися можна!

Аж чує раптом: іде стежинкою хтось великий та важкий. Тупає сміливо по калюжах, іще й пісеньку наспівує — зовсім, видно, дощу не боїться! Хто б це міг бути? А це був Слоник. Подивився Кабанчик на його великі вуха й подумав: — Та це справжня парасолька!

І спитав діловито:

— Хочеш зі мною товаришувати?

— Хочу, — ніяково відповів Слоник.

— Тоді заховай мене від дощу, й ми разом підемо в гості! — І Кабанчик заліз під слоняче вухо, ледве виставивши свого носика-п'ятачка.

— А хто ж це такий? — запитав Кролик, побачивши Слоника. — Здається, його я в гості не запрошував!

— Ну... це мій... моя... моя парасолька! — нерішуче відповів Кабанчик.

— Цікавенько, цікавенько! — здивувався господар.

— Ну, гаразд, постав свою парасольку в куток.

— Постій, будь ласка, в куточку... заради нашої дружби! — попрохав Кабанчик Слоника.

— А давайте грати в цікаву гру — поїзд! — запропонував тим часом Кролик.

Кабанчик був за паровозика, а всі інші стали вагончиками. Грати було весело й приємно. Аж тут потяг спіткнувся й позадкував: на шляху стояв Слоник.

— А можна я буду паротягом? — запитав він несміливо. Потім підняв хобот і гучно загудів. Кращого паровичка годі було й шукати.

— Та ти що? — обуривсь Кабанчик. — Ти хто? Парасолька! Твоє місце — в кутку!

Слоник образився й вийшов геть.

Ну й нехай іде! — скрикнув Кабанчик. — Усе одно дощ уже вщух! А вас усіх я запрошую завтра до мене в гості.

А наступного дня Кабанчик вийшов на ганок свого дому й озирнувся навколо.

— Ох, і спека ж яка... Ой, небезпека ж яка! — скрикнув він, поглянувши на клумбу із зів'ялими квітками, й кинувся до криниці. Та так поспішав, що зронив у воду відерце. Аж раптом бачить: назустріч іде Слоник і сам себе з хобота водою поливає.

— Та це справжня лійка! — зрадів Кабанчик, побачивши його, й попрохав полити квіти.

Пожалів Слоник бідні квіточки, підняв хобот і ніби перетворився на райдужний фонтан. І клумба знов ожила!

— Дивіться-но, яка в мене лієчка! — похвалився Кабанчик гостям. — Самополивальна!

— Цікавенько, цікавенько, — як і вчора, промовив Кролик і знову запропонував побавитися у знайому гру — поїзд.

І цього разу Слоник захотів бути паротягом.

— Та ти що? — знов обурився Кабанчик. — Ти хто? Лійка! Твоє місце — в сараї!

Слоник знов образився й пішов геть. Назавжди!

– Ех, ти! — дорікнули Кролик і Білочка. — А ми думали, що це був твій друг.

І теж пішли з двору. Кабанчик почервонів од сорому. Так, це був справжній друг. А що робити, коли ти його образив? Як що робити? До друга треба йти!

А Слоник тим часом сидів на зеленім на горбочку й теж сумував. І тут вибіг із-за кущів Кабанчик.

– Ура! Знайшов! — загукав він.

– Ура! Прийшов! — відгукнувся Слоник.

– Ти зробив мені стільки доброго, друже, — сказав Кабанчик. — Я хочу тобі віддячити. Давай-но, я для тебе станцюю!

І вони удвох весело затанцювали на галявині польку-метелика, назавжди забувши про недавню образу.

Після прослуховування казки обговорюють її з учнями:

– Розкажіть яких помилок припустився Кабанчика у взаємовідношеннях зі Слоником.

– Чи мають так поступати один до одного друзі?

– Чи образився слоник на поросятко?

– Як, на Вашу думку, повинен був поступити Кабанчик у спілкуванні зі Слонятком?

2) Перегляд мультфільму "Мій друг - парасолька".

Після перегляду мультфільму обговорюють наступні запитання:

– Як треба себе поводити, щоб не образити свого друга (однокласника)?

– Чи бувають у Вас ситуації, у яких Ви неправі?

– Чи можете Ви попросити вибачення за свій негарний вчинок у друга (однокласника) Ви?

– Чи зможете Ви змінити власну поведінку по відношенню до своїх друзів?

– Який час Вам потрібен, щоби пробачити іншу людину?

3) Закінчить історію з сюжетної картинки "Візьміть мене у гру..." позитивно

Мета: Сформувати у дітей взаємоповагу один до одного; навчити співпереживати, розуміти стан інших учнів; вирішувати непорозуміння без погроз та ображань; вміти підбадьорити та запропонувати свою допомогу дитині, що її потребує.

Інструкція виконання: Дітям показується сюжетна картинка 1, з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики – ситуація № 7 "Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною" (Рис.5). Психолог демонструючи картинку розказує про конфлікт якій відбувся між з дітьми, і пропонує самостійно придумати продовження цієї історії, яка має закінчитися позитивно. У разі допомоги ведучим задаються навідні запитання такі як:

– Учні, подивіться уважно на картинку. На ній зображено конфлікт між однолітками. Діти не хочуть приймати хлопчика у свою гру, це його дуже засмучує... Ваша задача придумати вирішення цієї неприємної ситуації відповідаючи на мої питання:

– Скажіть як потрібно поводитись дітям у грі? (*чемно, не ображаючи друг друга, поважаючи думки своїх однолітків*);

– З якими словами має звернутися дитина до колективу, що грає? (*"Будь ласка, прийміть мене в гру", "Вибачте, можна я Вам допоможу?", "Дозвольте з Вами пограти?", "Прошу вибачення, що потурбував, можна з Вами пограти?"*);

– Як мають відповісти діти? (*"Так, будь ласка йди до нас", "Звичайно, ми не заперечуємо", "Твоя допомога буде нам доречною", "Ми не проти прохось, будемо гратися разом"*);

– Чи зможуть запропоновані нами чемні відповіді допомогти дітям бути дружними, і не сваритися у сумісних іграх? Складіть розповідь до кінця.

– Спробуйте використати наші напрацьовані поради у своєму житті.

Рис. 2.12. "Візьміть мене у гру..."

4. Гра "Паровоз"

Мета: Сприяти позбавленню емоційного напруження й розвитку інтонаційної виразності мовлення.

Інструкція виконання: Ведучий пропонує дітям погудіти: як маленький потяг, потяг-велетень, злий потяг, добрий потяг; швидко, повільно, тихо, голосно.

5. Гра "Знайти того у кого..."

Мета: Розвинути у дітей увагу та сформувати спостережливість один до одного.

Інструкція виконання: Психолог описує одного з учнів:

- У кого сукня червоного кольору;
- У кого найдовше волосся;
- Хто прийшов у синьому светрі;
- У кого чорні брюки і зелений жакет і т.п. [22 с. 176].

6. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за добрий день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведеному роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 6

Тиждень:

III

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Формування взаємодовіри в групі; навчання взаємоповаги до оточуючих людей дитини. Розвивати в учнів почуття співпереживання, розуміння ближнього; навчити поважати один одного, стримуватись від ображань та принижень інших людей; вчити молодших школярів усвідомлено ставитись до себе, своєї зовнішності, особливостей і здібностей, власної неповторності, фізичних особливостей.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-6"	Бейджики	3
2	Гра "Відбий емоцію м'ячем"	М'яч	5
3	Аналіз сюжетних історій. "Вміння зрозуміти ближнього": – перегляд біблійського мультфільму "Хто з Вас не грішний?"; – аналіз сюжетних картинок "Зміна змісту ситуації"	1) Мультфільм "Хто з Вас не грішний?"; 2) Сюжетні картинки 3, 4, з ситуації № 12 "Ставлення однолітків до учня з неадекватною поведінкою"	30
4	Гра "Підведіться всі ті хто..."	-	5
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-6"

Мета: Розвинути спостережливість до смаків своїх однолітків. Учити дітей розповідати про себе; підтримувати адекватну самооцінку, сприяти усвідомленню власних умінь і вчинків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити, що вона найкраще вміє робити, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Найкраще Я вмію малювати".

2. Гра "Відбий емоцію м'ячем"

Мета: розвивати вміння розрізняти емоційний стан (спокійні, сердиті), розуміти свій емоційний стан.

Інструкція виконання: Ведучий кидає м'яч всім гравцям почерзі називає різні емоції. Якщо гравцеві попадається "позитивна" (сміх, радість, здивування, і т.д.), він повинен м'яч спіймати. Якщо негативна (плач, сум, злість, і т.д.) – відбити м'яч. Якщо учень не відбив м'яча, то карається (повинен показати ту емоцію або мінятися місцями з ведучим). Порядок розвиває уяву і реакцію.

3. Аналіз сюжетної історії (за біблійським переданням). "Вміння зрозуміти ближнього"

Мета: Навчити дітей аналізувати життєву ситуацію, співпереживати ближнім, учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що його зумовлюють. Вчитися робити висновки зі пережитих вчинків. Розширювати уявлення про внутрішній світ іншої людини; розвивати почуття емпатії.

Інструкція виконання:

1) Дітям включається біблійський мультфільм "Хто з Вас не грішний?".

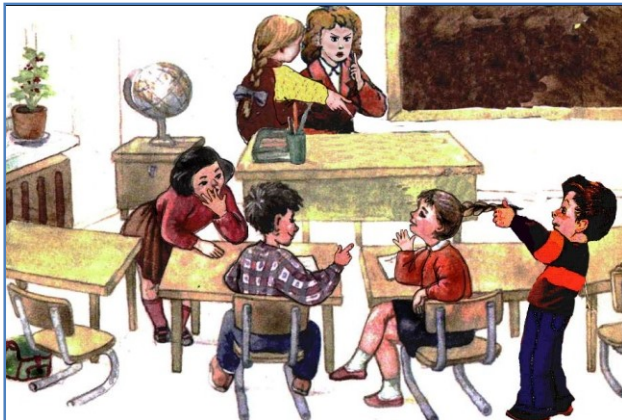
По закінченню ведучий задає молодшим школярам запитання:

- Чи чемні були діти яких приютила нещасна жінка?
- Які події заставили дітей-сиріт змінити свою поведінку?
- Яку життєву трагедію переживала нещасна жінка?
- Чому люди не кинули у жінку камінням?
- Що сказав Ісус жінці? Як Ви розумієте його слова?
- Чи можна осуджувати людей за їх вчинки?

2) Аналіз сюжетних картинок "Зміна змісту ситуації"

Молодшим школярам показують послідовно дві сюжетні картинки (з моделями поведінки – 3 і 4) з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики – ситуація № 12 "Ставлення однолітків до учня з неадекватною поведінкою" (рис. 6) та задають наступні питання:

- Що відбувається серед учнів? (*вони постійно конфліктують*);
- Як Ви вважаєте, чому хлопець ображає дівчинку? (*є декілька варіантів: 1 – вона перша його образила; 2 – йому скучно, він так веселиться; 3 – вона йому подобається, і він до неї заграє; інші варіанти*);
- Як реагує дівчина на поведінку хлопця, що її ображає? (*бурхливо, б'ється*);
- Чи можна по іншому відреагувати?
- Запропонуйте свій варіант поведінки змінюючи зміст ситуації.

Модель поведінки № 1

Модель поведінки № 2

Рис. 2.13. Ситуації, що розкривають ставлення однолітків до учня з неадекватною поведінкою

4.Гра "Підведіться всі ті хто..."

Мета: Розвинути у дітей увагу та сформувані спостережливість один до одного.

Інструкція виконання: Психолог пропонує підвестися тим учням які:

- люблять спорт;
- гарно малюють;
- мають позитивні оцінки з математики;
- народилися в літку;
- хто любить ходити до школи;
- хто любить гуляти;
- хто ходить до музичної школи;
- хто танцює і т. п. [22 с. 176].

5.Етюд"Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за добрий день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 7

Тиждень:

IV

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Формування у молодших школярів взаємодовіри та взаємоповаги до оточуючих людей; ознайомити дітей із секретами(правилами) дружніх взаємин; учити розуміти й оцінювати почуття й учинки інших, пояснювати свої думки, правильно користуватися сучасними засобами спілкування із друзями й близькими; формувати позитивні взаємини між однолітками, спонукати їх до добрих учинків.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-7"	Бейджики	4
2	Аналіз сюжетних історій. "Поняття про дружні стосунки": – читання казки "Поросятко Чушка"; – аналіз сюжетної картинки "Відносини у класі"; – перегляд мультфільму "Птиці та журавель"; – перегляд мультфільму "Часткова хмарність"; – читання притчі "Образи та радощі"; – правила дружби.	1) Казка "Поросятко Чушка"; 2) Сюжетна картинка 4, з ситуації № 11 "Знехтування дитини колективом"	10
		3) Мультфільм "Птиці та журавель";	5
		4) Мультфільм "Часткова хмарність";	5
		5) Притча "Образи та радощі";	8
		6) Правила дружби	5
3	Гра рухова "Знайди друга"	М'яч, пісня про кріпку дружбу	5
4	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-7"

Мета: Розвинути спостережливість до смаків своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити свого улюбленого казкового героя, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Мені подобається людина-павук".

2. Аналіз сюжетних історій. "Поняття про дружні стосунки"

Мета: Навчити дітей аналізувати життєву ситуацію. Сформувати почуття ввічливості та поважності до інших людей. Ознайомити дітей із правилами дружніх взаємин; учити розуміти й оцінювати почуття й учинки інших, пояснювати свої думки, правильно користуватися сучасними засобами спілкування із друзями й близькими; формувати позитивні взаємини між однолітками, спонукати їх до добрих учинків.

Інструкція виконання:

1) Психолог читає учням казку "Поросятко Чушка".

Порося Чушка – малий Кабанчик Він дуже любить купатися, весело розплескуючи на всі боки водяні бризки.

Чушка завжди з задоволенням снідає, витирає серветкою ротика, наче дорослий, і говорить мамі: "Дякую!"

Він дуже любить гуляти, бо ж надворі влітку так гарно: яскраво світить сонечко, щебечуть пташки, й самому хочеться співати. Проте, на самоті нудненько, й мама дозволила сину вийти за ворота на лужок...

Р-р-р! Гав! — почув він раптом сердите гарчання й зупинився.

Біля недавно пофарбованого паркану стояв великий Пес і докоряв синові, що вимазав у фарбі й носик, і лапки, й боки:

– Хіба це Собача? — обурювався Собака. — Та це справжнє Порося!

Він узяв Песика за лапку й повів додому.

Чушка печально зітхнув, почувши таке, й побрів далі. Раптом зустрів на лузі Котика. Він стояв у місці з молоком і кумедно плямавав.

– Ти що, купаєшся? — запитав Кабанчик.

– Ні, я їм.

Чушка засміявся, проте відразу замовк, побачивши поруч великого сердитого Кота.

Кіт витяг Кошенятко з миски за карк і грізно замурчав:

– Запам'ятай, Мурзику: це тільки поросята плямають і лізуть ратицями в тарілку!

Чушці стало прикро. Він не дослухав, що ще скаже суворий Кіт, і пішов звідти, сумний і задумливий.

Шум, писк і метушня за кущами змусили його зупинитися. Розсунувши гілки, він побачив каченят. Вони сварилися через грибок-дощовик. Чушка кинувся був їх розбороняти, проте не встиг.

До бешкетників підбігла сіра Качка й загукала:

– Кряк! Припиніть! Підбираєте всякий непотріб, мов поросята!

– Це неправда! — у відчаї скрикнув Чушка кинувся додому, гірко плачучи. — Я не хочу! Не хочу! — повторював він, біжучи.

– Що сталося? — спитала його мама. — Чого ти не хочеш?

– Я не хочу бути Поросятком! — жалісно промовив він.

– А ким же ти будеш?

І тут Чушка розповів їй про свою кривду.

Дуже тебе прошу, залишайся Поросятком, — сказала мама. — Адже зовсім не важливо, як ти називаєшся. Головне, що ти охайний, добрий і чесний!

І син погодився з нею.

Після прослуховування казки "Поросятко Чушка" зучнями проводять роботу над текстом:

–Скажіть чому поросятко ображався на героїв, яких зустрічав на прогулянці? Що вони говорили так?

–Як треба себе поводити, щоб не образити свого друга, однокласника?

–Чи бувають у Вас такі ситуації у класі, коли Ви обзиваєте інших однолітків?

–Чи подобається коли Вас обзивають?

–Як тепер будете себе поводити?

2) Аналіз сюжетної картинки "Відносини у класі"

Молодшим школярам пропонують подивитись та проаналізувати зміст сюжетної картинки з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, варіанта поведінки – 4, з ситуації № 11 "Знехтування дитини колективом" (рис. 7).

Рис. 2.14. "Знехтування дитини колективом"

Після перегляду, психолог задає дітям питання наступного характеру:

- Як Ви вважаєте на картинці зображений дружний клас чи ні? (Ні);
- Чому? (учні нечемні, ображають свого однолітка);
- Який переважаємоційний стан у дітей у класі? (радісний, саркастичний, підлий);
- Як почуває себе ображена дитина? (сором'язливо, образливо, сумно);
- Чи коректно було підтримувати дітям поганий вчинок учня, що витяг стільця? (Ні);
- Які зауваження потрібно зробити даному учню? (пояснити, що це неповага до свого однокласника; не можна кривдити та принижувати слабших – це демонстрація власної слабкості; не роби того, чого й собі не побажаєш, тощо);
- І як повинні були учні у класі відреагувати на таку поведінку?(зробити зауваження);
- Як підбадьорити ображену дитину? (по-перше, допомогти піднятися з підлоги; по-друге, оказати першу медичну допомогу при будь яких пошкодженнях; по-третє, заспокоїти, підбадьорити хоча б такими словами "Все добре?", "Ти молодчина, що не зірвався", тощо.

3) Перегляд короткометражного мультфільму "Птиці та журавель".

Після перегляду короткометражного мультфільму "Птиці та журавель" ведучий задає учням запитання:

- Чи сподобалась Вам поведінка маленьких пташок?
- Як Ви гадаєте, чому пташки були настроєні проти журавля?

- Відмітьте помилки маленьких пташок у взаємовідношеннях зі журавлем.
- До якого наслідку привела поведінка маленьких пташок?
- Як, на вашу думку, потрібно було поводити птахам?
- Як Ви відноситесь до нових учнів у колективі?
- Чи часто Вам приходиться "ополчатися" проти одного учня? Чи правильно це?
- Яких вчинків, на Вашу думку, треба уникати при конфлікті з однолітками? Чи часто це Вам вдається?

4) Перегляд короткометражного мультфільму "Часткова хмарність".

Обговорення мультфільму за питаннями:

- Як Ви зрозуміли зміст мультфільму?
- Поясніть, що таке "дружба"?
- Які ознаки дружби Ви помітили у мультфільму?
- Розкажіть чи є у Вас друзі? Як Ви з ними ладити?

5) Притча про дружбу. "Образи й радості"

Якось двоє друзів багато днів ішли пустелею. Раз вони посперечалися, і один з них зопалу дав іншому ляпасу. Друг біль відчув, але промовчав. Лише написав на піску: "Сьогодні мій найкращий друг дав мені ляпасу". Друзі продовжили подорож, і через багато днів знайшли оазис із озером, у якому вирішили викупатися. Постраждалий від ляпасу мало не втонував, але друг його врятував.

Коли ж отямився, то висік на камені: «Сьогодні мій найкращий друг урятував мені життя».

Перший поцікавився:

— Коли я тебе скривдив, ти написав на піску, а тепер — пишеш на камені. Чому?

І друг відповів:

Коли хтось кривдить нас, ми повинні писати про це на піску, щоб вітри могли стерти напис. Але повідомлення про гарні вчинки ми повинні висікати на камені, щоб ніякий вітер не міг це стерти. Навчися писати образи на піску й висікати радість на камені. Залиш дециму часу для життя! І нехай тобі буде легко й світло

Коментарі.

Записавши свою образу на піску, подорожній тим самим звільнив від неї свої думки й серце. Він залишив образу лежати написаною на піску. А далі вітри зробили свою справу - все змели й зрівняли... Він написав її, щоб забути.

Пам'ять про гарну подію була вибита на камені, щоб про неї зберігся спогад і щоб інші могли довідатися про цю радість.

Що ж ми зазвичай робимо зі своїми радіщами та образами?

Чому лихе нам запам'ятовується довше, ми ще й іншим про це емоційно переповідаємо. А навіщо? А гарне минає й забувається, і потім ми скаржимося, що наше життя — суцільний кошмар!

Згодна, що так трапляється не в усіх — адже все залежить від того, на чому ти зупиняєш свою увагу. Яким чином ти подивився на цей світ, те й побачиш!

Уявіть, що ви переїжджаєте у нову модель свідомості за назвою "Господар життя". Що ви візьмете у свій новий світ? Що допоможе вам створити новий інформаційний простір? Ну точно не старі образи й неприємності... Необхідно звільнитися від усього старого й непотрібного, почистити місце для нового. Як це зробити, якщо вчасно не вдалося записати образу на піску?

Складіть список людей, з якими ви будь-коли зустрічалися. Він буде довгим, і за один раз ви всіх не пригадаєте, але поступово в вашій свідомості почнуть спливати особи й події з ними пов'язані.

Згадаєте, звідки ви отримали ту чи іншу інформацію або переконання? Для і чого вони були вам необхідні на той момент, чим допомогли (адже Всесвіт піклується про нас завжди).

Подякуйте людині, яка була джерелом цього уроку Всесвіту за турботу й собі за те, що переглянули цю подію. Такви не забудете всіх тих людей, але до кожного з них відчуватимете вдячність. І це зробить вас відкритими для щастя [36 с. 53, 54]!

б) Правила дружби:

- ✓ Дружба, як дзеркало, розіб'єш — не склеїш.
- ✓ Якщо ти бачиш що хтось самотній — запропонуй свою дружбу.
- ✓ Зупини товариша, якщо він робить щось погане.
- ✓ Якщо друг не правий, скажи йому про це.
- ✓ Умій спокійно прийняти допомогу, пораду, зауваження від друзів.
- ✓ Не зазнавайся, якщо в тебе щось вийшло краще, ніж в інших.
- ✓ Не заздри — радій успіхам товаришів.
- ✓ Допомагай другові! Якщо вмієш щось робити — навчи його.
Якщо друг потрапив у скрутне становище — допоможи йому, чим можеш [22 с. 208].

3. Гра рухова "Знайди друга"

Мета: Розвинути у молодших школярів дружні стосунки з усіма дітьми у колективі.

Інструкція виконання: Діти встають у коло звучить легкий супровід пісні про "Кріпку дружбу". Ведучий розпочинає, він заплющує очі і кидає м'яч дитини навпроти, говорячи "Мій друг...", учень, що впіймав цей м'яч говорить своє ім'я, наприклад "Володя". Той, що зловив м'яча продовжує гру за означеними правилами.

Після гри питають дітей чи вони сподівались, побачити ту чи іншу дитину. Чи зможуть вони у подальшому товаришувати?

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні з посмішкою на обличчі говорять своїм однокласникам: "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 8

Тиждень: IV

Форма роботи: Соціально-групова психокорекція

Мета заняття: Сформувати у молодших школярів позитивну самооцінку, навчити їх усвідомлено ставитись до себе, своєї зовнішності, своїх особливостей і здібностей, власної неповторності; розкрити розуміння своєї соціальної відповідальності в партнерських взаєминах з однолітками; спонукати учнів розповідати про свої улюблені заняття, успіхи й досягнення.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-8"	Бейджики	5
2	Аналіз сюжетних історій. "Здатність повірити у себе": – перегляд мультфільму "Овечка"; – перегляд мультфільму "Ківі"; – читання притчі "Підбадьорся піднімайся у гору";	1) Мультфільм "Овечка";	7
		2) Мультфільм "Ківі";	5
		3) Притча "Підбадьорся піднімайся у гору"	8
3	Гра "Підведіться всі ті хто..."	-	8
4	Гра "Розривніланцюги"	-	10
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-8"

Мета: Розвинути спостережливість до смаків своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись та оголосити, чого вона не вміє робити, і як має подолати власні недоліки, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Я не вмію їздити на велосипеді, але цього літку обов'язково навчуся".

2. Аналіз сюжетних історій. "Здатність повірити у себе"

Мета: Навчити дітей аналізувати життєву ситуацію; бачити перспективу власного майбутнього; сформуванню позитивну самооцінку, розуміння своєї індивідуальності, власних можливостей для досягнення позитивних результатів в улюблених заняттях.

Інструкція виконання:

1) Перегляд короткометражного мультфільму "Овечка"

Обговорення мультфільму з молодшими школярами за питаннями:

- Яким подіям у житті раділа Овечка?
- Чому Овечці стало сумно?
- Як до неї відносились сусіди до і після стрижки?
- Що порадив Овечці Оленьокриль?
- Як Ви зрозуміли зміст мультфільму?
- Чи часто Ви впадали у відчай? Хто Вам допомагав з нього вийти?
- Як можна підбадьорити засмучену дитину?
- Які позитивні риси характеру у собі Ви можете відмітити?

2) Перегляд короткометражного мультфільму "Ківі"

Після мультфільму учням задаються запитання:

- Чого у будові тіла не вистачало у пташки?
- Що найбільш у житті хтіла зробити пташка-Ківі?
- Що вигадала вона, щоб відчути політ?
- Як Ви зрозуміли зміст мультфільму?
- Розкажіть, які Ви знаєте досягнення людей з обмеженими можливостями?
- Поясніть, чому потрібно цінувати те, що ми маємо?
- Чи потрібно впадати у відчай, коли у людини щось у житті не виходить?
- Як Ви зможете підбадьорити учня який переживає невдачі?

3) Притча "Підбадьорся та піднімайся у гору"

Якось фермерів віслук провалився в колодязь. Він закричав щосили, закликаючи на допомогу. Прибіг фермер і сплеснув руками: "Як же його звідти витягти?". Тоді хазяїн ослика вирішив так:

— Віслук уже старий. Недовго йому залишилося. Я однаково збирався придбати нового — молодого. А колодязь майже висох. Я давно планував його закопати й вирити новий в іншому місці. То чому б не зробити це просто зараз? Заодно й ослика закопаю, щоб не чутно було запаху від розкладання.

Фермер попросив усіх своїх сусідів допомогти закопати колодязь. Ті дружно взялися за лопати, щоб закидати землю в колодязь. Віслук одразу ж зрозумів, до чого йдеться, й почав дико верещати. Аж раптом, на превеликий подив усіх присутніх, він притих. Після декількох кидків землі фермер вирішив подивитися, що там унизу діється.

І був здивований побаченням. Кожну грудку землі, що падала на його спину, віслук струшував і приминав ногами. Тож дуже скоро ослик з'явився нагорі — і вистрибнув із колодязя!

Коментарі.

У житті всім ним зустрічаються багато всякого бруду, глибоких колодязів і зневірених людей поруч, і щоразу додаватимуться все нові й нові випробування. Можна занепасти духом, дозволити закопати себе й залишитися похованим під вагою цих випробувань.

Але ж кожна з проблем - наче камінь для перетинструмка. Якщо не зупинятися та не здаватися, то можна вибратися із будь-якого найглибшого колодязя.

Щоразу, коли впаде грудка землі, струсіть її і піднімайтеся у вгору — лише так ви зможете вибратися з колодязя.

Дуже часто на життєвому шляху трапляються складні ситуації, чимало охочих цілеспрямовано намагаються закидати вас брудом, аби перемогти у конкурентній боротьбі. Головне — не здаватися. Кожна вирішена проблема робить вас ще сильнішим і вищим!

Ви можете будь-яку інформацію, що приходить скрізь вас трансформувати - направити на користь собі й оточенню. Це дозволить вам вийти на інший рівень розвитку, самому творити навколишній простір і черпати енергію із цього простору. Енергія всюди, у всьому і у вас. Потрібно правильно з нею взаємодіяти.

Коли щось відбувається у вашому житті, запитайте себе:

"— Що я повинен зрозуміти із цього повідомлення простору?"

— Що ця інформація або подія відображають у мені, у моєму житті, в поведінці?"

— У чому аналогія, у чім підказка?"

— Яким чином я можу змінити свою поведінку, щоб вона спрацювала мені на благо?"

3. Гра "Підведіться всі ті хто..."

Мета: Розвинути у дітей увагу та сформувані спостережливості один до одного.

Інструкція виконання: Психолог пропонує підвестися тим учням які:

- люблять спорт;
- гарно малюють;
- мають позитивні оцінки з математики;
- народилися в літку;
- хто любить ходити до школи;
- хто любить гуляти;
- хто ходить до музичної школи;
- хто танцює і т. п. [22 с. 176].

4. Гра "Розривніланцюги"

Мета: Зняти емоційне напруження, об'єднати дітей в одну команду.

Інструкція виконання: Гравці діляться на дві команди. Стають шеренгами, взявшись за руки, один навпроти одного (на відстані приблизно 10-15 метрів). Одна команда кричить хором: "Ланцюги-ланцюга ковані, розкує нас!" Команда навпаки запитує: "Хто знає?" "Закуті" називають ім'я гравця з команди супротивників. Обраний набирає розгін і біжить розірвати живий ланцюг (важливо вибрати "правильне місце", яке здається "слабкою ланкою"). Якщо вдається розірвати ланцюг - гравець повертається в свою команду, і забирає з собою одного з двох "розщеплених" товаришів. Якщо ж ні - гравець стає в команду окреміж "ланками", які намагаються розірвати.

5. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні з посмішкою на обличчі говорять своїм однокласникам: "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 9

Тиждень:

V

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Навчити учнів бачити дію людських емоцій у масштабному просторі; розкрити почуття розуміння, співпереживання до інших людей; навчити їх бачити позитивні сторони у суцільному хаосі почуттів; трансформувати власні переживання у іншу площину.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-9"	Бейджики	8
2	Арт-терапія. "Дії людських емоцій": - перегляд анімаційного фільму "Глобальне переживання"; - читання притчі "Усе в твоїх руках" - зміна емоційного стану. Малюнок на тему: "Усе в твоїх руках"	1) Анімаційний фільм "Глобальне переживання";	12
		2) Великий аркуш паперу, кольорові олівці, легка музика; 3) Сюжетна картинка 4, з ситуації № 11 "Знехтування дитини колективом"	20
3	Гра "Струмочок "		5
4	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-9"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити яка тваринка їй більш подобається, наприклад "Привіт! Я-Сашико. Мені подобаються собаки породи - лайка".

2. Арт-терапія. "Дії людських емоцій"

Мета: Навчити молодших школярів співпрацювати один з одним, розуміти свою соціальну відповідальність у партнерських взаєминах; сформувати у них почуття ввічливості та поважності до думок своїх однолітків. Сформувати у молодших школярів почуття співпереживання та співчуття один до одного; навчити не байдуже ставитись до проблем інших людей; вміти прийти їм на допомогу, дружньою порадою або дією. Показати учням, що вони самостійно можуть своїми вчинками впливати на своє та чуже життя.

Інструкція виконання:

1) Перегляд анімаційного фільму "Глобальне переживання"

Обговорення фільму за питаннями:

- Чим малював художник? (олівці, краски, фломастери, тощо);
- Які у його картинках переважали кольори?
- Як Ви зрозуміли зміст анімаційного фільму?
- Які події відображав художник у своїх малюнках? (позитивні чи негативні);
- Які емоційні стани переважали у персонажів? (гнів, страх, злість, страждання);

2) Читання притчі "Усе в твоїх руках"

Давним-давно у стародавньому місті в оточенні учнів жив Майстер. Найздібніший із них якось задумався: "А чи існують запитання, на які наш Майстер не зумів би дати відповіді?".

Він пішов на квітучу луку, піймав найгарнішого метелика й сховав його між долонями. Метелик чіплявся лапками за його руки, і учневі було лоскотно. Посміхаючись, він підійшов до Майстра й запитав:

- Скажіть, а метелик у моїх руках живий чи мертвий?

Він міцно тримав метелика в замкнених долонях і був готовий будь-якої миті стиснути їх заради своєї істини. Не дивлячись на руки учня, Майстер відповів:

- Усе в твоїх руках.

Коментарі.

Людина приходить у цей світ із певною кількістю особистої сили. Як вона цією силою розпоряджається – залежить виключно від неї.

Наше життя доволі тендітна субстанція, й один незграбний або грубий рух може призвести до порушення її цілісності. Як ми чинимо з метеликом у наших долонях – наші рухи повільні, ніжні й повільні. Хіба не заслуговує наше життя такого ж самого до себе ставлення?

Але ж як часто ми поспішаємо, запалу приймаємо рішення, рубаємо з плеча, там, де потрібно прислухатися до душі...

Ситуації, які приходять у наше життя, чекають від нас усвідомлення, рішень і дій. І лише ми маємо вплив на все, що з нами відбувається. Усвідомлення цієї відповідальності запускає весь механізм досягнення успіху.

Якщо Ви знаєте причини своїх прагнень, вірите в себе, умієте задіювати інших людей для реалізації задуманого й усвідомлюєте свою відповідальність за досягнення результату, то Вам легко буде перейти до дій, на етап реалізації. Але якщо щось у цьому ланцюжку пропущене – Ви залишаєтесь мрійником...

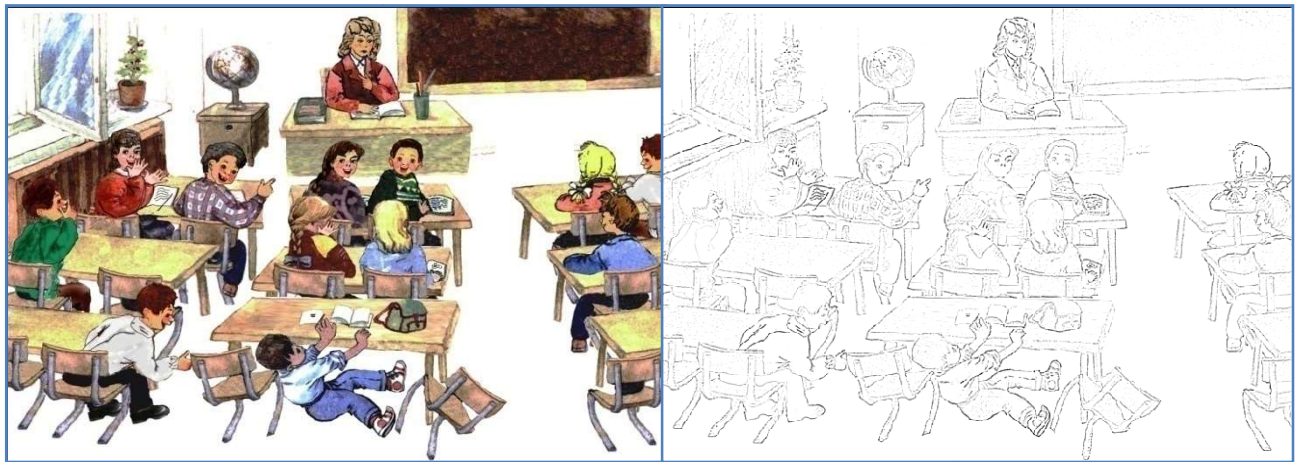
- Уявіть, що Ваше життя – це метелик. Що зараз від Вас залежить?
- На що Ви можете вплинути?
- Які квіти (заняття, ідеї, люди...) приваблюють вашого Метелика-Життя?
- Що в них особливого, що вони можуть Вам дати?
- Ваш метелик живе тільки сьогодні, що хочеться зробити, аби Ви наприкінці дня відчували задоволення?

3) Зміна емоційного стану. Малюнок на тему: "Усе в твоїх руках"

Молодшим школярам пропонують з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики з ситуації № 11 "Знехтування дитини колективом" подивитись на 4-ту модель поведінки (рис. 8).

Учням дають завдання розмалювати кольоровими олівцями копії сюжетних картинок, а також домалювати персонажам емоції, які би виражали співчуття та переживання за дитину, що впала зі стільця.

Весела реакція класу на приниження учня

Зміни реакцію усього класу на співпереживання

Рис. 2.15. "Знехтування дитини колективом"

Після зробленого малюнку, психолог задає дітям питання наступного характеру:

- Яким чином Вам вдалося змінити злорадний емоційний стан учнів на малюнку у співчуття? (змінивши посмішку на сум, та переляк);
- Яка реакція у вчителя на Вашому малюнку?
- Як Ви вважаєте, чи зможете тепер змінити схожу ситуацію у Вашому класі?

3. Гра "Струмочок"

Мета: Навчити дітей виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих, продовжувати формувати партнерські взаємини між дітьми в грі.

Інструкція виконання: Всі учасники діляться на пари. Бажано, щоб було приблизно рівновага різної статі, так як створюються пари: хлопчик з дівчинкою, або хлопець з дівчиною. Пари стають одна за одною, беруться за руки і тримають їх високо над головою. З зчеплених рукви ходить довгий коридор. Гравець, якому не дісталася пара, повинен нахилитися відправитися в подорож по "коридору" під зчепленими руками в пошуках свого напарника. Коли він вибирає, нова пара береться за руки і ставати попереду потічка. А гравець, у якого пару розбили, відправляється вкінець і знову починає свій шлях у пошуках іншого напарника, який йому симпатичний. Так «струмочок» рухається вперед. Особливо весело проводити цю гру під музику.

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні з посмішкою на обличчі говорять своїм однокласникам: "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 10

Тиждень:

V

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Розвинути спільну колективну довіру, для зменшення емоційної напруги серед однолітків; вміння з гумором підходити до проблем та власних почуттів страху; навчити дітей керувати своїми емоціями; сформувати у них позитивну самооцінку, навчити усвідомлено ставитись до себе, своєї зовнішності, своїх особливостей і здібностей, власної неповторності; перетворення почуттів страху у почуття обережності.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-10"	Бейджики	5
3	Арт-терапія. "Розкриваємо свій страх": - перегляд мультфільму "Ні тчуть ні страшно"; - індивідуальний малюнок: "Малюємо свій страх"; - притча про "Страх"	1) Мультфільм "Ні тчуть ні страшно";	10
		2) Аркуші паперу, кольорові олівці, легка музика;	10
		3) Притча про "Страх"	10
4	Гра "Струмочок "		8
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-10"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з написаним їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і оголосити який одяг тобі подобається, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Мені подобається носити джинси, а ще спортивну форму".

2. Арт-терапія. "Розкриваємо свій страх"

Мета: усвідомити власні страхи, налаштувати себе на те, що їх можна подолати..

Інструкція виконання:

1) Перегляд мультфільму "Ні тчуть ні страшно".

По закінченню мультфільму молодшим школярам задаються запитання:

– Який сюжет мультфільму позитивний чи негативний?

– Яких людей Страх найбільш лякають?

– Кого поважають Страх?

– Яку винагороду отримали герої за свою хоробрість?

– Чи є страхи у Вас?

– Наскільки сильно ви їх боїтесь?

– Давайте у наступному завданні намалюємо кожен свій страх, а потім позбавимося від нього.

2) Психолог просить дітей подумати, чого вони найбільше бояться, і зробити малюнок на тему: "**Малюємо свій страх**". Це може бути абстрактний малюнок або у вигляді конкретного об'єкту тривоги дитини на окремому стандартному аркуші паперу.

Потім діти за бажанням пояснюють, чого вони бояться, і що зобразили. Після цього тренер пропонує розірвати малюнки на дрібні шматочки і повідомляє, що тепер кожен з дітей подолати свій страх, боятися більше нічого, так як розірвані листочки - це сміття, яке відвезуть на звалище, спалять, і від дитячих страхів нічого не залишиться [25 с. 102].

3) Притча про "Страх"

Страх, породжений уявою, бачить небезпеку навіть там, де її зовсім немає ...Є одна така древня східна притча про страх.

"Один мудрець зустрів на своєму шляху Чуму і запитав: "Куди ти йдеш?" Вона відповідає: "В велике місто. Мені потрібно заморити там п'ять тисяч чоловік". Через кілька днів той же мудрець знову зустрів Чуму. "Ти сказала, що заморити п'ять тисяч людей, а уморила всі п'ятдесят...", - дорікнув він її. "Ні, - заперечила вона, - я погубила тільки п'ять тисяч, інші померли від страху"...

Коментарії.

Чи треба боятися страху? Якщо ви вмієте придушувати і контролювати свій страх, в цьому випадку він виконує корисну захисну функцію. Він ніби попереджає вас про можливі небезпеки, намагається звернути вашу увагу на виниклу ситуацію. Страх може послужити добру службу, стати якимось мотором, який змушує подолати проблему. У вашій свідомості немов запалюється червона лампочка і дає сигнал до дії.

Чим частіше виникають думки про Вашу некомпетентність, не вмілість подолати будь які перепони у житті, тим вище у вас коефіцієнт страху. Крім того, вам притаманний страх успіху. Ваша задача - перемогти свої страхи і постійно контролювати їх. Інакше вони поступово зруйнують вашу впевненість у собі. У житті процвітають лише ті люди, які сильніше своїх страхів. Небезпека цих негативних емоцій полягає ще й у тому, що вони можуть перерости в фобії, тобто стати патологічними. Тоді доведеться записуватися на прийом до психіатра. Страх - під контролем Найкраще протиотруту проти страху - це впевненість у собі і висока самооцінка.

Повірте в себе! Ви все можете! Інша справа, не надто завищувати планку. У багатьох відчуття неспокою і очікування неприємностей пов'язані з помилковою системою цінностей, із завищеними вимогами до себе, які часто не виправдовуються. Часто нам отруюють життя неясні смутні тривоги і занепокоєння. Сформулюйте якомога чіткіше, чого конкретно ви боїтеся і чому. З явним ворогом боротися набагато легше, ніж з прихованим. Не влаштовуйте бурю в склянці води. Якщо щось у вас не виходить, не лайте себе. Переконайте себе в тому, що це всього лише тимчасова невдача, що ви обов'язково досягнете свого. Не акцентуйте увагу оточуючих на своїх помилках. Постійно "переглядайте" свої думки-страхи, міняйте їх зі знака мінус на плюс. Наприклад, якщо боїтеся не впоратися з якимось важливим для вас завданням, впевнено скажіть собі: "Я зроблю це обов'язково! Я вірю в себе!". Адже вашому підсвідомості все одно, які накази виконувати.

Якщо ви повірите в те, що ви невдаха, то так воно і буде. Не спілкуйтеся з тими людьми, які постійно намагаються вас залякати або говорять про свої страхи.

Майте на увазі - страхи заразні! Зазвичай після спілкування з негативними людьми надовго псується настрій. Дивіться телевізійні новини не частіше одного разу на день. Якщо ви дуже боїтеся якоїсь розмови з близькою людиною, то програйте ситуацію в розумі. Уявіть, як будуть розвиватися події на вашу сценарієм. Це допоможе вам зняти негативний емоційний фон і звести до мінімуму неприємні переживання.

Розлучайтеся зі страхами сміючись. Частіше дивіться комедії або читайте книги з всесвітньої бібліотеки гумору. Це допоможе побачити проблему з боку в карикатурному

вигляді. Подумки доведіть свій страх до абсурду і посмійтеся над ним. Веселі люди набагато щасливіше і успішніше в житті, ніж похмурі, позбавлені почуття гумору. Не йдіть на поводу у страху. Він поганий порадник. Зайва обережність - це прихований страх невдачі. Якщо не навчитеся ризикувати, не доб'єтесь успіху [104].

3. Гра "Струмочок"

Мета: Навчити дітей виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих, продовжувати формувати партнерські взаємини між дітьми в грі.

Інструкція виконання: Всі учасники діляться на пари. Бажано, щоб було приблизно рівновага різної статі, так як створюються пари: хлопчик з дівчинкою, або хлопець з дівчиною. Пари стають одна за одною, беруться за руки і тримають їх високо над головою. З зчеплених рукви ходить довгий коридор. Гравець, якому не дісталася пара, повинен нахилитися і відправитися в подорож по "коридору" під зчепленими руками в пошуках свого напарника. Коли він вибирає, нова пара береться за руки і ставати попереду потічка. А гравець, у якого пару розбили, відправляється вкінці і знову починає свій шлях у пошуках іншого напарника, який йому симпатичний. Так «струмочок» рухається вперед. Особливо весело проводити цю гру під музику.

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні з посмішкою на обличчі говорять своїм однокласникам: "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 11

Тиждень: VI

Форма роботи: Соціально-групова психокорекція

Мета заняття: *Вміння характеризувати емоційні стани оточуючих людей; продовжувати формувати партнерські взаємини між дітьми в грі; поважати думку своїх однолітків, творчо підходити до виконання завдань.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-11"	Бейджики	8
2	Арт-терапія. "Впізнаємо емоції": - перегляд картин відомих класичних художників; - зміна емоційного стану. Малюнок на тему: "Усе в твоїх руках - 2" - малюнок по групам: "Перетворюємо негативного казкового героя в	1) Картинки зі зображенням картин відомих класичних художників;	15
		2) Аркуші паперу, кольорові олівці, легка музика 3) Сюжетні картинки: - 1, з ситуації № 7 "Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною"; - 3, з ситуації № 9 "Конфлікт у	15

	позитивного"	колективі "	
3	Гра "Дракон"	-	5
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-11"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і сказати яке ім'я їй найбільш подобається, і чому, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Мені подобається ім'я Володимир, тому, що так зовуть мого тата".

2. Арт-терапія. "Впізнаємо емоції"

Мета: Навчити учнів співпрацювати один з одним. Поважати думку своїх однолітків, творчо підходити до виконання завдань. Розрізняти емоційний стан. Розвивати співчуття не тільки до героїв картин відомих художників, але й до оточуючих людей, тварин, тощо.

Інструкція виконання:

1) Молодших школярів знайомлять з картинами відомих художників (В.М. Васнецова, С. Рафаеля, Ф.П. Решетнікова, П.П. Рубенса, К.П. Брюлова, Ф.С. Журавльова, В.Г. Перова, І.Є. Рєпін, К.Д. Флавіцького, К.Є. Маковського):

1. "Бій Добрині Микитича зі Змієм Гориничем" (В.М. Васнецов);
2. "Баба-Яга" (В.М. Васнецов);
3. "Альонушка" (В.М. Васнецов);
4. "Витязь на роздоріжжі" (В.М. Васнецов);
5. "Прощання Олега з конем" (В.М. Васнецов);
6. "Іван Царевич на сірому вовку" (В.М. Васнецов);
7. "ПісляпобійщаГоряСвятославовичазполовцями" (В.М. Васнецов);
8. "ПіснярадостіипечаліСириніАлконост" (В.М. Васнецов);
9. "Три богатиря" (В.М. Васнецов);
10. "Царівна-жаба" (В.М. Васнецов);
11. "Сікстинська мадонна" (С. Рафаель);
12. "Знову двійка" (Ф.П. Решетніков);
13. "Битва амазонок"(П.П. Рубенс);
14. "Останній день Помпеї" (К.П. Брюлов);
15. "Перед вінцем" (Ф.С. Журавльов)
16. "Трійка. Учнімайстровівезутьводу" (В.Г. Перов);
17. "Запорожці пишуть листа турецькому султану" (І.Є. Рєпін);
18. "СвятийГеоргійбореться здраконом" (С. Рафаель);
19. "КняжнаТараканова" (К.Д.Флавіцький);
20. "Діти, що втікають від грози" (К.Є. Маковський).

У момент перегляду кожної з картин ведучий задає молодшим школярам запитання наступного характеру?

- Будь ласка, зверніть увагу на поведінку героїв, визначити які емоції у них переважають (позитивні чи негативні)?
- Який емоційний стан персонажів? (*гнів, сум, страх, радість, печаль, горе, тощо*);
- Які дії змогли визвати їх до таких переживань?
- Чи відчували Ви такі емоції?
- У яких ситуаціях?
- Як Ви змогли пережити негативні почуття?
- Як довго тривали у Вас позитивні відчуття?

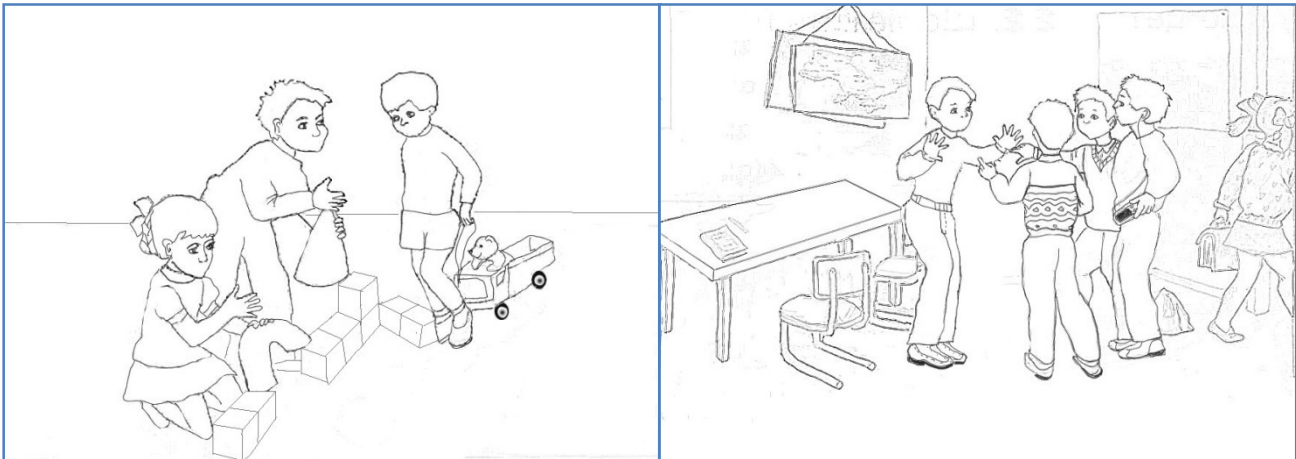
2) Учням дається завдання разом скласти картини за типом прояву емоцій (сум, радість, гнів, страх, тощо);

3) Визначити якого емоційного стану виявилось найбільше.

4) Зміна емоційного стану. Малюнок на тему: **"Усе в твоїх руках-2"**

Молодшим школярам пропонують розкрасити копії сюжетних картинок: 1, з ситуації № 7 "Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною"; 3 – ситуації № 9 "Конфлікт у колективі" (рис. 9).

Учням дають завдання розмалювати кольоровими олівцями копії сюжетних картинок, домалювати персонажам емоції, які би виражали розуміння та взаємоповагу.

1. Малюнок: "Гра з однолітками"

2. Малюнок: "Вирішення конфлікту"

Рис. 2.16. Зміна емоцій

Після зробленого малюнку, психолог задає дітям питання наступного характеру:

- Яким чином Вам вдалося змінити емоційний стан учнів на малюнку? (*за допомогою позначень позитивної міміки на обличчі*);
- Розкрийте, що відбувається на малюнку "Гра з однолітками"?
- Як Ви змінили емоційний стан дітей, що граються? Закінчить історію.
- Яка ситуація склалась на малюнку "Вирішення конфлікту"?
- Як Ви змінили емоції учнів? Вигадайте позитивне закінчення даної ситуації.
- Як Ви вважаєте, чи зможете тепер змінити схожі ситуації у Вашому класі?

5) Малюнок по групам: "Перетворюємо негативного казкового героя в позитивного"

Молодших школярів ділять на три групи (по три чотири дитини). Кожній з груп дають великий аркуш паперу, зразок намальованих негативних казкових персонажів, а також окремо вирізані додаткові частини облич, кольорові олівці. Завдання кожної виділеної групи спільно перетворити злих, не чемних героїв на позитивних наклеюючи, домальовуючи позитивні риси на обличчя або розмальовуючи їм одяг, частини тіла, тощо. Потім разом придумують про них історію.

Після складеної картини діти кожної групи окремо показують своїх персонажів, розказують, які вони були і як їх змінили. Розказати придуману про них казку.

3. Гра "Дракон"

Мета: Навчити дітей виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих, продовжувати формувати партнерські взаємини між дітьми в грі.

Інструкція виконання: На початку гри ведучий разом із дітьми визначає, яким буде дракон — добрим або злим. Діти шикуються у лінію, тримаючись за плечі одне одного. Перший учасник — "голова", останній — "хвіст". "Голова" повинна дотягнутися до "хвоста" і торкнутися його. "Тіло" повинне бути нерозривним. Щойно "голова" схопила "хвіст", вона стає "хвостом" [22 с. 190].

Ким приємніше бути — "головою" або "хвостом". Чи однаковими були почуття "хвоста", коли його ловила добра або зла голова?

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 12

Тиждень: VI

Форма роботи: Соціально-групова психокорекція

Мета заняття: Сформувані у молодших школярів позитивне уявлення про власне життя та відповідну дію у ньому емоцій; навчити бачити добро, радість, любов в очах оточуючих; поважати як близьких так і інших людей; розкрити значення поняття "Щастя"; розкрити методи зняття втоми, почуттів гніву, злості і роздратованості.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-12"	Бейджики	5
2	Арт-терапія. "Що таке Щастя?": - притча про "Щастя"; - уявлення себе чарівником; - "У кого б я перетворився в чарівній країні під назвою "Щастя"?"	1) Притча про "Щастя";	12
		2) Листочки для запису свого уявлення;	5
		3) Аркуш паперу, кольорові олівці	15

3	Гра "Повітряна кулька"	-	5
4	Етюд "Посмішка на прощання"	-	3
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-12"

Мета: Розвинути спостережливість до уподобань своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і розказати який в неї улюблений мультфільм, наприклад "Привіт! Я-Сашко. Мені подобається мультфільм "Ну погоді"".

2. Арт-терапія."Що таке Щастя?"

Мета: Спонукає розповідати про свої улюблені заняття, успіхи й досягнення, учити керувати своєю поведінкою; формувати позитивну самооцінку, їх впевненість у власних силах; підтримувати почуття власної гідності.

Інструкція виконання:

1) Притча про "Щастя"

Бог зліпив з глини людину, і залишився в нього невикористаний шматок.

- Що тобі зліпити? – запитав Бог.
- Зліпи мені щастя, – попросила людина.

Нічого не відповів Бог, тільки поклав людині в долоню решту глини.

Коментарії.

Ви — та людина. яку зліпив Бог. І це зараз у Вашій долоні - шматочок глини, щоб зліпити своє щастя (або доліпити; те, що вже є). Точніше, не просто щастя, а все своє сповнене

щастям життя. За Біблією людина створена за образом і подобою Бога й по суті своїй вона теж творець. Кожна людина творить: свій світ, своє життя самотужки. Але як? У Своїми думками, почуттями, емоціями. А всі дії — це похідна від думок. Думка універсальна форма енергії, її сила колосальна!

- Чому Бог не дав людині готове щастя?
- Навіщо його ліпити самому?
- Що для вас є щастя?
- Із чого Ви почнете (продовжите) ліпити своє щастя?
- Які Ваші здібності, риси, досвід допоможуть зліпити щастя?
- Якщо Ваше щастя вже зліплене, то які нові можливості відкриваються для Вас?
- А що ви робитимете далі [36 с. 110]?

2) "Я - чарівник"

Мета: Навчити учнів розслаблятися.

Інструкція виконання: Учням пропонують закрити очі і подумки побувати у казковій країні, де збуваються всі мрії бажання, особливо якщо ти – всемогутній чарівник. Уявивши себе в ролі чарівника, який може зробити все, що забажає, діти повинні подумати: що би зробив кожен з них, як би був наділений могутньою силою чарівництва? Свої відповіді вони спочатку коротко записують на листках, не промовляючи в голос (що б уникнути повторення чужих думок), а потім почерзі озвучують [25 с. 102].

3) Малюнок "У кого б я перетворився в чарівній країні під назвою "Щастя"?"

Після виконання вправи "Я - чарівник" дітей просять подумати, в кого кожен з них хотів би перетворитися, якщо б був чарівником. Кожен молодший школяр малює обирає для себе казкове перетворення ідентифікуючи себе з певним персонажем із казки, мультфільму або з тваринного світу. А наприкінці завдання, необхідно вигадати історію про нового себе, відаючи на запитання психолога.

- У яку казку попав учень?
- Який він добрий, злий або сумний?
- Чому в нього такий настрій?
- Де вимишлений герой живе?
- Якими справами він займається (поганими чи хорошими)?
- Чи є у нього друзі і як їх зовуть?
- Яку рису у своєму характері дитина хотіла би у собі мати від казкового персонажу?

3. Гра "Повітряна кулька"(на ауторелаксацію)

Мета: Навчити дітей знімати втому та почуття гніву, злості і роздратованості.

Інструкція виконання: Наприкінці заняття тренер пропонує дітям відпочити і розслабитися, виконавши вправу "Повітряна кулька". Молодші школярі встають у коло на деякій відстані один від одного. Ведучий каже: "Давайте зробимо повітряну кульку. Підніміть руки вгору, зображуючи кульку. Глибоко вдихніть - наповніть кульку повітрям і затримайте дихання. А тепер повільно випустить з кульки повітря - видихніть. Руки повільно опустити вниз. Шарик здувся і став схожий на ганчірку: голова схилилася на груди, руки розслаблено опущені уздовж тулубу. Чи всім вдалося зняти втому? Повторимо ще раз". Вправа виконується 2-3 рази. Психолог звертає увагу дітей на те, що цю вправу також можна використовувати для зняття гніву чи злості. Якщо не піднімати вгору руки, то її можна зробити непомітно для оточуючих, потихеньку заспокоюючи себе [25 с.111].

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 13

Тиждень:

VII

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Розвинути спостережливість до власних почуттів; вчити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють; навчити учнів співставляти емоційні стани з природними явищами; сформулювати уявлення, вміння характеризувати та аналізувати емоції власні та інших людей.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-13"	Бейджики	5
2	Музикотерапія. "Емоції природи"	<u>Картини з пейзажами природи</u> від класичних та сучасних художників; <u>"Звуки природи":</u> 1) Дощ; 2) Бурхливе море; 3) Спокійне море; 4) Болото; 5) Струмок; 6) Вітер; 7) Ліс, птахи; 8) Вогонь; 9) Поле, галявини.	30
3	Гра "Співаємо по тваринному"	-	8
4	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-13"

Мета: Розвинути спостережливість до своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з їх ім'ям. Завдання полягає у тому, що дитині потрібно привітатися зі всіма учасниками групи, представитись, і розказати, що любить робити його друг (однокласник), наприклад "Привіт! Я-Сашко. Я знаю, що Віктор любить малювати".

2. Музикотерапія. "Емоції природи"

Мета: Розвинути спостережливість до власних почуттів; розширювати уявлення про внутрішній світ іншої людини; розвивати почуття емпатії; розвивати вміння розуміти свій емоційний стан і стан оточуючих; учити встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють.

Інструкція виконання: Під "Звуки природи" таких як: "Дощ", "Бурхливе море", "Спокійне море", "Болото", "Струмок", "Вітер", "Ліс, птахи", "Вогонь", "Поле, галявини" необхідно запропонувати учням підібрати картини відомих художників.

1) "Дощ". Молодшим школярам дають переглянути картинки з пейзажем відомих класичних художників. Включаються фрагменти музики з серії "Звуки природи". Задача учнів під певний звук (музику) підібрати відповідну картину. Наприклад, якщо звучить шум дощу, вітер, грім, то діти можуть підставити пейзаж Ю.Б. Левітана "Пахмурний день", Д.Кравцова "Дощ", В. Потапова "Після дощу", Д. Кравцова "Дощ", Д. Левіна "Дощ у парку", М. Зельдиса "Дівчинка під дощем", С. Ковальчука "Після дощу", тощо.

Після вибору відповідних до дощу картинок з пейзажами відомих художників, ведучий задає питання:

- Який емоційний настрій навіює дощ, пахмурна погода? (печаль, образ);
- Що Вам нагадує дощ? (сльози);
- Як можна рятуватися від поганої погоди? А від поганого настрою?
- Чи часто у Вас властивості погоди співпадають з настроєм?

2) "Бурхливе море". Учні дають прослухати шум штормового моря та переглянути картини з пейзажем "Бурхливого моря" відомих робіт І.К. Айвазовського таких як: "Буря на морі", "Буря на Північному морі", "Корабельна аварія у берегів

Гурзуфа", "Корабельна аварія в шторм", "Бурне море у ночі", "Буря", "Океан", "Шторм на морі"; та картина З.З.Засєєва "Морська буря".

По закінченню вибору картинок, що характеризують бурю і шторм на морі, психолог задає учням запитання:

- З яким емоційним станом можна порівняти морську негоду?*(гнів)*;
- Чи бачили Ви колись море у неспокою (по телебаченню, на морі)?
- Які почуття можуть виникати у людей на палубі при виді тонучого корабля?
- Які відомі корабельні аварії Ви знаєте?
- Який настрій Вам нагадує буря?
- Чи часто у Вас властивості погоди співпадають з настроєм?

3) "**Спокійне море**". Дітям дають прослухати звуки моря спокійного, зі криками чайок, співом дельфінів, китів. Потім представляються фото та картини відомих класичних та сучасних авторів таких як: І.К. Айвазовського "Бриг Меркурій", "Спокійне море", "Беріг Неаполя", "Трапеунз з моря", "А.С.Пушкін и Раєвска в Гурзуфе", "Феодосія"; А. Аверін "Прогулянка по березі моря", "Чайки": Г. Дмитрев "Середземний мотив"; Х.Р. Ласен "Дельфіни", "Кит"; фото китів у морі.

Після вибору картинок, що характеризують спокійне море, психолог задає учням запитання:

- З яким емоційним станом можна порівняти спокійне море?*(спокій)*;
- Чи сподобався Вам спів дельфінів? Китів?
- Скажіть який настрій Вам нагадують звуки дельфінів, китів?
- У якій діяльності Ви відчуваєте почуття комфорту та спокою?

4) "**Болото**". Учням пропонують прослухати квакання жаб, вий тварин які мешкають у болоті. Після "Звуків природи" молодшим школярам дають переглянути пейзажі відомих класичних художників: Ю.Б. Левітана "Зарослий ставок", Е.Е.Волкова "Болото в осені", С. Бірюкова "Багно", В. Берднікова "Болотна місцевість", Л.Л. Камнева "Болото", В. Орловського "Пасовище з болотом", "Пейзаж з болотом", Є.Є. Волкова "Болото", "На болоті", І. Агєєва "Ранок на болоті", С. Чаплигіна "Болото", А.М. Васнецова "На болоті", І.І. Шишкіна "Болото", О. Усова "Берези на болоті", Г.А. Зайцева "Ранок на болоті", В. Холбрука "Птиці на болоті".

Після вибору картинок, що характеризують болото, ведучий задає молодшим школярам запитання:

- З яким емоційним станом можна порівняти болото?*(тривога, не впевненість)*;
- Які мешканці тваринного світу оселяють болото і які звуки їм характерні?
- Яку небезпеку у собі таїть болотна твань?
- Коли люди відчувають такий емоційний стан як тривога?

5) "**Струмок**". Дітям дають прослухати мелодійний дзвін лісового струмка. Та показують художні твори таких авторів як: І.І. Шишкіна "Струмок у лісі", В. Іванова "Весняний день", С. Грохотової "Золотий ранок", М. Кокоревої "Струмок", В. Орловського "Струмок у лісі", С.П. Панасенка "Річка в лісу", О.К. Саврасова "Осінь. Селище біля струмка", Ю.М. Депутатова "Горна річка", С. Мінаєва "Альпи", С. Тєслюка "Струмок", Г.А. Янулевича "Лісовий пейзаж", "Ранок", "Струмок"; М.А. Іваненка "Струмок", А.Є. Передрія "Струмок в лісу".

Після вибору картинок, що характеризують болото, ведучий задає молодшим школярам запитання:

- З яким емоційним настроєм (станом) можна порівняти дзвін струмка? *(радість, натхненням)*;
- Де Ви могли спостерігати струмок? Чи подобається Вам його радісний дзвін?
- Які події у житті людей можуть визивати почуття радощі?

6) **"Вітер"**. Пропонують учням послухати звуки вітру, та переглянути картини з пейзажем таких художників як: І.І. Шишкін "Приближення бурі", І.І. Шишкін "Серед долини рівної" та відповісти на запитання психолога:

- З яким емоційним станом можна порівняти сильний порив вітру? (*роздратованість*).
- Яку шкоду може нанести сильний вітер? Чи можете навести приклади?
- Коли відчувають люди такій настрій як "Сильний вітер"?

7) **"Ліс, птахи"**. Молодшим школярам пропонують послухати звуки лісу та птахів, вий вовків, а після показують роботи таких авторів як: І.І. Шишкіна "Преображенське", "Дубовий рай", "Лісова глухомань", "Лісові далі", "Сосни, освітлені сонцем", "Ведмеді", "Ліс"; А.І.Куїнджи "Березовий гай", К.Піссарро "Узлісся, або підлісок влітку", "На опушці лісу"; Ю.Б. Левітана "Березовий гай", "Стежка в лісі, папороть"; С.П. Панасенка "Шлях до соснового лісу", "Весна та берези", "Квітень та берези", "Садиба Трубецьких", "Тиха річка".

Після вибору картинок, з лісомпейзажем, психолог задає молодшим школярам навідні запитання:

- З яким емоційним станом можна порівняти звуку лісу та спів птахів? (*почуттям захопленості*);
- Чи часто Вам приходилось любитися таємничістю лісу та його мешканцями?
- Коли Ви бували у лісі або у парку?
- Спів яких птахів Ви чули?
- Коли у людини можуть виникати почуття захопленості, натхнення?

8) **"Вогонь"**. Дітям дають прослухати звуки вогню, та показують картини з його зображенням як у природі так і у биті: Ю.Соколова "Живой огонь", Д. Золана "Дитина біля свічей", І.К. Айвазовського "Бій кораблів", "Синопського бій", Л. Мезей "Вулкан", І.Х. Клаусена Даля "Вулкан", Л. Валдена "Вулкан", Д. Тавернера "Вулкан". Після чого учнів запитують:

- З яким емоційним станом можна порівняти потріскування вогню? (*почуття затишку, спокою надає невеличкий огонь, наприклад при запалюванні свічки; активність, і впевненість людина отримує від середнього по величині вогню, який використовують у туризмі, спортивних змаганнях на олімпійських іграх; але страх та розгубленість він вселяє в усе живетоді, коли має величезні розміри та руйнівну силу, у наслідок пожегів, або вулканічних вибухів, зі палаючою лавою*);
- Розкажіть яку небезпеку у собі таїть вогонь?
- Коли людина може відчувати почуття затишку та комфорту, що подібно невеличкому вогнику на свічці?
- За яких обставин нам приємно спостерігати за середнім по величині вогнем?

9) **"Поле, галявина"**. Школярам пропонують прослухати спів цвіркунчиків, пташок на квіткових галявинах, полях, що засіяні зерновими культурами. Після "Звуків природи" школярам показують картинивідомих художників: С.П. Панасенка "Дорога в поле", "Поле"; О. Каламе "на полі", С. Мінаєва "Поле", М. Шарової "На полі", Н. Самонія "Серпнева пісня", Л. Алексєєнка "Макове поле", "На маковому полі"; Н.В. Панасюк "Макі", В. Волков "Поле ромашок", М.Ю. Булаєв "Соняшник".

Після перегляду картин та прослуховування звуків полів ведучий дітям задає такі питання:

- Які емоційні стани можуть визивати звуки полів, галявин? (*спокій, натхнення*);
- Як часто Вам вдається спостерігати за "польовим життям"?

- У якій діяльності Ви відчуваєте спокій або натхнення?
- 10) По завершенню заняття дітям пропонують відповісти на заключні питання:
- Визначте які природні явища можна порівняти з поганим настроєм, а які з хорошим? Наведіть приклади.

3. Гра "Співаємо по тваринному"

Мета: зняти напругу у дітей, навчити гумористично підходити до виконання завдання; зміцнити колектив однією справою.

Інструкція виконання: Учні в класі діляться на групи, кожна з яких має заспівати відому дитячу пісню (наприклад "Від посмішки") по кошачому "Мяу-мяу", по-собачому "Гав-гав", по-жаб'ячому "Ква-ква" та інш. Їм дається завдання переспівати своїм співом іншу команду.

4. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день."

Ведучий психолог дякує дітям за проведену роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 14

Тиждень: VII

Форма роботи: Соціально-групова психокорекція

Мета заняття: *Навчити учнів встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють; сформулювати уявлення про "палітру" емоційних проявів; розширити уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих; навчити співпереживати та проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-14"	Бейжики.М'яч.	5
2	Музикотерапія. "Емоції життя": - перегляд відеогалереї за емоційними станами; - підбір музичних творів під сюжетні картинки "Розпізнавання емоцій"	1) <u>Відеогалерея</u> (з творів класичних та сучасних художників) створена за емоційними станами персонажів: "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". <u>Музичний супровід:</u> 1. "Гнів" - "Gregorian" з альбому "MastersOfChantChapterII"; 2. "Страх"- "Gregorian" з альбому "MastersOfChantChapterII"; 3. "Страждання" - "Gregorian" з	38

		<p>альбому "MastersOfChantChapterII; 4. "Печаль"- "DivaDance", у виконанні ЕрикаСерра(EricSerra); 5. "Спокій"- Композиція у виконанні ЕрикаСерра(EricSerra); 6. "Любов" - Ф. Шуберт "Аве Марія" у виконанні Алекс Луни; 7."Радість"- Й. Штраусз твором "Казки Венського лісу".</p> <p>2) Сюжетні картинки з методики (CCI), за ситуаціями: - №9 "Конфлікт у колективі" (4 варіант відповіді); - № 5 "Конфлікт у сім'ї" (4 варіант відповіді); - №10 "Не сприймання дитини колективом" (4 варіант відповіді); - №8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (2 варіант відповіді); - №1 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером" (1 варіант відповіді); - №6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (1 варіант відповіді); - №8 "Відмова колективу приймати дитину у гру"(3 варіант відповіді)</p>	
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-14"

Мета: Розвинути спостережливість до своїх однолітків. Навчити дітей робити один одному компліменти.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з їх ім'ям. Молодші школярі встають у коло разом з ведучим, який і розпочинає гру, передаючи рядом стоячому учню у руки м'яч, зі словами "Привіт Сашко! Я Олена, в тебе сьогодні гарна зачіска", учень, якому адресувався комплімент продовжує гру передаючи м'яч і кажучи приємні слова наступній дитині. Гра закінчується, коли усі діти обмінялися приємними враженнями один з одним.

2.Музикотерапія."Емоції життя"

Мета: За допомогою класично-сучасних музикальних і художніх творів, розширити у дітей уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих; розкрити та навчити розуміти різні емоційні почуття, стани тих персонажів, що зображені на картинах;

навчитись співпереживати та проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; вчитись розуміти емоційний настрій оточуючих людей, уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.

Інструкція виконання:

1) Дітям пропонують подивитись відеогалерею, яка була зібрана з картин відомих класичних та сучасних художників. Представлена відеогалерея сформована за емоційними почуттями героїв, що розкривали: "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". Кожен відео сюжет супроводжується мелодією, яка характеризує емоційний настрій персонажів у картинах.

Завдання виконується за такою схемою: учням надають картки з назвою емоційних станів які мають демонструватись ("Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість"). Задача дітей самостійно встановити зв'язок між сюжетами картин, музикою та певним емоційним настроєм. Переглядаючи відеогалерею їм необхідно послідовно відмічати у карточці той емоційний стан який вони побачили. Наприклад, якщо звучить тривожна мелодія, а відео сюжет складено з картин персонажі яких проявляють безпомічність, незахищеність, лякливність, острах, невпевненість, то дитина помічає у карточці емоційний стан зі надписом - "Страх" і т.д. Кожен переглянутий відео сюжет обговорюється з дітьми за спеціально підготовленими запитаннями.

1. "Гнів". Молодшим школярам пропонують подивитись відеогалерею за роботами таких художників: Л. Мезей "Вулкан", І.Х. Клаусена Даля "Вулкан", Л. Валдена "Вулкан", Д. Тавернера "Вулкан"; К.П. Брюлова "Згибель Помпеї", Леонардо Вінчі "Битва при Анг'ярї", П.П. Рубенса "Голова медузи Гаргони", "Каледонське полювання", "Битва амазонок"; В. М. Васнецова "Баба-Яга", "Бій Добрині Микитича з семиглавим драконом"; С. Рафаеля "Святий Георгій у бою з драконом", "Суд Соломона"; І.Р. Рембрандта "Осліплення Соломона", Джорджоне "Юдіфь". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "MastersOfChantChapterII".

По закінченню відеогалереї, що розкриває такий емоційний стан як "Гнів", психолог задає учням запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*гнів*);
- Чи може музика передати настрої людини?
- Чи співпадає музика з художніми творами?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*черствість, жорстокість, емоційну холодність, гнівливість, підозрілість, байдужість, тощо*);
- За яких обставин "Гнів" може проявлятися в людей у сучасну епоху?

2. "Страх". Учням пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: І.К. Айвазовського "Буря на морі", "Буря на Північному морі", "Корабельна аварія у берегів Гурзуфа", "Корабельна аварія в шторм", "Бурне море у ночі", "Буря", "Океан", "Шторм на морі"; К.П. Брюлова "Згибель Помпеї", В.М. Васнецова "Вітязь на разпут'є", "Іван - царевич на сіромі вовку"; І.Є. Рєпіна "Миколай Мірлікійський рятує життя", К.Є. Маковського "Діти, що біжать від грози", І.Р. Рембрандта "Похіщення Ганімеда". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II".

- Після перегляду відеоматеріалу "Страх", психолог задає учням наступні запитання:
- Чи впізнали Ви емоційний стан який демонструвався у картинній галереї? (*страх*);
  - Розкрийте, наскільки точно музика передає події у картинах?
  - Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*тривожність, незахищеність, безпомічність, острах, пасивність, скритість, тощо*);
  - За яких обставин "Страх" проявляється в людей у сучасну епоху?

3."Страждання". Дітям дають подивитись відеогалерею яка складена з робіт наступних художників: В.М. Васнецова (фрагмент з картини) "Пісня радості і печалі Сирин и Алконост", "Після бою Ігоря Святославича с половцями"; І. Є. Рєпіна "Бурлаки на Волге", " Іван Грозний та його син Іван", "Дуель"; С. Рафаель "Кладіння Ісуса в труну", "Несіння Христа", "Суд Соломона"; А.В. Бугро "Поводир", Перов В.Г. "Проводи покійника", "Черга до басейну", "Трійка"; К.Д. Флавицький "Княжна Тараканова". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II".

По закінченню відео сюжету з категорії "Страждання", ведучий задає дітям запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*страждання*);
- Чи співпадає музика з художніми творами відомих класичних авторів?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*безпомічність, незахищеність, втомлюваність, ослабленість, замкненість, не справедливості, зрадливості іншими, тощо*);
- За яких обставин такий емоційний стан як "Страждання" проявляється в людей у сучасну епоху?

4."Печаль". Учням молодшої школи пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: Т. Кінкейда "Мальовничі казкові пейзажі домів і природи", М. Зельдис "Дівчинка під дощем", М.Д. Золана "Діти", Л. Тайлор "Дощ цілий день", В.М. Васнецова "Альонушка", "Прощання Олега з конем", тощо. Музичний супровід сюжету виконується Ериком Серра (Eric Serra).

Після того як закінчився перегляд відеогалереї, що розкривав такий емоційний стан як "Печаль", психолог задає молодшим школярам запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*печаль*);
- Чи змогла музика та спеціальні ефекти дощу, грому передати настрій персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*сум, невпевненість, безвихідність, спустошеність, образливість, незадоволеність, тощо*)
- За яких обставин "Печаль" може проявлятися в людей у сучасну епоху?

5."Спокій". Молодшим школярам пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: Т. Кінкейда "Мальовничі казкові пейзажі домів і природи", К.П.Брюллова "Всадниця", Леонардо да Вінчі "Дама з горностаєм", "Дівчина", "Мадонна Літа", "Прекрасна Ферроньєра", "Сикстанська Мадонна", "Мона Ліза (Джоконда)"; Л. Алексеєнко "Квіти польові", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору "DivaDance", його виконує Ерик Серра (Eric Serra).

По закінченню відеогалереї, що розкриває такий емоційний стан як "Спокій", психолог задає учням запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*спокій*);
- Чи співпадає музика з творами відомих художників?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*врівноваженість, спокійність, самоконтрольованість, тощо*);
- Які Ви знаєте моменти у житті людей, що визивають даний емоційний стан?

6. "**Любов**". Дітям пропонують подивитись відеогалерею за роботами таких художників: Леонардо даВинчи "Святая Анна с Мадонной и младенцем Христом", "Мадонна в гроте", "Мадонна с пряжкою", "Мадонна Бенуа"; А.В. Бугро "Пісня Ангелів", "Мадонна"; С. Рафаель "Мадонна в зелені", П.П.Рубенс "Ромул і Рем з вовчицею", М.Д. Золана "Діти", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору Ф. Шуберта "Аве Марія" виконавець – Алекс Луна.

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*любов*);
- Чи змогла класична музика та спеціальні ефекти зі співом птахів передати настрої персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*ніжність, турботливість, впевненість, вірність, натхненність, тощо*);
- Чи змінились почуття "Любові" у сучасну епоху?

7. "**Радість**". Учням пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: К.Ватто "Веніціанське свято", Перов В.Г. "Дівошник. Супровід нареченої у баню", Брюллова К.П. "Дівчинка збирає виноград", В.М. Васнецова (фрагмент з картини) "Пісня радості і печалі Сирин и Алконост", "Царівна-Жаба", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору "Казки Венського лісу" відомого композитора Й. Штрауса.

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*радість*);
- Чи змогла класична музика відомого композитора Й. Штрауса передати настрої персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*безтурботність, веселість, активність, зацікавленість, впевненість, захопленість, тощо*);
- За яких обставин люди у сучасному житті відчувають емоції, що характеризують "Радість"?

2) Підбір музичних творів під сюжетні картинки "**Розпізнавання емоцій**"

Мета: Навчити дітей розпізнавати різні за характером емоційні прояви людей; розвивати вміння розрізняти емоційний стан дорослих і однолітків, спонукати відкрито й щиро виражати свої почуття; розвивати вміння розуміти емоційний стан людей; навчити співвіднести настрої персонажів на картинці з музичними творами.

Зміст роботи: Учням показують сюжетні картинки з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики: 1- ситуація №9 "Конфлікт у колективі" (4 варіант відповіді);

2- ситуація № 5 "Конфлікт у сім'ї" (4 варіант відповіді);

3-ситуація №10 "Не сприймання дитини колективом" (4 варіант відповіді);

4- ситуація № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру" (2 варіант відповіді);

5- ситуація № 1 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером" (1 варіант відповіді);

6-ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (1 варіант відповіді);

7-ситуація № 8 "Відмова колективу приймати дитину у гру"(3 варіант відповіді)(рис. 9).

Задача дітей, визначити які емоційні стани виражають персонажі на сюжетних картинках; співвіднести кожен ситуацію з запропонованим музичним твором.

Разом з психологом молодші школярі обговорюють сюжет кожної картинки, підбирають до неї музику за допомогою наступних питань:

- Який емоційний стан Вам нагадує 1-ша модель поведінки "Конфлікт у колективі"? (*гнів*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан гніву. ("*Gregorian*" з альбому "*MastersOfChantChapterII*, *тощо*);
- У якому емоційному стані перебуває маленька дівчинка з 2-ої сюжетної картинки: "Конфлікт у сім'ї"? (*страх*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан страху. ("*Gregorian*" з альбому "*MastersOfChantChapterII*, *тощо*);
- Який емоційний стан переживає дівчинка з 3-ої сюжетної картинки "Не сприймання дитини колективом"? (*страждання*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан страждання. ("*Gregorian*" з альбому "*MastersOfChantChapterII*, *тощо*);
- Що відчуває дитина коли на неї ні хто не звертає уваги з 4-ої сюжетної картинки "Не сприймання дитини колективом" (*печаль*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан печалі. ("*DivaDance*", у виконанні *Ерика Серра (EricSerra)*, *тощо*);
- Скажіть як відчуває себе дитина з 5-ої сюжетної картинки "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером", яка ввічливо відноситься до порад дорослих, який емоційний стан нею оволодіває? (*спокій*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан спокою. (*композиція у виконанні Ерика Серра (EricSerra)*, *тощо*);
- Розкрийте які почуття випромінює материнська любов, не дивлячись ні на які прокази своїх дітей з 6-ої сюжетної картинки "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини"? (*любов*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан любов. (*композиція Ф. Шуберта "Аве Марія" виконавець – Алекс Луна*, *тощо*);
- Який емоційний стан характеризує 7-ма сюжетна картинка "Відмова колективу приймати дитину у гру"? (*радість*);
- Давайте прослухаємо фрагменти музичних творів які можуть характеризувати стан любов. (*композиція "Казки Венського лісу" відомого композитора Й. Штрауса*, *тощо*).

1. Гнів. "Конфлікт у колективі"

2. Страх. "Конфлікт у сім'ї"

3. Страждання. "Не сприймання дитини колективом"

4. Печаль. "Відмова колективу приймати дитину у гру"

5. Спокій. "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

6. Любов. "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини"

7. Радість. "Відмова колективу приймати дитину у гру"

Рис. 2.17. Емоції у сюжетних картинках

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день."

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 15

Тиждень:

VIII

Форма роботи:

Соціально-групова психокорекція

Мета заняття:

Навчити молодшого школяра бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; розкрити почуття любові, поваги до найдорожчих людей – це матері та татуся (братів та сестер); сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитись турботливо з повагою ставитись до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-15"	Бейджики. Квітка з пелюстками на яких зазначені позитивні враження	8
2	Підсумкове заняття "Повага до батьків та оточуючих людей": - читання притчі "Про Ангела"; - читання притчі "Про Ангелів"; - читання притчі "Вітаю щастя!"; - аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій"	1) Притча "Про Ангела"; 2) Притча "Про Ангелів"; 3) Притча "Вітаю щастя!" 4) Сюжетні картинки з ситуацій: - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4 варіант відповіді); - № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді); - № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4 варіант відповіді); - № 1 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"	35
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

Гра 1. "Привітання-15"

Мета: Розвинути спостережливість до своїх однолітків.

Інструкція виконання: Кожна дитина у класі з темної торбинки витягає бейджик з чужим ім'ям, який начіплює собі на одяг. Учні встають у велике коло, ведучий у його середину, в руках якого квітка, що має стільки пелюстків скільки є всього дітей. Усі пелюстки різного кольору, а на зворотній стороні мають позитивно-підбадьорючий надпис, такий як: "Ти дуже чемна і дружелюбна людина"; "З тобою завжди весело проводити час"; "Ти ніколи не образиш слабшого" і т.п.

Учень який розпочинає гру відриває у квітки один з пелюстків, вітається від того імені, яке йому дісталось, підходить до дитини яка носить його бейджик, і читає те, що написано на пелюстку, наприклад "Привіт! Я Микола (а насправді він Сашко, але витягнув бейджик з ім'ям Миколи), знаєш, Сашко (звертається до дитини яка витягла його ім'я) Ти справжній та вірний друг".

2. Аналіз вчинків. "Повага до батьків та оточуючих людей"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності до тих людей які їх оточують, створюють комфорт, турботу, дружні відносини, тощо.

Інструкція виконання:

1) Читання притчі "Про Ангела"

За день до свого народження малюк запитав у Бога:

– Я не знаю, нащо йду в цей світ. Що я повинен робити?

Бог відповів:

- Я подарую тобі ангела, котрий завжди буде поруч. Він тобі все пояснить.
- Але ж я не знаю його мови, то хіба зумію зрозуміти?
- Ангел вчитиме тебе цьому. Він охоронятиме тебе від усіх лих та нещасть.
- Як і коли я мушу повернутися до тебе?
- Твій ангел розповість тобі все.
- І як його зовуть?
- Це неважливо, у ангела багато імен. Ти називатимеш його Мамою.

2) Читання притчі "Про Ангелів"

Одна дівчина зустрілася на небесах з Богом. І говорить йому:

– Дякую, моє життя було щасливим. Щоправда, у ньому інколи траплялися й лихі часи. Чому Ти не допомагав мені тоді?

Бог відповів:

– Ще при народженні я дав тобі двох своїх ангелів, які підтримували тебе все життя. Це Мама й Тато. Уяви, що твоє життя — це подорож берегом океану. Бачиш, на піску відбилися три пари слідів. Одні з них твої, а двоє інших — сліди твоїх батьків. Вони все життя супроводжували тебе.

Дівчина погодилася. Але потім придивилася уважніше до картинки, намальованої Богом, і промовила:

- Чому ж іноді сліди зникають? Дивися, ось залишилися тільки мої сліди. А от іще! Це були найважчі дні мого життя! Чому твої ангели залишили мене?
- Ні, вони завжди були поруч, навіть коли ти не помічала їхньої присутності. На картині не твої сліди. У найскрутніші часи ангел Тато ніс тебе на руках. Це його сліди...

Коментарії.

Ваші ангелице – Мама та Тато, які так багато сил і часу віддають Вам – своїм дітям. Необхідно навчитись поважати їх турботу. І якщо Вам здається, що батьки Вас не люблять, бо часто сварять, то Ви помиляєтесь – саме так вони попереджають Вас про небезпеку, переживають за кожен Ваш крок. Ніхто на всьому білому світі так не турбується про Вас як Ваші батьки. І їм також важливо знати, що Ви – їхні діти, любите їх, чуєте й цінуєте їхню турботу. А ще їм важливо відчувати, що у майбутньому вони залишаться потрібні Вам, і Ви їх не покинете на самоті.

- Чи часто Ви засмучуєте своїх ангелів – Маму та Тата?
- Чи сповна Ви розумієте турботливість батьків?
- Чи розумієте Ви як складно у сучасний час Вашим батькам забезпечувати сім'ю?
- А як Ви виявляєте свою любов до них?

- Вони знають, що потрібні Вам?
- Чи ви дасте їм це відчутти, зрозуміти?

3) Читання притчі "Вітаю щастя!"

- Тук-тук!
- Хто там?
- Це щастя твоє! Мерщій відчиняй!
- Щастя? До мене?
- Так, зустрічай!
- Щастя моє! Заходь, не минай!

У домі моєму господарем будь!

Скажи мені, де ти так довго блукало?

Чому не з'являлось, коли я гукала?

Чому мандрувало чужими світами?

Чому не лишалось назавжди із нами?

- Ну, знаєш! Не в звичці у мене тікати!..
- Я поруч — лиш треба мене помічати...

Я – в радощах чистих,

Я – в лагіднім слові,

Я – у пісні дзвінкій,

Я – у затишку ночі.

Я – у щирих зусиллях

До справи охочих.

Я – в маминім погляді,

В мудрому слові,

У мріях крилатих

І снах кольорових.

Крокую з тобою, мандрую в світи.

Чому ж нереальним зовеш мене ти [36 с. 69; 173, 174]?

Після прослуховування віра про щастя, психолог задає учням запитання:

- Як Ви розумієте зміст притчі-вірша "Вітаю Щастя"?
- Які почуття Щастя Ви отримуєте від своїх близьких вдома?
- Які почуття Щастя Ви отримуєте від своїх однокласників у школі?
- Які заняття або вид діяльності приносить Вам почуття Щастя?
- Чи зрозуміли Ви, що Щастя потрібно шукати біля себе та в нутрі себе, тобто у своїй душі?

4) Аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій"

Мета: Навчити молодшого школяра бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; розкрити почуття любові, поваги до найдорожчих людей – це матері та татуся (братів та сестер); сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитись турботливо з повагою ставитись до своїх батьків, аналізувати та розуміти їх поведінку.

Інструкція виконання: Дітям демонструють ряд ситуативних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, що розкривають сімейні взаємовідносини "Дитина-Батьки":

- 1 – ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4-тамодель поведінки);
- 2 – ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4-тамодель поведінки);
- 3 – ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4-тамодель поведінки);
- 4 – ситуація № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером" (2-тамодель поведінки)(рис. 10).

Задача дітей, проаналізувати ситуацію, визначити причину конфлікту, та запропонувати власний варіант розвертання подій, який зніме емоційне напруження у всіх персонажів даної історії.

Розповіді учнів за сюжетними катеринками складаються за допомогою запитань які задає психолог:

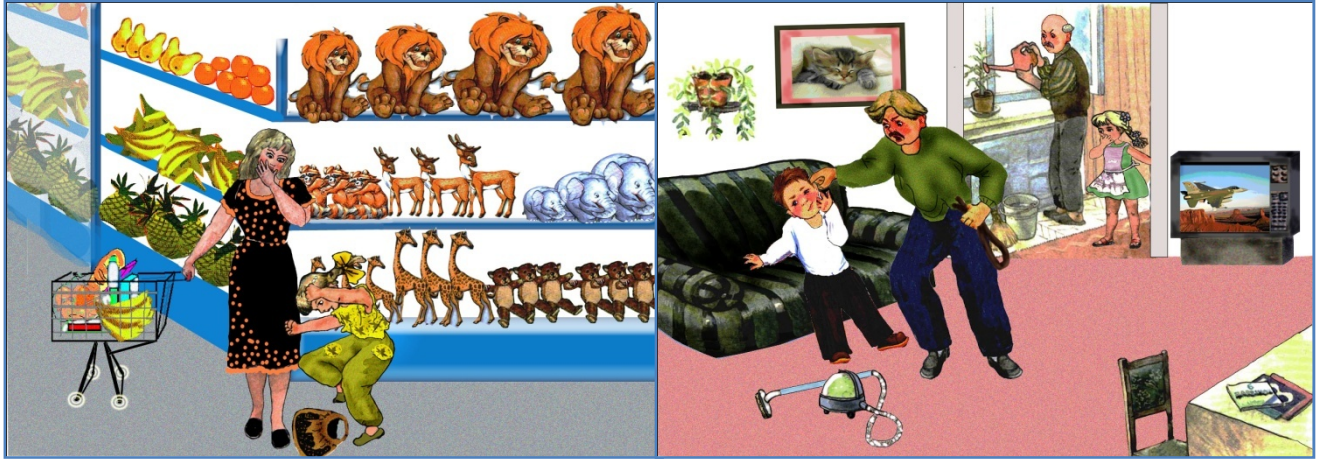
- Дивлячись на 3-тю сюжетну історію "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару", скажіть будь ласка, що відбувається між донькою та її мамою? *(мама відмовилась дівчинці купляти бажану їй річ, на що дитина почала вередувати, кричати, ображати мати привселюдно, доказуючи свої права);*
- Чому виникла така ситуація? *(ситуацію спровокувала відмова матері);*
- Як Ви вважаєте, за яких обставин мати могла відмовити дитині у покупці? *(можливо у мами не вистачало грошей);*
- Як Ви думаєте, чому дитина вередує? Чи є в цьому ще провина батьків? *(дівчинка є розбалуваною, провина батьків у тому, що вони настільки сильно люблять власне дитя, що ніколи їй ні в чому не відмовляють виконуючи всі її бажання. Дитина звикла отримувати бажане. Тому "відмову" сприйняла неадекватно. Її поведінка не похвальна, тому, що вона не вміє поводити себе у суспільних місцях);*
- Як би Ви повели себе у даній ситуації? *(Для початку необхідно спитати дозволу у батьків на придбання того чи іншого товару. Запитати чи є у батьків необхідна сума грошей на бажану Вами річ. Можливо ті гроші були заплановані на щось більш важливе, наприклад на покупку їжі або оплати за квартиру, за навчання, тощо. Необхідно поважати думку дорослих, тому, що вони тяжко працюють, щоб заробити гроші, які потім необхідно розпланувати на всі сімейні потреби, і якщо у них з'явиться можливість вони обов'язково Вас порадують таким бажаним для Вас подарунком. Головне бути терпеливими, чемними, толерантними, вміти поважати їх любе рішення. І потрібно завжди пам'ятати про те, що батьки - це найближчі, найрідніші люди на землі, які Вас люблять, оберігають, турбуються про Ваше здоров'є, щастя та майбутнє; тощо);*
- Після обговорення спробуйте, самостійно змінити конфліктну ситуацію що склалася між дівчинкою та її мамою. Запропонуйте свій варіант походу у магазин.
- Подивіться уважно на 2-гу сюжетну картинку. Скажіть що Ви бачите? *(батько б'є дитину);*
- Що на Вашу думку трапилось у сім'ї? *(хлопчика попросили допомогти прибратися у кімнаті. Він відмовлявся виконувати просьбу батьків, за що і був покараний);*
- Як Ви вважаєте, чи правильно робить батько? *(Ні, хлопця не треба було бити);*
- А як по Вашому необхідно було діяти татусеві? *(Потрібно спокійно поговорити з сином, пояснити важливість його допомоги у сім'ї);*

- А якщо, спокійна бесіда не допомагає, що тоді? *(Можна наказати дитину, але більш коректним способом, наприклад, ущемити в його найбільш улюблених справах. Це може бути заборона на певний час переглядати телевізійні передачі, фільми, мультфільми, або зробити тайм-аут у іграх за комп'ютером. Такі методи виховання більш дійові, і не зачіпляють самооцінку дитини, а лише спонукають її на обмірковані шляхи. Дитина має зрозуміти, що допомога сім'ї – це не прихоть батьків – це необхідність. У родині має існувати взаємодопомога, взаємоповага, взаємотурботливість без таких людських якостей сім'я не зможе функціонувати. Необхідно усвідомити, що у цей час коли Ви допомагаєте своїм близьким навіть в прибиранні вдома, вони мають можливість більшу увагу зосередити на чомусь важливому для вашої родини; тощо);*
- Як має поводити себе дитина, коли її просять допомогти? *(Дитина повинна з повагою відноситись до просьб батьків. Їй необхідно приймати участь у домашньому прибиранні. Тримати у чистоті свою кімнату, складаючи іграшки та книжки на свої місця, витирати пилюку, мити підлогу; тощо);*
- Спробуйте самотійно змінити конфліктну ситуацію, що склалась вдома між батьком та сином. Розверніть інші події, які на Ваш погляд, не допустять до сварки.
- Погляньте на 3-ю сюжетну картинку "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини". Що на ній відбувається?*(батько лупцює сина за те, що той ображає свою сестру);*
- Як на Вашу думку потрібно було зреагувати батькові? Чи мав він право бити сина? *(Ні татусь не повинен був застосовувати фізичну силу до свого сина. Для таких "шкодників" як цей хлопець необхідні інші методи виховання. Так наприклад, по-перше, дитина може бути через мірно активною, її необхідно чимось зайняти, або зацікавити, щоб спрямувати її енергію на певну діяльність. По-друге, пояснити правила поведінки по відношенню до рідних, на природі та суспільних місцях. По-третє, якщо хлопець ображає свою сестру, то скоріше за все, це одна з продемонстрованих моделей поведінки його сім'ї. Можливо він бачив як у конфліктних ситуаціях батько застосовував фізичну силу стосовно своєї дружини. Або побиття являється головним засобом виховання у даній родині, чому і навчилася дитина, бо іншої моделі поведінки вона не знає; тощо);*
- Як поведив себе хлопець? *(ображав сестру);*
- Які поради Ви змогли би дати такій дитині? *(Бути чемним та вихованим по відношенню до своїх рідних; не ображати молодших, а показувати їм достойний приклад своєї поведінки; навчитись говорити ввічливі слова добрим та привітним голосом, вміти слухати поради якщо навіть вони даються молодшими братами або сестрами; тощо);*
- Склади свою розповідь про дану ситуацію. Спробуй вирішити її мирним шляхом.
- Подивіться уважно на 4-ту ситуативну картинку де "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером". Що там відбувається? *(мати просить сина припинити гратися і займатися підготовкою до школи. Але він показує свою незадоволенність);*
- Як поводить себе дитина, що сидить за комп'ютером?*(на прохання матері хлопець реагує ображенням, насупленістю, незговірливістю);*
- Чому потрібно слухати поради батьків? *(Дорослі сваряться не для того, щоб на Вас покричати, їм теж не подобається це робити. Сумлінні батьки хочуть для Вас кращої долі, вони переживають за Ваше майбутнє – якщо Ви будете гарно навчатись, то у Вас буде шанс безперешкодно стати студентом любого навчального закладу, а потім знайти собі пристойну роботу. Батьки також турбуються за Ваше здоров'я, яке Ви не шкодуєте коли довгі часи перебуваєте за*

екранами телевізора, комп'ютера. Треба навчитись поважати думки, поради старших людей, можливо саме вони стануть Вам у пригоді вже у дорослому житті; тощо);

- Як себе має поводити дитина у такій ситуації? (Дитині потрібно навчитись слухати поради батьків; бути чемними, ввічливими, не таїти зло або образу на своїх рідних, розуміти їх просьби; не давати поводу для засмучення; тощо);
- Після обговорення, необхідно Вам самостійно скласти розповідь про дану ситуацію. Допоможіть матері та дитині уникнути даної суперечки.

1. "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"

2. "Дитина не хоче допомагати батькам прибиратися вдома"

3. "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини"

4. "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

Рис. 2.18. Конфліктні ситуації у сім'ї

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день."

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу, питає чи сподобалось їм займатися, повідомляє про наступне заняття.

Заняття 16

Тиждень:

Форма роботи:

Мета заняття:

VIII

Соціально-групова психокорекція

Закріпити з молодшими школярами навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою нестандартних рішень; визначити як дитина навчилась співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей .

Продовжувати підтримувати інтерес учнів, до почуттів довіри та симпатії до дорослих і однолітків; перевірити сформованість вербальних та невербальних засобів спілкування (привітно вітатися, відповідати на вітання інших, дякувати, чемно просити, кивати головою у відповідь, вміло пропонувати власний варіант вирішення будь якої ситуації. тощо).

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання	Час виконання
1	Гра "Привітання-16"	Бейджики. Листівка.	8
2	Підсумкове заняття. "Вміння приймати нестандартні рішення": - прослуховування музичного твору; - розмалювання персонажів; - клеювання персонажів за родом діяльності; - складання власної версії вирішення конфлікту	1) Музичні композиції, що виражають різні емоційні почуття; 2) Кольорові олівці, ножиці, клей; 3) Змодельована не розкрашені кімнати, приміщення; 4) Вирізані персонажі які розмальовуються та клеюються за різним родом діяльності у побутовий простір (Персонажі подаються з сюжетних картинок за такими ситуаціями: 1.- ситуація № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"; 2.- ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"; 3.- ситуація № 7 "Відмова колективу співпрацювати знехтуваною дитиною"; 4.- ситуація № 9 "Конфлікт у колективі")	35
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

Гра 1. "Привітання-16"

Мета: Розвинути спостережливість до своїх однолітків іншої статі.

Інструкція виконання: Кожній дитині у класі роздаються бейджики з їх ім'ям, вони встають у коло разом з ведучим, який і розпочинає гру. Завдання гри привітатися з поряд стоячим учнем і подарувати йому подарунок у вигляді маленької листівки (яка заздалегідь підготовлена психологом, на якій можуть бути зображені квіти, серця, милі казкові персонажі і т.п.), зі словами "Привіт Сашко! Я Олена, у мене для тебе є подарунок, візьми будьласка", учень, якому адресувався подарунок дякує і продовжує гру вітаючи листівкою наступну дитину. Гра закінчується, коли усі школярі обмінюються подарунками та приємними словами.

2. Підсумкове заняття. "Вміння приймати нестандартні рішення"

Мета: Закріпити з молодшими школярами навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усувати емоційне напруження, між однолітками та дорослими, за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як дитина навчилась співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити її вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.

Інструкція виконання:

1) Учням пропонують самостійно вирішити складні конфліктні ситуації які трапилися з малюнковими героями у сім'ї та в колективі за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою у наступних ситуаціях:

- № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
- № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
- № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною";
- № 9 "Конфлікт у колективі"

Задача школярів:

- обрати запропонований психологом музичний твір який би характеризував емоції нової створеної моделі вирішення конфлікту;
- розмалювати усіх персонажів, кімнати класу та квартири, магазину де перебувають їх герої;
- вирізати персонажів;
- наклеїти персонажів за різним родом діяльності;
- скласти власні версії вирішення конфліктів.

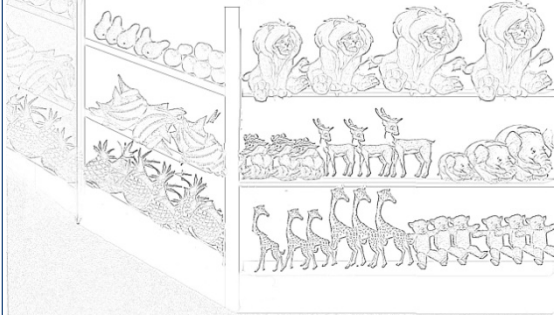

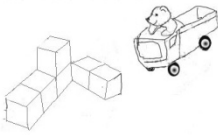

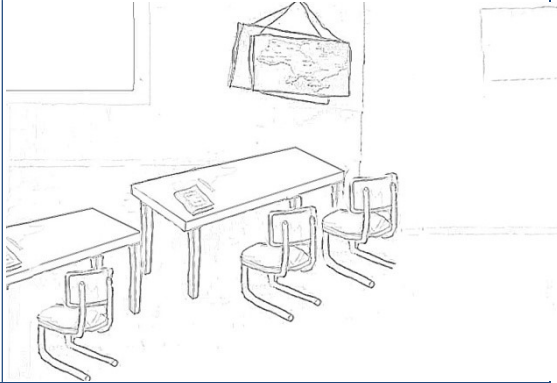
персонаж	мама	бабуся з немовлям	кімната	
1.- ситуація № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"				
				
персонаж	мама	візок	магазин	
2.- ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"				
				
персонаж	одноліток 1	одноліток 2	ігрова кімната	
3.- ситуація № 7 "Відмова колективу співпрацювати з дитиною"				
				
персонаж	учень1	учень2	учень3	класна кімната
4.- ситуація № 9 "Конфлікт у колективі"				

Рис. 2.19. Малюнки для складання ситуацій

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Розвинути у молодших школярів почуття вдячності тим людям які з ними співпрацюють, та створюють дружню атмосферу у колективі.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу дітей один на одному. Учні встають у коло подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Ведучий психолог дякує дітям за проведenu роботу.

2.4. Сімейна психокорекційна робота

Дослідження вчених та практичних психологів (Г. Будінайте, Е. Ейдеміллер, А. Захаров, Т. Мішина, А. Черніков, В. Юстицкіс та ін.) взаємостосунків між членами родини в сімейному підході свідчать, що в більшості випадків прояви агресії в дітей – це дефіцит уваги дорослих. Зважаючи на їх думку, ми розробили заняття, які сприяли формуванню продуктивних взаємостосунків між батьками й дітьми. В організації спільної діяльності проводились індивідуальні бесіди з батьками щодо виховання дитини з проявами агресії та взаємодії з нею [17; 59, с. 38; 159, с 89] (див. табл. 2.21).

Таблиця 2.21

План роботи у сімейній психокорекції

Етап роботи	Методи та напрямки роботи	Тиждень	№ занять	Час виконання	Мета корекційної роботи	Короткий зміст корекційного заходу
I	Психодрама	I	1	30 хв.	<ul style="list-style-type: none"> - Сформувати у членів сім'ї взаєморозуміння та взаємоповагу. - Надати можливість батькам подивитись на себе очима власної дитини, роблячи певні висновки та корективи у своїй поведінці. - Дати дитині відчуття батьківські обов'язки у відповідальності, турботливості за власну родину. 	<p>Програвання життєвих ситуацій. З обміном сімейних ролей:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дитина: "Я-моя мама", "Я-мій тато"; - батьки: "Я-мій син", "Я-моя донька".
		II	2	30хв.		
II	Аналіз життєвих історій	III	3	30 хв.	<p>Розвинути взаємну співпрацю у сімейному колі, емоційно-позитивний взаємозв'язок між членами родини; навчити підходити долюбих труднощів у життєвих ситуаціях з гумором та власним самоконтролем;</p>	<p>Аналізування життєвих історій та запропонованих малюнкових ситуацій.</p>
		IV	4	30 хв.		

					<i>сформувати вміння контролювати негативні емоційні почуття.</i>	
III	Атр-терапія	V	5	На протязі тижня	<i>У процесі родинної співпраці, сформувати у всіх членів сім'ї самоконтроль терпимість у емоційних проявах, повагу один до одного.</i>	Розвиток сумісної співпраці дитини та її батьків у процесі створення моделі свого міста та історії виникнення власної родини.
		VI	6	На протязі тижня		
IV	Музикотерапія	VII	7	На протязі тижня	<i>Зосередити увагу кожного з членів родини, на різні у їх сім'ї смаки, погляди уподобання. Навчити їх толерантно, з повагою відноситись до улюблених один одного речей.</i>	Розуміння емоційного стану головних персонажів з відомих класичних та сучасних картин за супроводом класичної або сучасної музичної композиції.
V	Підсумкове заняття	VIII	8	30 хв.	<i>Закріпити з сім'єю навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усувати емоційне напруження за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як родина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити їх вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей</i>	Вміння приймати нестандартні рішення у конфліктних ситуаціях

Заняття з сімейної психокорекції

Заняття 1

Тиждень: I
Форма роботи: Сімейна психокорекція
Мета заняття: *Сформувати у членів сім'ї взаєморозуміння та взаємоповагу. Надати можливість батькам подивитись на себе очима власної дитини, роблячи певні висновки та корективи у своїй поведінці. Дати дитині відчуття батьківських обов'язки у відповідальності, турботливості за власну родину.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра. "Привітання-1"	-	3
2	Психодрама. - "Обмін ролями-1"	-	25
3	Гра "Посмішка на кінець зайняття"	-	2
Всього часу			30

1. Гра "Привітання-1"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а при цьому розповідає, яка сфера діяльності їм найбільш подобається, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Найбільш Я люблю грати на фортепіано".

2. Психодрама "Обмін ролями-1"

Мета: Сформувати у дітей почуття відповідальності за шкідливі вчинки. Повернути дорослих у країну дитинства, надаючи їм можливість заново пережити почуття безтурботності.

Інструкція виконання:

1) Психолог показує картинки з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики та пропонує послухати зміст ситуацій, які виражають емоційне напруження у відносинах між дитиною та батьками:

- 1.- ситуація № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі";
- 2.- ситуація № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером";
- 3.- ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару";
- 4.-ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (див. рис. 1).

2) Потім, на основі чотирьох продемонстрованих ситуації ведучий, пропонує членам родини самостійно придумати власні історії, і обіграти їх. Але за однією умовою. Їм необхідно зробити обмін сімейними ролями, тобто дитині надається можливість обрати роль одного з членів своєї сім'ї: "Я-моя мама", "Я-мій тато", а батькам перевтілитись у свою дитину: "Я-мій син", "Я-моя донька".

Коментарі. Запропонована модель психодрами, дозволяє кожному з членів родини побачити себе та власні вчинки зі сторони. Їм надається можливість зіштовхнутися з проблемами, труднощами, непорозуміннями з якими стикається кожного дня їх близька людина. Так, наприклад дитина "проживаючи" роль одного з дорослих, може відчувати на собі батьківську відповідальність, почуття моральності в обов'язках виховання. У неї, також є можливість побачити, змодельовані батьком або матір'ю, власні недоліки своєї поведінки. Не відомо, як до цієї психогри віднесуться батьки, як вони зможуть розкрити характер своєї дитини. Але яку б вони стратегію не обрали позитивну (щоб самім виглядати пристойно) або негативну (перебільшуючи події для яскравого ефекту) дитина має велику можливість, у процесі спостереження, самостійно оцінити позиції кожної зіграної ролі. У свою чергу, дорослі мають змогу, відчувати інтереси та захоплення своєї доньки або сина, обміркувати значимість дитячих опротестувань та несприйнятливих вчинків у сімейних непорозуміннях.

3) Наступним завданням у сімейної психогри, є обговорення усіма членами родини обіграних ними ролей, за допомогою наступних запитань: Питання для дитини яка обіграла роль дорослих

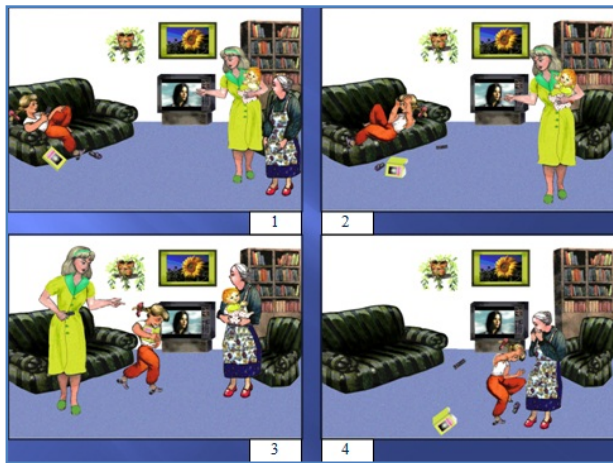
- Скажи, як почувала ти себе у ролі своєї мами (*тата*)?
- Чи складно тобі було виконувати обов'язки батьків?
- Якщо так то поясни, які труднощі виникали?
- Що сподобалось тобі робити будучи дорослою?
- Чи ображались на тебе твої діти (*перетворені мама або тато*)?
- Чи слухняні вони були?
- Чи втомлюють тебе капризи дітей?
- Які зауваження та поради ти би надала своїм дітям?

Питання для дорослих які обігрвали роль дитини

- Розкажіть, як Ви почували себе у ролі власної дитини?
- Чи складно було здійснити перетворення?
- Якщо так, то що заважало?
- Які труднощі виникали у відносинах між Вашою мамою або татом (*роль яку грала дитина*)?
- Чи виникали суперечності?
- За яких обставин?
- Чи строгі у Вас батьки (*роль яку грала дитина*)?
- Чи подобається Вам коли Вас наказують?
- Що би Ви порадили своїм батькам?

Після аналізу сімейної психодрами, усіма членами родини виводиться висновок обіграної ситуації, розглядаються всі плюси та мінуси у поведінці кожної виконаної ролі. По завершенню роботи, вносяться пропозиції щодо подальших дій у схожих життєвих ситуаціях.

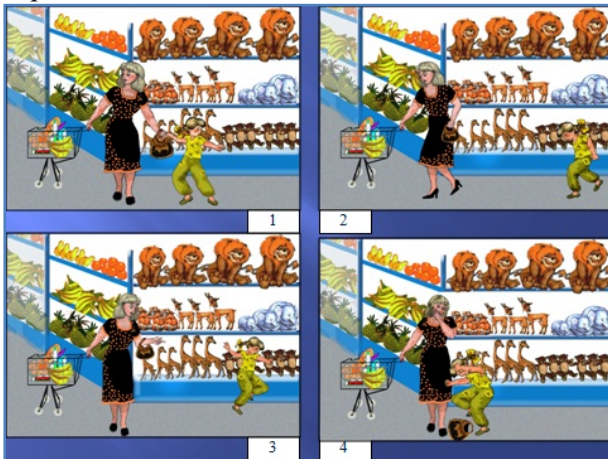

1.- ситуація № 1 "Батьки забороняють дитині у пізній вечірній час переглядати телевізійні передачі"

2.- ситуація № 2 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

3.- ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"

4.-ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома"

Рис. 2.19. Ситуації з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики

3. Етюд "Посмішка на кінець заняття"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 2

Тиждень:

II

Форма роботи:

Сімейна психокорекція

Мета заняття:

Сформувати у членів сім'ї взаєморозуміння та взаємоповагу. Надати можливість батькам подивитись на себе очима власної дитини, роблячи певні висновки та корективи у своїй поведінці. Дати дитині відчуття батьківські обов'язки у відповідальності, турботливості за власну родину.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-2"	-	3
2	Психодрама "Обмін ролями-2" <u>Домашнє завдання:</u> - створення історії сім'ї; <u>Виконання завдань на занятті:</u> - обговорення домашнього завдання	-	(Домашнє завдання. Виконується на протязі тижня) 25
3	Гра "Посмішка на кінець зайняття"	-	2
Всього часу			30

1. Гра "Привітання-2"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а після розповідає, яка страва у них є най улюблена, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Моя улюблена страва це – вареники з картоплею".

2. Психодрама "Обмін ролями-2"

Мета: Сформувати у дітей почуття відповідальності за шкідливі вчинки. Повернути дорослих у країну дитинства, надаючи їм можливість заново пережити почуття безтурботності.

Інструкція виконання:

- 1) Сім'ї дається на протязі тижня зробити домашнє завдання яке полягає у тому, що необхідно кожному з членів родини обрати персонажа вирізати його і наклеїти на нього своє обличчя. (Даються картинки (розміром А-4) на якій змодельовані кімнати та малюнкові члени родини (див. рис.2.20).

Рис. 2.20. Модель сім'ї

Задача сім'ї :

- Батькам необхідно помінятися ролями з дітьми, тобто дорослі обирають фігурки дитячі, а дитині необхідно обрати один з персонажів матері чи батька;
- Необхідно зробити фотографії з яких сім'я може вирізати свої обличчя і наклеїть на обраних героїв;
- Наклеїти свою фігурку в одній з обраних кімнаті за тим чи іншим видом діяльності;
- Після створення нової "мінні сім'ї", родина має скласти розповідь хто чим займається, і чому їм це подобається або не подобається. Якщо у сім'ї виникають труднощі при опису своєї історії, то їм пропонується у якості допомоги бланк з запитаннями, які можуть мати наступний вигляд:

Питання для дитини, яка обрала роль дорослого можуть мати наступний вигляд

- Кого з дорослих Ти обрала ?
- Які Ти виконуєш обов'язки у сім'ї?
- Який вид діяльності Ти виконуєш?
- Чи подобається це Тобі?

- У Тебе є діти (тобто мама та тато, що виконують роль дітей)?
- Які вони слухняні, бешкетники, працьовиті чи ліниві?
- Тобі важко їх виховувати чи ні?
- Ти наказуєш своїх дітей за провини?
- Якщо Так, то як реагують вони на покарання?
- Що потрібно зробити, щоб діти Тебе поважали та слухалися?
- Чи часто Ти приділяєш увагу своїм дітям?
- Як за часто Ви гуляєте, граєтесь, співпрацюєте зі своїми дітьми?
- Що би Ти запропонувала цікавого зробити разом зі своїми дітьми?

Питання для дорослих, які обрали дитячі ролі

- Яку роль Ви обрали "хлопчика" чи "дівчинку"?
- Що Вам подобається більше робити?
- Чи хочеться Вам вчитися у школі?
- Чи любите Ви допомагати прибирати батькам по дому?
- Чи строгі у Вас батьки?
- Як часто Вам перепадає за погані вчинки?
- Як Вас наказують?
- Чи слухаєтесь Ви їх після покарань?
- Що не подобається Вашим батькам у Вашій поведінці?
- Чи хотіли би Ви, щоб батьки приділяли Вам більше уваги?
- Яким чином? Гуляли, ходили у кінотеатри, каруселі, гралися з Вами
- Коли Ви станете дорослими Ви будете все це робити зі своїми дітьми?.

Після виконання завдання усім учасникам сім'ї задаються наступні запитання: " Чи важко Вам було співпрацювати один з одним коли Ви майстерно обживали малюнкову квартиру ? ", "Чи виникали суперечності у період роботи?", "Якщо так, то які?", "І як Вам вдалося їх подолати?", "Чи виникали труднощі при написанні історії про інсценовану нову родину?"

3. Етюд "Посмішка на кінець зайняття"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 3

Тиждень: III
 Форма роботи: Сімейна психокорекція
 Мета заняття: *Розвинути взаємну співпрацю у сімейному колі, емоційно-позитивний взаємозв'язок між членами родини. Навчити підходити долюбих труднощів у життєвих ситуаціях з гумором та власним самоконтролем.*

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-3"		5
2	Аналіз життєвих історій "Казка на сучасний лад": - театралізована пальчикова вистава	1) Пальчиковий театр "Червона шапочка"; 2) Оригінал казки "Червона шапочка"	23
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			30

1. Гра "Привітання-3"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а після розповідає, які квіти їм найбільш подобаються, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Мої улюблені квіти це – білі троянди".

2. Аналіз життєвих історій "Казка на сучасний лад"

Мета: Сформуванню у членів сім'ї вміння разом з почуттям гумору вирішувати складні завдання; зменшити емоційну напругу. Навчити дитину розуміти небезпечність спілкувань з незнайомцями. Розвинути у батьків спостережливість за діями своєї дитини; навчитись розуміти її бажання, смаки, цілі у житті.

Інструкція виконання: Батькам та дитині пропонують переказати на сучасний лад відому дитячу казочку Шаля Перо "Червона Шапочка". Кожен з членів сім'ї обирає собі персонажа, обдумує власні слова. Для здійснення дійства, акторам даної вистави даються ляльки-персонажі які вдягаються на пальці (див. рис. 3).

Активні члени родини можуть самостійно вигадати собі сценарій, видумати події, нових героїв, або залучити модернізацію сучасних технологій. Менш активним сім'ям пропонують обіграти казку за додатковими підказками, у вигляді вирізаних картинок, деталей, нових персонажів, тощо. Або надають готовий сценарій, за яким їм необхідно по ролям розкрити ті, чи інші казкові епізоди.

Рис. 2.21. Персонажі "Червоної Шапочки"

Після театралізованого шоу родину просять відповісти на наступні запитання:

- Чи сподобалась Вам казка Шаля Перо "Червона Шапочка" у сімейній інтерпретації?
- Вам симпатизує обраний герой?
- Чи імпонувала роль Вашого персонажу?
- Яки труднощі виникали при обігранні казки?
- Що би ще Вам хотілось змінити у сценарію?
- З якими подіями у сучасному житті можна порівняти класичний варіант казки?
- Чи є у Вас зауваження до гри акторів?
- Якщо Так, то які?
- Вам сподобалось працювати разом?

Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 4

Тиждень: IV

Форма роботи: Сімейна психокорекція

Мета заняття: Показати сім'є нові виходи зі складних ситуацій; навчити робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; розкрити почуття любові, поваги до найдорожчих людей; сформувані почуття відповідальності за свої вчинки; навчитись турботливо з повагою ставитись до своїх близьких, аналізувати та розуміти їх поведінку.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-4"		5
2	Аналіз життєвих історій "Повага до батьків та оточуючих людей": - читання притчі "Банка життя"; - читання притчі " Чому люди кричать, коли сваряться?"; - читання притчі "Про щастя!"; - аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій"	1) Притча "Банка життя"; 2) Притча "Чому люди кричать, коли сваряться?"; 3) Притча "Про щастя!" 4) Сюжетні картинки з ситуацій: - № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4 варіант відповіді); - № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді); - № 6 "Реакція батьків на шкідливу	35

		поведінку дитини" (4 варіант відповіді); - № 1 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"	
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

Гра 1. "Привітання-4"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї. Сформувати вміння підтримувати один одного у важких ситуаціях.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а після виражає підтримку та свою турботу до того кого звертається, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Саша, ти був дуже втомлений прийшовши з роботи. Ти відпочинь, а Я приготую тобі вечерю. Донечка (синочок), в тебе не виходить домашнє завдання, давай Я допоможу тобі його виконати".

2. Аналіз життєвих історій "Повага до батьків та оточуючих людей"

Мета: Розвинути у членів сім'ї почуття вдячності до тих людей які їх оточують, створюють комфорт, турботу, дружні відносини, тощо.

Інструкція виконання:

1) Читання притчі "Банка життя"

Студенти в аудиторії чекали на початок лекції. От з'явився викладач і поставив на стіл велику скляну банку. У багатьох це викликало подив.

- Сьогодні я хотів би поговорити з вами про життя. То що ви можете сказати про цю банку?
- Ну, вона порожня, - сказав хтось.
- Правильно, - підтвердив викладач. Потім дістав з-під столу мішок з великими камінцями й почав укладати їх у банку доти, доки вони не заповнили її до самого верху.
- А тепер що ви можете сказати про цю банку?
- Ну, а тепер банка повна! — знову сказав хтось зі студентів.

Викладач дістав і ще один пакет – з горохом – і почав засипати його також. Горох заповнив простір між каменями.

- А тепер? — перепитав професор.
- Тепер банка повна! – повторили попередню репліку студенти.

Тоді викладач дістав пакет з піском, його теж почав засипати в банку. Через якийсь час у банці не залишилося вільного простору.

- Ну, вже тепер банка точно повна! — загаласували студенти. Тоді викладач, хитро посміхаючись, витяг дві пляшки пива й влив і їх у банку.
- А от тепер банка повна! – сказав він. – Тож зараз я буду пояснювати вам, що щойно відбулося. Банка – це наше життя. Каміні – це найважливіші речі в нашому житті, це наша родина, це наші діти, наші кохані – все те, що має для нас величезне значення.

Горох – це речі, не настільки значимі для нас, це може бути дорогий костюм або машина тощо.

Пісок - це все найдрібніше й незначне в нашому житті, всі ті дрібні проблеми, які супроводжують нас упродовж усіх прожитих днів.

Якби я спочатку засипав у банку пісок, то в неї б уже не помістилися ані горох, ані камені. Ніколи не дозволяйте різній о дрібноті заповнювати ваше життя, закриваючи вам очі на значно важливіші речі. У мене все, лекцію закінчено.

– Професоре, – поцікавився хтось зі студентів, – а що означає пиво?!

Професор знову хитро посміхнувся:

– Я радий, що ви запитали мене про це. Я зробив це просто, аби довести вам, що, наскільки б ваше життя не було заповнене, завжди є трішки місця для байдикування. Незважаючи ні на які проблеми, точно знайдеться час на те, щоб розслабитися й відпочити!

Коментарі.

З банки життя Ви не візьмете нічого, крім того, що помістили в неї самі. Вмісту буде стільки, скільки захочете, і в такому співвідношенні, як Ви вирішите. Займайтеся, насамперед, каменями, тобто найважливішими речами в житті. Визначте Ваші пріоритети, решта – це лише пісок [36 с. 58,59].

– Чим наповнена ваша банка життя?

– Що позначають в ній каміння?

– Яких камінь Вам не вистачає для відчуття повноти життя?

– Скільки гороху у Вашій банці?

– Наскільки Ви хочете збільшити його кількість?

– Скільки піску Ви засипали в свою банку?

– Чи видно Вам Ваше каміння крізь цей пісок?

– Чим іще ви би наповнили Вашу банку, про що не згадувалось у притчі ?

– Навіщо воно Вам ?

– Що воно Вам дає?

2) Притча Ентоні де Мелло "Чому люди кричать, коли сваряться?"

Якось Учитель запитав у своїх учнів:

– Чому, коли люди сваряться, вони кричать?

– Бо втрачають спокій, — припустив один.

– Але навіщо ж кричати, якщо співрозмовник поряд із тобою? — уточнив Учитель. — Хіба не можна з ним говорити тихо? Навіщо кричати, якщо ти сердитий?

Учні пропонували свої відповіді, але жодна з них не влаштувала Вчителя. Зрештою, він пояснив:

– Коли люди незадоволені один одним і сваряться, їхні серця віддаляються. Для того щоб подолати цю відстань і почути один одного, доводиться кричати. Що сильніше вони гніваються, то голосніше кричать.

– А що відбувається, коли люди закохуються? Вони не кричать, навпаки, говорять тихо. Адже їхні серця близьенько і відстань між ними зовсім мала. А коли закохуються ще сильніше, що відбувається? — вів далі Вчитель. — Не говорять, а тільки перешіптуються й стають іще ближчими у своїй любові. Насамкінець навіть перешіптування їм уже не потрібне. Вони тільки дивляться один на одного й усе розуміють без слів. Так буває, коли поруч двоє закоханих людей.

Отож, коли виникає суперечка, не дозволяйте вашим серцям віддалятися одне від одного, не вимовляйте слів, які подовжать відстань між вами. Адже може настати день, коли відстань збільшиться настільки, що ви не знайдете дороги назад.

Коментарії.

Гаразд, – скажете ви, а якщо люди не сваряться, але й не розмовляють один з одним роками? Виходячи з цієї притчі, вони найближчі, тому що набагато тихіші за будь-кого іншого? Ні, це означає, що вони у той момент настільки далекі, що й кричати марно не почують...

Нам усім хочеться розуміння у родині, а коли найдорожча людина робить щось явно не те – цей обурює, і завдає душевних ран. У такому разі важко стриматися від шаленого прояву емоцій. Це як індикатор порушення гармонії, але виплескувати їх одразу ж, кричати – далеко не кращий варіант вирішення проблем...

"Щастя — це коли тебе розуміють" одна-єдина фраза, написана в шкільному творі юним героєм фільму "Доживемо до понеділка". Але чи часто ми самі розуміємо інших? Більша половина проблем у взаєминах відбуваються через нерозуміння, відмову розуміти, небажання розуміти.

Був випадок, коли брат постійно конфліктував з рідною сестрою. Вона молодша за віком й інколи чинила так, що обурення її поведінкою не мало меж. Але якось випадково йому в руки потрапила книга про виховання дітей, де він прочитав цікаву фразу: "Перестаньте виховувати, навчіться розуміти". Ця фраза допомогла йому у подальших суперечках він почав ставити себе на її місце. І після цього весь негатив пішов, залишивши натомість розуміння. У відповідь сестра почала більше прислухатися до братової думки. Адже все, що ми даємо світові знову повертається до нас тисячократно [36 с. 43, 44]...

- Будувати стосунки буває непросто. Але хто їх збудує для Вас, якщо не Ви самі?
- Яких стосунків Ви прагнете з оточенням?
- Що Ви готові робити для вимріяних Вами стосунків?

3) Читання притчі "Про щастя!"

Бог зліпив з глини людину, і залишився в нього невикористаний шматок.

- Що тобі зліпити? – запитав Бог.
- Зліпи мені щастя, – попросила людина.

Нічого не відповів Бог, тільки поклав людині в долоню решту глини.

Коментарії.

Ви — та людина, яку зліпив Бог. І це зараз у Вашій долоні - шматочок глини, щоб зліпити своє щастя (або доліпити; те, що вже є). Точніше, не просто щастя, а все своє сповнене

щастям життя. За Біблією людина створена за образом і подобою Бога й по суті своїй вона теж творець. Кожна людина творить: свій світ, своє життя самотужки. Але як? У Своїми думками, почуттями, емоціями. А всі дії — це похідна від думок. Думка універсальна форма енергії, її сила колосальна [36 с. 110]!

- Чому Бог не дав людині готове щастя?
- Навіщо його ліпити самому?
- Що для вас є щастя?
- Із чого Ви почнете (продовжите) ліпити своє щастя?
- Які Ваші здібності, риси, досвід допоможуть зліпити щастя?
- Якщо Ваше щастя вже зліплене, то які нові можливості відкриваються для Вас?
- А що ви робитимете далі?

4) Аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій"

Мета: Навчити дитину та його батьків бачити нові виходи зі складних ситуацій; робити висновки з попередніх помилок, як власних так і чужих; розкрити почуття любові,

поваги до найдорожчих людей; сформувати почуття відповідальності за свої вчинки; навчитись турботливо з повагою ставитись до своїх близьких, аналізувати та розуміти їх поведінку.

Інструкція виконання: Сім'є демонструють ряд ситуативних картинок з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики, що розкривають сімейні взаємовідносини "Дитина-Батьки":

- 1 – ситуація № 3 "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару" (4 варіант відповіді);
- 2 – ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді);
- 3 – ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4 варіант відповіді);
- 4 – ситуація № 1 "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером" (2 варіант відповіді) (рис. 2.22).

Задача дитини та батьків, проаналізувати ситуацію, визначити причину конфлікту, та запропонувати власний варіант розвертання подій, який зніме емоційне напруження у всіх персонажів даної історії.

Розповіді членів родини за сюжетними катеринками складаються за допомогою запитань які задає психолог:

- Дивлячись на 1-шу сюжетну картинку "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару", скажіть будь ласка, що відбувається між донькою та її мамою? *(мама відмовилась дівчинці купляти бажану їй річ, на що дитина почала вередувати, кричати, ображати мати привселюдно, доказуючи свої права);*
- Чому виникла така ситуація? *(ситуацію спровокувала відмова матері);*
- Як Ви вважаєте, за яких обставин мати могла відмовити дитині у покупці? *(можливо у мами не вистачало грошей);*
- Як Ви думаєте, чому дитина вередує? Чи є в цьому ще провина батьків? *(дівчинка є розбалуваною, провина батьків у тому, що вони настільки сильно люблять власне дитя, що ніколи їй ні в чому не відмовляють виконуючи всі її бажання. Дитина звикла отримувати бажане. Тому "відмову" сприйняла неадекватно. Її поведінка не похвальна, тому, що вона не вміє поводити себе у суспільних місцях);*
- Як би Ви повели себе у даній ситуації? *(Для початку необхідно спитати дозволу у батьків на придбання того чи іншого товару. Запитати чи є у батьків необхідна сума грошей на бажану Вами річ. Можливо ті гроші були заплановані на щось більш важливе, наприклад на покупку їжі або оплати за квартиру, за навчання, тощо. Необхідно поважати думку дорослих, тому, що вони тяжко працюють, щоб заробити гроші, які потім необхідно розпланувати на всі сімейні потреби, і якщо у них з'явиться можливість вони обов'язково Вас порадують таким бажаним для Вас подарунком. Головне бути терпеливими, чемними, толерантними, вміти поважати їх любе рішення. І потрібно завжди пам'ятати про те, що батьки - це найближчі, найрідніші люди на землі, які Вас люблять, оберігають, турбуються про Ваше здоров'є, щастя та майбутнє; тощо);*
- Після обговорення спробуйте, самостійно змінити конфліктну ситуацію що склалася між дівчинкою та її мамою. Запропонуйте свій варіант походу у магазин.
- Подивіться уважно на 2-гу сюжетну картинку. Скажіть що Ви бачите? *(батько б'є дитину);*

- Що на Вашу думку трапилось у сім'ї? (хлопчика попросили допомогти прибратися у кімнаті. Він відмовлявся виконувати просьбу батьків, за що і був покараний);
- Як Ви вважаєте, чи правильно робить батько? (Ні, хлопця не треба було бити);
- А як по Вашому необхідно було діяти татусеві? (Потрібно спокійно поговорити з сином, пояснити важливість його допомоги у сім'ї);
- А якщо, спокійна бесіда не допомагає, що тоді? (Можна наказати дитину, але більш коректним способом, наприклад, ущемити в його найбільш улюблених справах. Це може бути заборона на певний час переглядати телевізійні передачі, фільми, мультфільми, або зробити тайм-аут у іграх за комп'ютером. Такі методи виховання більш дійові, і не зачіпляють самооцінку дитини, а лише спонукають її на обмірковані шляхи. Дитина має зрозуміти, що допомога сім'ї – це не прихоть батьків – це необхідність. У родині має існувати взаємодопомога, взаємоповага, взаємотурботливість без таких людських якостей сім'я не зможе функціонувати. Необхідно усвідомити, що у цей час коли Ви допомагаєте своїм близьким навіть в прибиранні вдома, вони мають можливість більшу увагу зосередити на чомусь важливому для вашої родини; тощо);
- Як має поводити себе дитина, коли її просять допомогти? (Дитина повинна з повагою відноситись до просьб батьків. Їй необхідно приймати участь у домашньому прибиранні. Тримати у чистоті свою кімнату, складаючи іграшки та книжки на свої місця, витирати пилюку, мити підлогу; тощо);
- Спробуйте самостійно змінити конфліктну ситуацію, що склалась вдома між батьком та сином. Розверніть інші події, які на Ваш погляд, не допустять до сварки.
- Погляньте на 3-ю сюжетну картинку "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини". Що на ній відбувається? (батько лупцює сина за те, що той ображає свою сестру);
- Як на Вашу думку потрібно було зреагувати батькові? Чи мав він право бити сина? (Ні татусь не повинен був застосовувати фізичну силу до свого сина. Для таких "шкідників" як цей хлопець необхідні інші методи виховання. Так наприклад, по-перше, дитина може бути через мірно активною, її необхідно чимось зайняти, або зацікавити, щоб спрямувати її енергію на певну діяльність. По-друге, пояснити правила поведінки по відношенню до рідних, на природі та суспільних місцях. По-третє, якщо хлопець ображає свою сестру, то скоріше за все, це одна з продемонстрованих моделей поведінки його сім'ї. Можливо він бачив як у конфліктних ситуаціях батько застосовував фізичну силу стосовно своєї дружини. Або побиття являється головним засобом виховання у даній родині, чому і навчилася дитина, бо іншої моделі поведінки вона не знає; тощо);
- Як поведив себе хлопець? (ображав сестру);
- Які поради Ви змогли би дати такій дитині? (Бути чемним та вихованим по відношенню до своїх рідних; не ображати молодших, а показувати їм достойний приклад своєї поведінки; навчитись говорити ввічливі слова добрим та привітним голосом, вміти слухати поради якщо навіть вони даються молодшими братами або сестрами; тощо);
- Склади свою розповідь про дану ситуацію. Спробуй вирішити її мирним шляхом.
- Подивіться уважно на 4-ту ситуаційну картинку де "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером". Що там відбувається? (мати просить сина припинити гратися і займатися підготовкою до школи. Але він показує свою незадоволеність);

- Як поводить себе дитина, що сидить за комп'ютером? (на прохання матері хлопець реагує ображенням, насупленістю, незговорливістю);
- Чому потрібно слухати поради батьків? (Дорослі сваряться не для того, щоб на Вас покричати, їм теж не подобається це робити. Сумлінні батьки хочуть для Вас кращої долі, вони переживають за Ваше майбутнє – якщо Ви будете гарно навчатись, то у Вас буде шанс безперешкодно стати студентом любого навчального закладу, а потім знайти собі пристойну роботу. Батьки також турбуються за Ваше здоров'є, яке Ви не шкодуєте коли довгі часи перебуваєте за екранами телевізора, комп'ютера. Треба навчитись поважати думки, поради старших людей, можливо саме вони стануть Вам у пригоді вже у дорослому житті; тощо);
- Як себе має поводити дитина у такій ситуації? (Дитині потрібно навчитись слухати поради батьків; бути чемними, ввічливими, не тайти зло або образу на своїх рідних, розуміти їх просьби; не давати поводу для засмучення; тощо);
- Після обговорення, необхідно Вам самостійно скласти розповідь про дану ситуацію. Допоможіть матері та дитині уникнути даної суперечки.

1. "В магазині батьки відмовляють дитині у покупці бажаного нею товару"

2. "Дитина не хоче допомагати батькам приборатися вдома"

3. "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини"

4. "Батьки обмежують ігровий час дитини за комп'ютером"

Рис. 2.22. Конфліктні ситуації у сім'ї

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 5

Тиждень: V

Форма роботи: Сімейна психокорекція

Мета заняття: У процесі родинної співпраці, сформувані у всіх членів сім'ї самоконтроль терпимість у емоційних проявах, повагу один до одного

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-5"	-	5
2	Арт-терапія "Місто у якому живе моя сім'я" <u>Домашнє завдання:</u> - перегляд анімаційного фільму "Глобальне переживання" - малювання подій свого міста. <u>Виконання завдань на занятті:</u> - обговорення домашнього завдання	Анімаційний фільм "Глобальне переживання" Великій аркуш паперу, кольорові олівці, краски, клей, фотографії мальовничих куточків міста	(Домашнє завдання. Виконується на протязі тижня) 23
4	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-5"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а при цьому розповідає, яка тваринка їм найбільш подобається, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Найбільш мені подобаються дельфіни".

2. Арт-терапія "Місто у якому живе моя сім'я"

Мета: Навчити сім'ю співпрацювати один з одним, розуміти свою соціальну відповідальність у партнерських взаєминах; сформувані у них почуття ввічливості та поважності до думок своїх однолітків.

Сформувані вміння у родини творчо та з гумором підходити до виконання завдання; вмінню аналізувати події свого міста, бачити позитивні сторони його розвитку. Розкрити мальовничі куточки дивовижної природи, архітектури або розвернути у малюнку визначні історичні події які характеризують неповторність даного міста.

Інструкція виконання:

1) Перегляд анімаційного фільму "**Глобальне переживання**"

Обговорення фільму за питаннями:

- Чим малював художник (олівці, краски, фломастери, тощо)?
- Які у його картинках переважали кольори?
- Як Ви зрозуміли зміст анімаційного фільму?
- Які події відображав художник у своїх малюнках (позитивні чи негативні)?
- Спробуємо намалювати власну історію свого міста.

2) Сімейний малюнок "**Малюнок визначних подій мого міста**"

Сім'ї пропонують в дома виконати домашнє завдання, яке полягає у сумісній співпраці батьків і дітей. Їх завдання на великому аркуші паперу виконати малюнок кольоровими олівцями, красками визначних подій свого міста, а також необхідно придумати картині назву. Психологом зараннє дається наочний матеріал у вигляді фотографій окремих частин міста, решту, за бажанням сім'ї вони можуть самостійно додати (наприклад свої фото).

На занятті сім'я розповідає про свій "шедевр" який вони створили разом. Показують своїх персонажів, характеризують їх. Розказують намальовану історичну подію. Після розповіді члени родини відповідають на запитань психолога:

- Як називається Ваша картина?
- Чия була пропозиція назвати її так?
- Чия була ідея змісту картини?
- Хто приймав участь в її створені?
- Хто активніше за всіх працював?
- Хто, що робив?
- Чи сподобалось Вам працювати разом?
- У процесі роботи у Вас виникали суперечності?
- Які?
- Вам вдалось їх владнати?
- Які виникали труднощі у технічному плані?
- Ви задоволені сумісною Вашою роботою?
- Вам подобається Ваше місто?
- Ви часто прогулюєтесь сім'єю по вуличкам міста, у парку?
- Ходити разом відпочивати на свята, що проводяться у Вашому місті?
- Що би Ви хтіли у своєму місті змінити на краще?

Етюд 4. "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 6

Тиждень: VI

Форма роботи: Сімейна психокорекція

Мета заняття: У процесі родинної співпраці, сформувані у всіх членів сім'ї самоконтроль терпимість у емоційних проявах, повагу один до одного; навчити розпізнавати емоційні стани як свої так і оточуючих людей

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-6"	-	5
2	Арт-терапія "Моя родина" <u>Домашнє завдання:</u> - створення генеалогічного дерева своєї родини. <u>Виконання завдань на занятті:</u> - обговорення домашнього завдання; - перегляд картин відомих класичних художників; впізнання емоційних станів	1) Картинки зі зображенням картин відомих класичних художників; 2) Для виконання завдання "Наше генеалогічне дерево" необхідні: аркуш паперу, кольорові олівці, краски, фотографії членів родини	(Домашнє завдання. Виконується на протязі тижня) 23
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-6"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а при цьому розповідає, якій колір їм найбільш подобається, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Найбільш мені подобається голубий колір".

2. Арт-терапія "Моя родина"

Мета: Навчити сім'ю співпрацювати один з одним, розуміти свою соціальну відповідальність у партнерських взаєминах; сформувані у них почуття ввічливості та поважності до думок своїх однолітків.

Сформувані вміння у родині творчо та з гумором підходити до виконання завдання. Розкрити розуміння стосунків між усіма членами їх родини. Навчити дитину поважати родинні традиції, культуру; познайомити з цікавими пригодами її бабусь, дідусів, рідні, або батьків, тощо.

Інструкція виконання:

1) Родині пропонують в дома виконати домашнє завдання на тему: "Наше генеалогічне дерево", яке має з'єднати сім'ю у процесі сумісної співпраці батьків і дітей. Такий підхід у роботі з'єднує родину, показує важливість кожного члена сім'ї, виховує повагу до старшого покоління. Їм необхідно, розробити власне родове дерево, якому Вони надають назву (можливо свого прізвища, тощо) та вклеюють, задалегідь вирізані, обличчя своїх рідних, яких підписують (див. рис. 4).

Рис. 2.23. Генеалогічне дерево

На занятті сім'я розповідає про свою роботу яку вони створили разом. Розказують про свою родину починаючи з найстаріших.

Після розповіді члени родини відповідають на запитань психолога:

- Як називається Ваше генеалогічне дерево?
- Чия була пропозиція назвати її так?
- Хто приймав участь в створенні родового дерева?
- Хто, що робив?
- Чи сподобалось Вам працювати разом?
- У процесі роботи у Вас виникали суперечності?
- Які?
- Вам вдалось їх владнати?
- Які виникали труднощі у технічному плані?
- Ви задоволені сумісною Вашою роботою?
- Вам подобається Ваша родина?
- Ви часто Ви зустрічаєтесь зі своїми родичами? Товаришуєте?
- Якщо ні, то чи хотілось би Вам змінити ці відносини?
- Яких відносин Ви би хотіли зі своїми близькими родичами?

2) Виконання завдання "Впізнай емоції"

Мета: Навчити сім'ю співпрацювати один з одним. Поважати думку своїх однолітків, творчо підходити до виконання завдань. Розрізняти емоційний стан. Розвивати співчуття не тільки до героїв картин відомих художників, але й до оточуючих людей, тварин, тощо.

Інструкція виконання:

1) Родині показують картини відомих художників (В.М. Васнецова, С. Рафаеля, Ф.П. Решетнікова, П.П. Рубенса, К.П. Брюлова, Ф.С.Журавльова, В.Г. Перова, І.Є. Рєпіна, К.Д. Флавіцького, К.Є. Маковського). У момент перегляду ведучий просить звернути увагу на поведінку героїв, визначити які емоції у них переважають, і що спонукало їх до таких переживань?

1. "Бій Добрині Микитича зі Змієм Гориничем" (В.М. Васнецов);
2. "Баба-Яга" (В.М. Васнецов);
3. "Альонушка" (В.М. Васнецов);
4. "Витязь на роздоріжжі" (В.М. Васнецов);
5. "Прощання Олега з конем" (В.М. Васнецов);
6. "Іван Царевич на сірому вовку" (В.М. Васнецов);
7. "Після побоїща Ігоря Святославовича з половцями" (В.М. Васнецов);
8. "Пісня радості и печалі Сирина і Алконост" (В.М. Васнецов);

9. "Три богатиря" (В.М. Васнецов);
10. "Царівна-жаба" (В.М. Васнецов);
11. "Сікстинська мадонна" (С. Рафаель);
12. "Знову двійка" (Ф.П. Решетніков);
13. "Битва амазонок" (П.П. Рубенс);
14. "Останній день Помпеї" (К.П. Брюлов);
15. "Перед вінцем" (Ф.С. Журавльов);
16. "Трійка. Учні майстрові везуть воду" (В.Г. Перов);
17. "Запорожці пишуть листа турецькому султану" (І.Є. Рєпін);
18. "Святий Георгій бореться з драконом" (С. Рафаель);
19. "Княжна Тараканова" (К.Д. Флавіцький);
20. "Діти, що втікають від грози" (К.Є. Маковський).

2) Дітям та батькам дається завдання скласти картини за типом прояву емоцій (сум, радість, гнів, страх, тощо);

3) Визначити якого емоційного стану виявилось найбільше.

Етюд 4. "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчувати дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 7

Тиждень:

VII

Форма роботи:

Сімейна психокорекція

Мета заняття:

Навчити учнів встановлювати зв'язок між емоційним станом і причинами, що їх зумовлюють; сформулювати уявлення про "палітру" емоційних проявів; розширити уявлення про внутрішній світ інших людей, навчити поважати їх думки, почуття, дії; виховувати інтерес, увагу й доброзичливе ставлення до оточуючих; навчити співпереживати та проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-7"	-	5
2	Музикотерапія	<u>Відеогалерея</u> (з творів класичних та сучасних художників) створена за емоційними станами персонажів: "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов",	23

		<p>"Радість".</p> <p><u>Музичний супровід:</u></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. "Гнів" - "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II; 2. "Страх"- "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II; 3. "Страждання" - "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II; 4. "Печаль"- "Diva Dance", у виконанні Ерика Серра (<u>Eric Serra</u>); 5. "Спокій"- Композиція у виконанні Ерика Серра (<u>Eric Serra</u>); 6. "Любов" - Ф. Шуберт "Аве Марія" у виконанні Алекс Луни; 7. "Радість"- Й. Штраус з твором "Казки Венського лісу". 	
5	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			30

1. Гра "Привітання-7"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї. Сформувати вміння робити один одному компліменти.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, та роблять один одному компліменти, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Саша (її чоловік) в тебе сьогодні чудовий настрій. Даша (дитина) ти сьогодні дуже лагідна".

2. Музикотерапія

Мета: За допомогою класично-сучасних музикальних і художніх творів, розширити у сім'ї уявлення про внутрішній світ персонажів, що зображені на картинах; допомогти їм проаналізувати емоційні почуття, стани героїв; навчити співпереживати та проявляти любов і турботу стосовно інших людей, розвивати почуття емпатії; вчитись розуміти емоційний настрій оточуючих людей, уявляти наслідки від негативних дій та емоцій.

Інструкція виконання: Сім'є пропонують подивитись відеогалерею, яка була зібрана з картин відомих класичних та сучасних художників. Представлена відеогалерея сформована за емоційними почуттями героїв, що розкривали: "Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість". Кожен відео сюжет супроводжуються мелодією, яка характеризує емоційний настрій персонажів у картинах.

Завдання виконується за такою схемою: членам родини надають картки з назвою емоційних станів які мають демонструватись ("Гнів", "Страх", "Страждання", "Печаль", "Спокій", "Любов", "Радість"). Їх задача самостійно встановити зв'язок між сюжетами картин, музикою та певним емоційним настроєм. Переглядаючи відеогалерею їм необхідно послідовно відмічати у карточці той емоційний стан який вони побачили. Наприклад, якщо звучить тривожна мелодія, а відео сюжет складено з картин персонажі яких проявляють безпомічність, незахищеність, лякливність, страх, невпевненість, то дитина помічає у

карточці емоційний стан зі надписом - "Страх" і т.д. Кожен переглянутий відео сюжет обговорюється за спеціально підготовленими запитаннями.

1) **"Гнів"**. Молодшим школярам пропонують подивитись відеогалерею за роботами таких художників: Л. Мезей "Вулкан", І.Х. Клаусена Даля "Вулкан", Л. Валдена "Вулкан", Д. Тавернера "Вулкан"; К.П. Брюлова "Згибель Помпеї", Леонардо да Вінчі "Битва при Анг'ярї", П.П. Рубенса "Голова медузи Гаргони", "Каледонське полювання", "Битва амазонок"; В. М. Васнецова "Баба-Яга", "Бій Добрині Микитича з семиглавим драконом"; С. Рафаеля "Святий Георгій у бою з драконом", "Суд Соломона"; І.Р. Рембрандта "Осліплення Соломона", Джорджоне "Юдіфь". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II".

По закінченню відеогалереї, що розкриває такий емоційний стан як "Гнів", психолог задає сім'ї запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*гнів*);
- Чи може музика передати настрої людини?
- Чи співпадає музика з художніми творами?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*черствість, жорстокість, емоційну холодність, гнівливість, підозрілість, байдужість, тощо*);
- За яких обставин "Гнів" може проявлятися в людей у сучасну епоху?

2) **"Страх"**. Родині пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: І.К. Айвазовського "Буря на морі", "Буря на Північному морі", "Корабельна аварія у берегів Гурзуфа", "Корабельна аварія в шторм", "Бурне море у ночі", "Буря", "Океан", "Шторм на морі"; К.П. Брюлова "Згибель Помпеї", В.М. Васнецова "Вітязь на разпут'є", "Іван - царевич на сіромі вовку"; І.Є. Рєпіна "Миколай Мірлікійський рятує життя", К.Є. Маковського "Діти, що біжать від грози", І.Р. Рембрандта "Похіщення Ганімеда". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II".

Після перегляду відеоматеріалу "Страх", психолог задає наступні запитання:

- Чи впізнали Ви емоційний стан який демонструвався у картинній галереї? (*страх*);
- Розкрийте, наскільки точно музика передає події у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*тривожність, незахищеність, безпомічність, острах, пасивність, скритість, тощо*);
- За яких обставин "Страх" проявляється в людей у сучасну епоху?

3) **"Страждання"**. Членам сім'ї дають подивитись відеогалерею яка складена з робіт наступних художників: В.М. Васнецова (фрагмент з картини) "Пісня радості і печалі Сирина і Алконост", "Після бою Ігоря Святославича с половцями"; І. Є. Рєпіна "Бурлаки на Волге", "Іван Грозний та його син Іван", "Дуель"; С. Рафаель "Кладіння Ісуса в труну", "Несіння Христа", "Суд Соломона"; А.В. Бугро "Поводир", Перов В.Г. "Проводи покійника", "Черга до басейну", "Трійка"; К.Д. Флавіцький "Княжна Тараканова". Музичний супровід сюжету складається з композиції одного з твору - німецького музикального колективу "Gregorian" з альбому "Masters Of Chant Chapter II".

По закінченню відео сюжету з категорії "Страждання", ведучий задає наступні запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*страждання*);
- Чи співпадає музика з художніми творами відомих класичних авторів?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*безпомічність, незахищеність, втомлюваність, ослабленість, замкненість, несправедливість, зрадливості іншими, тощо*);
- За яких обставин такий емоційний стан як "Страждання" проявляється в людей у сучасну епоху?

4) "**Печаль**". Сім'є пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: Т. Кінкейда "Мальовничі казкові пейзажі домів і природи", М. Зельдис "Дівчинка під дощем", М.Д. Золана "Діти", Л. Тайлор "Дощ цілий день", В.М. Васнецова "Альонушка", "Прощання Олега з конем", тощо. Музичний супровід сюжету виконується Ериком Серра (Eric Serra).

Після того як закінчився перегляд відеогалереї, що розкривав такий емоційний стан як "Печаль", психолог задає учасникам заняття запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*печаль*);
- Чи змогла музика та спеціальні ефекти дощу, грому передати настрій персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*сум, невпевненість, безвихідність, спустошеність, образливість, незадоволеність, тощо*);
- За яких обставин "Печаль" може проявлятися в людей у сучасну епоху?

5) "**Спокій**". Родині пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: Т. Кінкейда "Мальовничі казкові пейзажі домів і природи", К.П. Брюллова "Всадниця", Леонардо да Вінчі "Дама з горностаєм", "Дівчина", "Мадонна Літа", "Прекрасна Ферроньєра", "Сикстанська Мадонна", "Мона Ліза (Джоконда)"; Л. Алексєєнко "Квіти польові", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору "Diva Dance", його виконує Ерик Серра (Eric Serra).

По закінченню відеогалереї, що розкриває такий емоційний стан як "Спокій", психолог задає такі запитання:

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*спокій*);
- Чи співпадає музика з творами відомих художників?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*врівноваженість, спокійність, самоконтрольованість, тощо*);
- Які Ви знаєте моменти у житті людей, що визивають даний емоційний стан?

6) "**Любов**". Дитині та її батькам пропонують подивитись відеогалерею за роботами таких художників: Леонардо да Вінчі "Святая Анна с Мадонной и младенцем Христом", "Мадонна в гроте", "Мадонна с пряжкой", "Мадонна Бенуа"; А.В. Бугро "Пісня Ангелів", "Мадонна"; С. Рафаель "Мадонна в зелені", П.П.Рубенс "Ромул і Рем з вовчицею", М.Д. Золана "Діти", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору Ф. Шуберта "Аве Марія" виконавець – Алекс Луна.

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*любов*);

- Чи змогла класична музика та спеціальні ефекти зі співом птахів передати настрої персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*ніжність, турботливість, впевненість, вірність, натхненність, тощо*);
- Чи змінились почуття "Любові" у сучасну епоху?

7) "**Радість**". Сім'ї пропонують подивитись відеогалерею складену з картин відомих класичних та сучасних художників: К.Ватто "Венеціанське свято", Перов В.Г. "Дівочник. Супровід нареченої у баню", Брюллова К.П. "Дівчинка збирає виноград", В.М. Васнецова (фрагмент з картини) "Пісня радості і печалі Сирина і Алконост", "Царівна-Жаба", тощо. Музичний супровід сюжету складається з твору "Казки Венського лісу" відомого композитора Й. Штрауса.

- Який на Вашу думку був продемонстрований емоційний стан у картинній галереї? (*радість*);
- Чи змогла класична музика відомого композитора Й. Штрауса передати настрої персонажів у картинах?
- Який емоційний стан Ви спостерігали у персонажів картин? (*безтурботність, веселість, активність, зацікавленість, впевненість, захопленість, тощо*);
- За яких обставин люди у сучасному житті відчувають емоції, що характеризують "Радість"?

Етюд 4. "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчутти дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

Заняття 8

Тиждень:

VIII

Форма роботи:

Сімейна психокорекція

Мета заняття:

Закріпити з сім'єю навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усунути емоційне напруження за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як родина навчилася співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити їх вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей

№ п/з	Назва корекційного заходу	Обладнання (основні засоби для проведення заняття)	Час виконання
1	Гра "Привітання-8"	-	8
2	Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення" <u>Домашнє завдання:</u> - підібрати музичний твір під складені ситуації;	1) Музичні композиції, що виражають різні емоційні почуття; 2) Кольорові олівці, ножиці, клей;	(Домашнє завдання. Виконується на протязі тижня)

	<ul style="list-style-type: none"> - розмалювати персонажів; - вклеїти персонажів за родом діяльності; - складання версії вирішення конфлікту з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики <p><u>Виконання завдань на занятті:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - обговорення домашнього завдання 	<p>3) Змодельовані не розкрашені кімната, природа;</p> <p>4) Персонажі яких потрібно вирізати, розмалювати та вклеїти за різним родом діяльності у побутовий простір (Персонажі подаються з сюжетних картинок за такими ситуаціями:</p> <p>1 – ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді);</p> <p>2 – ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4 варіант відповіді)</p>	35
3	Етюд "Посмішка на прощання"	-	2
Всього часу			45

1. Гра "Привітання-8"

Мета: Навчити батьків та їх дітей взаємоповазі, спостережливості до інтересів та проблем кожного з членів сім'ї. Сформувати вміння робити один одному приємні сюрпризи.

Інструкція виконання: Заняття починається з того, що кожен з членів сім'ї вітається, а потім звертається до кожного окремо з членів своєї родини, або до всіх разом з приємними словами та подарунком, наприклад "Привіт! Я-Ліля. Я дуже Вас люблю і прийміть будь ласка від мене такий подарунок...".

2. Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення"

Мета: Закріпити з сім'єю навички адекватного реагування у конфліктних ситуаціях; перевірити вміння усувати емоційне напруження, між дітьми та дорослими, за допомогою прийняття нестандартних рішень; визначити як члени сім'ї навчилась співвідносити емоційні стани з музичними творами, та кольорами; розкрити їй вміння контролювати власні емоційні прояви, розпізнавати їх як у себе так і у інших людей.

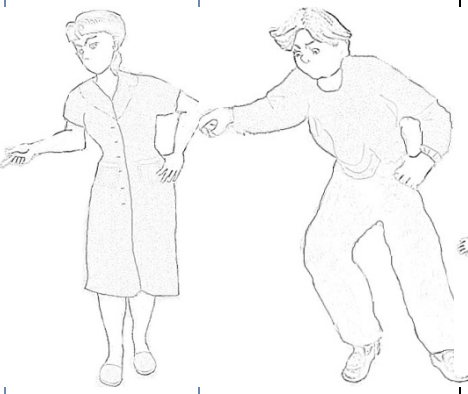

Інструкція виконання:

1) Сім'ї вдома пропонують самостійно вирішити складні конфліктні ситуації які трапилися з малюнковими героями у сім'ї та в колективі за "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованою" методикою у наступних ситуаціях:

- 1 – ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді);
- 2 – ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4 варіант відповіді).

Задача сім'ї:

- 1) обрати музичний твір який би характеризував емоційні почуття персонажів;
- 2) розмалювати усіх персонажів, кімнати квартири, вулиці де перебувають їх герої;
- 3) наклеїти персонажів за різним родом діяльності;
- 4) скласти власні версії вирішення конфліктів.

				
персонаж	мама	тато	сестра	кімната
1 – ситуація № 4 "Дитина не хоче допомагати батькам прибратися вдома" (4 варіант відповіді);				
				
персонаж	мама	тато	сестра	природа
2 – ситуація № 6 "Реакція батьків на шкідливу поведінку дитини" (4 варіант відповіді)				

Рис. 2.24. Члени родини

3. Етюд "Посмішка на прощання"

Мета: Навчити сім'ю проявляти почуття вдячності один до одного за проведену разом діяльність. Відчути дружню та турботливу атмосферу у колі близьких людей.

Інструкція виконання: По закінченню занять проводиться емоційно-позитивна вправа яка, ще раз зосереджує увагу родини один на одному. Члени сім'ї встають у коло, подають друг другу руку і з посмішкою на обличчі говорять "Дякую тобі за гарний день".

Психолог також дякує родину за проведену роботу, відмічає позитивні сторони проведеної психокорекції та повідомляє про наступне заняття.

- урахування в процесі навчально-превентивної роботи індивідуальних та спільних для всіх дітей з ПМР особливостей прояву агресії;
- попередження індивідуальних проявів агресії за умови проведення навчально-превентивної роботи індивідуально;
- закріплення нових моделей поведінки за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу та з членами сім'ї;
- поетапність проведення навчально-превентивної роботи, що передбачає аналіз змісту життєвих ситуацій, моделювання критичних ситуацій, співвіднесення емоцій із музикою та самостійне моделювання, вирішення конфліктних ситуацій;
- послідовне застосування диференційованих груп методів;
- забезпечення дітей правом самостійного вибору кольору, музики, форми вирішення конфлікту в ситуаціях тощо;
- формування варіативності форм моделей поведінки, що формує в учнів з ПМР здатність переключатися зі старих, неефективних моделей поведінки на нові більш продуктивні.

Так, попередження індивідуальних проявів поведінкових та прихованих підвидів агресії можливе за умови проведення навчально-превентивної роботи індивідуально з використанням комплексу вправ та завдань, що дозволять дітям навчитися самостійно відчувати, розпізнавати, характеризувати та регулювати різні за проявами емоції; усвідомлено підходити до вибору у життєвих ситуаціях форм поведінки, надавати перевагу тим, які не суперечать загальноприйнятим у суспільстві поведінковим нормам.

Ефективне закріплення нових моделей поведінки у свідомості дітей з ПМР можливе за умови проведення спеціальної системи занять з групою учнів класу. У такій формі організована навчально-превентивна робота сприятиме усвідомленню агресії загалом, розвиватиме в учнів почуття емпатії, гуманності, співчуття, толерантності та поваги один до одного. Забезпечить формування гармонійних взаєностосунків між однолітками.

Вагомою умовою, що забезпечує запобігання агресії в молодших школярів з ПМР, є нормалізація стосунків дітей із батьками. З цією метою було проведено комплекс занять з участю дітей та членів сім'ї. Превентивне навчання забезпечувало взаєморозуміння між батьками та їх дітьми, формувало вміння членів родини співпрацювати один з одним, поважати думку інших, приймати нестандартні рішення у критичних ситуаціях. Діти вчилися цінувати досвід дорослих, шанувати родинні традиції, а батьки вчилися розуміти своїх дітей та більше часу приділяти їх розвиткові.

Запобігання агресії в молодших школярів з ПМР буде ефективним за умови урахування як індивідуальних так і спільних особливостей прояву агресії. З огляду на це, для попередження у дітей агресії, навчально-превентивна методика повинна включати як індивідуальну, так і фронтальні форми роботи.

Формування достатньо глибокого усвідомлення агресії є можливим за умови організації та проведення навчально-превентивної роботи поетапно. Формувальний експеримент включав п'ять етапів роботи. Учні з ПМР послідовно вчилися розуміти агресивні стани, усвідомлювати наслідки від їх дії. На першому етапі ми навчали дітей аналізувати життєві ситуації. На другому – моделювати нові виходи з критичних ситуацій. На третьому – співвідносити емоції людей у різних життєвих ситуаціях із гамою кольорів; На четвертому – розуміти взаємозв'язок музичних творів із емоціями в нашому житті. На п'ятому – робити самостійний вибір моделей поведінки для вирішення конфліктних ситуацій;

Навчально-превентивна робота сприятиме запобіганню агресії за умови правильного й послідовного застосування диференційованих груп методів. З метою формування в учнів з ПМР уявлення про ролі, які обігрують люди в різних життєвих ситуаціях, використовували гру, бесіду, пантомімічні етюди, інсценування. З метою формування в учнів з ПМР бачення нових виходів з конфліктних ситуацій, було застосовано методи аналізу життєвих ситуацій, складання розповіді за малюнком, гри, бесіди; малювання застосовувалось з

метою навчання учнів баченню гаму кольорів, трансформуванню своїх емоцій на аркуш паперу; слухання музичних творів – для формування в молодших школярів поняття про музичний настрій, стимулювання у них різних почуттів.

Формування варіативності форм моделей поведінки складає одну з умов, що формує в учнів з ПМР здатність переключатись зі старих неефективних моделей поведінки на нові більш продуктивні, а також орієнтували їх на вибір тих форм поведінки, які не суперечать загальноприйнятим в суспільстві поведінковим нормам.

Важливою умовою для попередження агресії в молодших школярів з ПМР є забезпечення дітей правом на самостійний вибір. Така педагогічна умова реалізувалася упродовж виконання учнями завдань, що вимагали самостійного вирішення складних ситуацій. Дитина мала можливість проаналізувати конфлікт, оцінити емоційність учасників групи, знайти моделі поведінки, які здатні вирішити непорозуміння, допустити помилку і виправити її. Цей підхід допомагав учням з ПМР не боятися приймати рішення під час складних ситуацій, брати відповідальність на себе за свої вчинки й усвідомлювати наслідки від агресивних дій.

ВИСНОВОК

На основі аналізу наукових джерел було визначено сутність понять "агресивний стан", "агресивна поведінка", "агресивність" та "агресія".

Так, "агресивний стан" – це внутрішні переживання особистості, які можна охарактеризувати, як: незадоволеність собою, невпевненість, тривожність, страх, самовдоволеність, збудливість, неврівноваженість тощо.

"Агресивна поведінка" – це специфічна форма дій людини вербального або невербального характеру, що спрямована на демонстрацію своєї переваги над іншими, або подавлення власної волі; використання своєрідних форм впливу проти оточуючих, або проти себе. Зокрема, вербальна агресивна поведінка включає форми висловів, до яких належать сарказм, критика співрозмовника; приховування власної позиції, але підтримка популярної думки в колі спілкування; вербальна демонстрація негативних сторін інших з метою підкреслення позитивних власних рис; категоричне відстоювання власної правоти; категорична форма вислову з метою образити інших; необдуманна форма вислову, яка ображає оточуючих тощо. Невербальна агресивна поведінка проявляється під час бійки, штовхання, щипання, кусання, плачу, істерики, відмови від спілкування тощо.

"Агресивність" – це дія або бездіяльність, спрямована на спричинення шкоди собі чи іншим.

"Агресія" – це термін, що об'єднує поняття: агресивний стан, агресивність, агресивна поведінка. Її розглядають як властивість особистості.

Аналіз науково-методичних джерел засвідчив, що для дослідження неусвідомленої агресії традиційно використовують експресивні, імпресивні та інтерпретаційні проєктивні методи. Натомість для вивчення усвідомленої агресії прийнято використовувати методи тестування у формі опитування та спостереження.

Для вивчення агресії в молодших школярів із типовим та порушеним мовленнєвим розвитком було сформовано й адаптовано малюнкові методики, що вивчали агресію як стан. Для дослідження моделювання типів поведінки у свідомості була сформована й модифікована "Сюжетно-ситуативно-ілюстрована" методика. Натомість для вивчення усвідомленої агресії було розроблено опитувальник, який орієнтував на рівень розуміння школярами своєї агресії. А для дослідження агресії в різних життєвих ситуаціях використовували метод невиключеного спостереження.

За результатами підсумкового аналізу науково-методичних джерел було виділено три види та шість підвидів агресії. Зокрема, саморегульований вид агресії вмів контрольований і змагальний підвиди; прихований – захисний і депресивний; поведінковий – демонстративний і фізичний.

У розробленій навчально-превентивній методиці передбачалося поетапне формування усвідомлення молодшими школярами агресивних станів. Навчально-превентивна робота проводилася в декількох напрямках: стимуляції емоційних станів; формування вміння аналізувати власні переживання, а також вчинки, поведінку навколишніх, моделювання форм реагування в різних ситуаціях.

В основі розробленої нами навчально-превентивної методики лежить модифікований "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" метод, який дозволив нам об'єднати всі напрямки та етапи роботи єдиною сюжетною лінією.

Було визначено та науково обґрунтовано психолого-педагогічні умови, щодо запобігання агресії в молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку, які враховували індивідуальні особливості молодших школярів з порушеннями мовленнєвого розвитку; забезпечували навчальну роботу індивідуально з дитиною, з групою учнів та з батьками; розглядали поетапне проведення навчально-превентивної роботи; враховували послідовне застосування диференційованих груп методів; забезпечували дітей правом самостійного вибору; формували варіативність форм моделей поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресивна дитина: як їй допомогти / упоряд. О.А. Атемасова. –Х.: Ранок, 2010.– 176с.
2. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: КСП, 1995. –294с.
3. Альманах психологических тестов/ под ред. Р. Р. Римского, С. А. Римской. – М.: КСП, 1995. – 400с.
4. Бандура А. Подростковая агрессия.Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс, пер. с англ. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.
5. Белова О.Б. Діагностика та корекція агресії у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовлення / Монографія / О.Б. Белова. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори 2006, 2017. – 234 с.
6. Белинская Е. Б. Сказочные тренинги для дошкольников и младших школьников / Е. Б. Белинская. – СПб. : Речь, 2006. – 125 с.
7. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль /Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-Еврознак : Нева; М. : Олма-Пресс, 2002. – 510 с.
8. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия / Э. Берн. – СПб.: Братство, 1992. –224 с.
9. Болотова А.К. Прикладная психология: учеб. для вузов / А. К. Болотова, И. В. Макарова. –М: Аспект-Пресс, 2001. – 383с.
10. Бех І. Д. Виховання особистості : У 2 кн. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: Навч.-метод, посібник/ І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2003. — 344 с.
11. БожовичЛ.И. Личность и её формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464с.
12. Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избр. психол. труды / Л. И. Божович ; под. ред. Д. И. Фельдштейна. – М. ; Воронеж, 1995. – 352 с.

13. Божович Л. И. Психическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, Л. С. Славина. – М. : Знание, 1979. – 96 с.
14. Бурлачук Л. Ф. Основы психотерапии / Л. Ф. Бурлачук, И. А. Грабская, А. С. Кочарян. – К. : Ника-Центр; М. : Алетея, 1999. – 320 с.
15. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга : учеб. пособие / И. В. Вачков. – М. : Ось-89, 1999. – 204 с.
16. Вачков И. В. Сказкотерапия: развитие самосознания через психологическую сказку / И. В. Вачков. – М. : Ось-89, 2001. – 144 с.
17. Выготский Л.С. Собрание сочинений: в бт. / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т.5. – 368с.
18. Гаврилова Н. С. Особливості засвоєння математичних знань молодшими школярами з порушеннями мовленнєвого розвитку : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08 / Ін-т спеціальної педагогіки АПН України. — К., 2004. – Бібліогр.: С. 196–212.
19. Гаврилова Н. С. Вплив недорозвитку кінестетичного праксису на формування у дітей вимови фонем / Н. С. Гаврилова // Вісник Кам'янець – Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія/ за ред. О.В. Гаврилова, В.І. Співака. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Вип. II – С.23–36.
20. Гаврилова Н. С. Суб'єктивний погляд на природу емоцій та їх роль у особистісному розвитку людини / Н. С. Гаврилова // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Сер.соціально-педагогічна / за ред. Л. П.Мельник, В. І.Співака. – Кам'янець-Подільський : ПП Медобори – 2006, 2011. – Вип. XVI. – С. 197–205.
21. Гингер С. Гештальт-терапия контакта / С. Гингер, А. Гингер. – 2-е изд. – СПб. : Специальная литература, 2001. – 288 с.
22. Гумовська Л. М. Розвиток соціально-емоційної сфери дошкільників. Авторська програма / Л. М. Гумовська.– Х.: Основа, 2001.– 218с.
23. Детский психолог / под ред. Е.И.Рогова.– Р.Дону, 1992.– Вып. 1– С. 5–20.

24. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация / Д. Дилео. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 272с.
25. Долгова А.Г. Агрессия у детей младшего школьного возраста. Диагностика и коррекция / А. Г. Долгова. – М.: Генезис, 2009. – 216 с.
26. Євтушенко І. В. Використання казок в роботі психолога / І. В. Євтушенко, С. М. Аврамченко – К. : Марич, 2011 – 96 с.
27. Зейгарник Б. В. Патопсихология / Б. В. Зейгарник. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 238 с.
28. Калягин В. Если ребенок заикается / В. Калягин. – СПб.: П. Ком, 1998. – 192 с.
29. Кернберг О. Агрессия при расстройствах личности / О. Кернберг. – М. : Класс, 1998. – 126 с.
30. Кириленко Т.С. Психологія:емоційна сфера особистості: навч. посібник / Т. С. Кириленко. – К.: Либідь, 2007. – 256с.
31. Лафренье П. Эмоциональное развитие детей и подростков / П. Лафренье. – СПб.: пройм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 256с.
32. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии / Н. Д. Левитов // Вопросы психологи. – 1972. – №6.– С. 168–173.
33. Ленів З. Діагностика усного мовлення старших дошкільників засобами арт-терапії: навч.-метод.посібник / З. Ленів. – К. : Спадщина, 2011. – 64 с.
34. Леонтьев А. Н. О диагностических методах психологического исследования школьников / А. Н. Леонтьев, А. Р. Лурия, А. А. Смирнов // Советская педагогика. – 1968 . – №7. – С. 65–77.
35. Липа В. А. Психологические основы педагогической коррекции / В. А. Липа. – Славянск : Моторин Б. И., 2012. – 386 с.
36. Літковська О. В. 100 притч для тих, хто вчить, і тих, хто вчиться / Олена Літковська. — К.: Шк. світ, 2012. — 224 с.
37. Логопедія : підручник / за ред. М. К. Шеремет. – 2-ге вид. – К. : Слово, 2010. – 672 с.
38. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. М. К. Шеремет. – К. : Знання, 2010. – 293 с.

39. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во МГУ 1979. – 320 с.
40. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии : учеб. пособие для высш. учеб. заведений. – М. : Академия, 2003. – 384 с.
41. Лурия А. Р. Роль речи в регуляции нормального и аномального поведения // Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального ребёнка / под ред. А. Р. Лурия. – М. : АПН РСФСР, 1958. – Т.2. – С. 78–80.
42. Максимова Н. Ю. Основи дитячої патопсихології : навч. посібник / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К. : Перун, 1996. – 464 с.
43. Немов Р. С. Психология : учебник для студентов высш. пед.учеб. заведений: в 3 кн. / Р. С. Немов. – 4-е изд. – М. : ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3 : Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
44. Оклендер В. Окна в мир ребенка : руководство по детской психотерапии / В. Оклендер. – М. : Класс, 1997. – 336 с.
45. Омельченко Я. М. Корекція тривожних станів молодших школярів засобами кататимно-імагінативної психотерапії : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2006. – 20 с.
46. Омельченко Я. Психологічна допомога дітям з тривожними станами / Я. Омельченко, З. Кісарук. – К. : Шк. світ, 2008. – 112 с.
47. Осипова А. А. Общая психокоррекция : учеб. пособие для студентов вузов / А. А. Осипова. – М. : Сфера, 2000. – 512 с.
48. Перлз Ф. Практикум по гештальттерапии / Ф. Перлз, П. Гудмен, Р. Хефферлин. – М. : Академия, 1997. – 199 с.
49. Подарки феи: развивающая сказкотерапия для дошкольников. – СПб. : Речь, 2006. – 96 с.
50. Подласый И. П. Педагогика: 100 вопросов–100 ответов : учеб. пособие для вузов / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС-пресс, 2004. – 365 с.
51. Портман Р. Ігри, що запобігають агресії: інтерактивні ігри / Р. Портман. – Львів : Свічадо, 2010. – 112с.

52. Практическая психология в тестах, или Как научиться понимать себя и других / Р. Римская, С. Римский. –М. : АСТ-ПРЕСС, 1999. –376 с.
53. Психологический словарь / под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. ; Науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии АПН СССР. – М.: Педагогика, 1983. –448с.
54. Психологический словарь/ под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд. – М.: Педагогика–Пресс, 2001. – 440 с.
55. Психология человеческой агрессивности: хрестоматия / сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2005. –656с.
56. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
57. Психологія: підручник / Г.С. Костюк. –3-те вид. – К.: Радянська школа, 1968. – 572с.
58. Психологія: підручник /Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.; за ред. Ю.Л. Трофімова. –3-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2001. –560с.
59. Психотерапія у логопедичній практиці: метод. рек. / уклад. Н.М. Уманська. – К.: РУМК, 1992. – 24 с.
60. Рабочая книга социолога/ редкол.: Г.В.Осипов (отв. ред.), Д. М. Гвишиани, М. Н. Руткевич, В. Н. Иванов и др.– М. : Наука, 1983.– 478 с.
61. Рабочая книга школьного психолога/ под ред. И.В.Дубровиной.– М., 1991.– 256с.
62. Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты :учеб. пособие. – Самара: БАХРА-М, 2001.– 672с.
63. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога : учеб. пособие : в 2 кн. / Е. И. Рогов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения. – 480 с.
64. Романов А.А. Игротерапия: как преодолеть агрессивность у детей : диагностические и коррекционные методики / А. А. Романов. –М. : Школьная Пресса, 2003. – 48с.

65. Романова Е. С. Графические методы в психологии / Е. С. Романова, О. Ф. Потемкина. – М. : Дидакт, 1991. – 256 с.
66. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание: о месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
67. Румянцева Т.Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке / Т. Г. Румянцева. – Минск : Университетское, 1991.– 150 с.
68. Семаго Н.Я. Проблемные дети: основы диагностической и коррекционной работы психолога / Н. Я. Семаго, М.М.Семаго.–М.: АРКТИ, 2000.– 208с.
69. Семенович А.В. Нейропсихологическая диагностика и коррекция в детском возрасте: учеб.пособие для высш.учеб. заведений / А. В. Семенович.–М.: Академия, 2002. –232 с.
70. Симерницкая Э. Г. Изучение регуляции активности методом вызванных потенциалов / Э. Г. Симерницкая. – М. : Просвещение, 1970. – 223 с.
71. Симерницкая Э. Г. Мозг человека и психические процессы в онтогенезе / Э. Г. Симерницкая. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 190 с.
72. Синьов В.М. Психологія розумово відсталої дитини: підручник / В. М. Синьов, М. П., Матвєєва, О. П. Хохліна. — К. : Знання, 2008. — 359с.
73. Сиротюк А. Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения / А. Л. Сиротюк. – М. : Сфера, 2003. – 288 с.
74. Словарь психолога-практика / сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Харвест, 2001. – 976 с.
75. Словарь-справочник по психодиагностике. – СПб. : Питер Ком, 1999. – 528 с.
76. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум» / Т.П. Смирнова . – Ростов н/Д : «Феникс», 2004. – 160 с.
77. Соколова Е. Т. Проективные методы исследования личности / Е. Т. Соколова. – М., 1980. –174с.
78. Спеціальна психологія :тексти / за ред. М.П. Матвєєвої, С.П.Миронової. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, інформ.-вид. від., 2001. – Ч. 2. –140с.

79. Спирова Л.Ф. Особенности речевого развития учащихся с тяжелыми нарушениями речи (I–IV кл.) / Л. Ф. Спирова. – М.: Педагогика, 1980. – 192 с.
80. Справочник по психологии и психиатрии детского и подросткового возраста / под. ред. С.Ю. Циркина. – М.: ПИТЕР, 2001. – 754 с.
81. Семенюк Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции / Л. М. Семенюк. – М. ; Воронеж, 1996. – 168 с.
82. Тарасун В. В. Психолого-педагогічні основи превентивного навчання дітей з порушенням мовленнєвого розвитку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Ін-т дефектології АПН України. – К., 1999. – 57 с.
83. Тарасун В. В. Логодидактика : навч. посібник для вищ. навч. закладів. – К. : Вид-во нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. – 348 с.
84. Тренинг по сказкотерапии / Т. Д. Зинкевич-Евстигнеева. – СПб. : Речь. 2006. – 176 с.
85. Усанова О.Н. Особенности невербального интеллекта при недоразвитии речи / О. Н. Усанова, О. А. Синякова. – М. : Просвещение, 1985. – 130 с.
86. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе / З. Фрейд. – М. ; Пг. : Госиздат, 1923. – 206 с.
87. Фрейд З. Я и Оно / З. Фрейд. – Л. : Академия, 1924. – 62 с.
88. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – М. : Наука, 1989. – 456 с.
89. Фрейд З. Психопатология обыденной жизни // Психология бессознательного: сб. произведений / сост., науч. ред., авт. вступ. ст. М.Г. Ярошевский. – М.: Просвещение, 1990. – С. 202–309.
90. Фрейд З. Толкование сновидений / З. Фрейд. – К. : Здоровье, 1991. – 383 с.
91. Фрейд З. "Ребенка быют": к вопросу о происхождении сексуальных извращений [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.litmir.net/br/?b=75642>. – Назва з екрана.
92. Фурман А.В. Психологія Я-концепції: навч. посібник / А. В. Фурман, О. Є. Гуменюк. – Львів: Новий Світ–2000, 2006. – 360 с.

93. Фурманов И. А. Детская агрессивность: психодиагностика и коррекция / И. А. Фурманов. – Минск : Ильин В. П., 1996. – 199 с.
94. Хватцев М. Э. Логопедия / М.Э. Хватцев. – М.: Учпедгиз, 1959. –476с.
95. Хоментausкас Г.Т. Отражение межличностных отношений в диагностическом рисунке семьи :автореф. дис. ... канд. психол. наук / МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 1985. – 24 с.
96. Хомская Е.Д. Нейропсихология / Е. Д. Хомская. – 4-е изд. – СПб.: Питер, 2005. – 496 с.
97. Юнг К. Libido. Метаморфозы и символы / К. Г. Юнг // Избр. труды по аналитической психологии. –Цюрих: Изд. Психолог. клуба в Цюрихе, 1939. –Т. 2. – 400с.
98. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг ;пер. с англ. и нем. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
99. Юнг К. Инстинкт и бессознательное/ К. Г. Юнг// Избр. трудыпо аналитической психологии. –Цюрих, 1939.– Т. 3.– С. 348–357.
100. Юнг К. Проблемы души нашего времени / К. Г. Юнг. – М.: Прогрес, 1993. – 326с.
101. Юрова Р. Сучасний підхід до діагностики заїкання / Р. Юрова, А. Казьміна// Теорія і практика сучасної логопедії : зб. наук. праць / Ін-т спеціальної педагогіки АПН України ; редкол.: В. І. Бондар, Е. А. Данілавичюте, В. В. Засенко та ін.– К. : Актуальна освіта, 2005. – Вип. 2. – С. 141–150.
102. Янковский Л. Общая психодиагностика / Л. Янковский. – СПб. : Речь, 2004. – 440 с.
103. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посібник / Т. С. Яценко. – К. : Либідь, 1996. – 264 с.
104. <http://www.chuvstvnet.ru/publ/6-1-0-91>].

ДОДАТКИ

Додаток А.2.1.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічних методів та прийомів запобігання агресії у дітей та дорослих

Психологічний напрям	Течії	Представн.	Мета корекції	Методи і прийоми для досягнення мети
<p style="text-align: center;">БІХЕВІОРАЛЬНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через зміну її природних умов)</p>	<p style="text-align: center;">Поведінкова психотерапія</p>	<p>Дж. Вольд, А. Лазурус, Дж. Уотсон, Е. Торндайк, У. Белл, В. Бехтерев, І. Сеченов, І. Павлов, С. Халла, Б. Скінер, та інші.</p>	<p>Включити клієнта в нові умови життя.</p>	<p>Напрямок позитивного підкріплення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Систематична десенсибілізація; - Тренінг релаксації; - Функціональний тренінг поведінки; - Техніка «поринання» <p>Напрямок негативного підкріплення:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Аверсивна терапія; - Символічна економія; - "Тайм-аут"; - "Гіперкорекція"; - "Штраф"; - Мультимодальна поведінкова терапія .
	<p style="text-align: center;">Сучасний погляд дитячої психокорекції (біхевіорального напрямку)</p>	<p style="text-align: center;">Р. Портман</p>	<p>Сформувані у дитини здатність конструктивно перетворювати свою злість та агресію на активно-позитивну діяльність. У процесі роботи психолог має навчити її навикам взаємодії з оточуючими людьми; вмінням накопичувати міжособистісний досвід; вчасному перегляду власних потреб та відчуттів.</p>	<p>Метод гри включає щоденні життєві ситуації які направлені на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розумінні проявів агресивних емоцій "Малювання емоцій", "Ланцюжок агресії", "Злісні вирази", "Агресія на зображені", "Мова тіла" та ін.; - розпізнавання причин агресії "Дорогу, я йду!", "Мішечок зі злістю", "Виправдовування" та ін.; - вивчення самих себе та інших "Іншими очима", "Карнавал звірів", "Уяви дитину" та ін. - опановування та перемога агресії, "Картки злості", "Натиск", "Бій кульками" та ін.; - формування власної гідності і сильної особистості "Я є – Я вмію – Я маю", "Я горджуся", "Чорні хмари - синє небо" та ін.; - створення неагресивних стосунків "Встати – сісти", "Будівлі з наших тіл", "Гладити їжака" та ін.; - мирне вирішення конфліктів "Коли двоє б'ються", "Зміна позиції", "Три бажання" та ін..

ПСИХОДИНАМІЧНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через вплив на її духовний стан)	Класичний психоаналіз	З. Фрейд	Сформувати у особистості усвідомлення своєї аномальної поведінки і завдяки правильного аналізу своїх почуттів, потреб та спонукань.	<ul style="list-style-type: none"> - Метод вільних асоціацій (розкриття у мимовільних висловлюваннях переживання клієнта); - Метод ампліфікації (К. Юнг) відкриття неусвідомленого через символіку сновидінь та фантазій;
	Аналітична психотерапія	К. Юнг	Навчити особистість бачити свій внутрішній світ, самопізнавати через переживання всієї повноти свого буття; (включаючи відкриття неусвідомленого).	<ul style="list-style-type: none"> - Тлумачення сновидінь; - Інтерпретація та пояснення проблеми (від поверхні у глиб; розкриття того що усвідомлюється клієнтом; вказівка на захисні механізми, які лежать в основі переживань);
	Динамічна психотерапія	К. Хорні	Розкрити клієнту шляхи розв'язання травмуючих конфліктів для вивільнення внутрішніх конструктивних сил зростання й розвитку.	<ul style="list-style-type: none"> - Аналіз опору (усвідомлення своїх захисних механізмів); - Аналіз перенесення, контрперенесення (пошук проблеми у ранніх переживаннях); - Тлумачення повсякденної поведінки.
		М. Маллера, П. Нолбауера Я. Морено	Навчити клієнта виявляти свої неусвідомлені прагнення, які лежать в основі неадекватної поведінки. Спрямувати його внутрішні сили на самостійне подолання труднощів.	<ul style="list-style-type: none"> - Ігротерапія; - Арт-терапія; - Психодрама (Я. Морено).
	Індивідуальна психотерапія	А. Адлер	Формувати почуття повноцінності; бачення нових цілей та мотивів направлених на змінну стилю життя; розвиток соціальної зацікавленості; аналіз помилок у житті особистості (переоцінка своєї недовіри, себелюбства, нереалістичних амбіцій, недостатньої впевненості у собі).	<ul style="list-style-type: none"> - Антисуггестія; - Дія "Як би..."; - Постановка цілей та прийняття зобов'язань; - Зрозумій себе; - "Натискання кнопки"; - Уникнення "плавунчика".

Продовження додатку А.2.1.

<p>ПСИХОДИНАМІЧНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через вплив на її духовний стан)</p>	<p>Психодинамічний підхід</p>	<p>Г. Саллівен</p> <p>Навчити клієнта аналізувати свої міжособистісні стосунки; отримувати задоволення від трьох груп потреб: фізичних, міжособистісних та змінних у стані.</p>	<p>Психокорекція направлена на подолання тривожного стану особистості завдяки:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Методу спілкування; - Аналізу раннього досвіду.
	<p>Сучасний погляд дитячої психокорекції (психодинамічного напрямку)</p>	<p>Я. Омельченко З. Кісарук</p> <p>Здійснити вплив на агресивну поведінку тривожної дитини через символізацію, яка відіграє компромісну та компенсаторну функцію у свідомості.</p>	<p>Психокорекція тривожного стану:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Збір анамнезу, використання техніки: діагностичного інтерв'ю, актуалізації ранніх спогадів, гри "Лінії життя", "Фотограф", "Машина часу" та інші. - Встановлення правил; - Формулювання запиту (вербальна символізація запиту, образна символізація запиту, ігрові прийоми, об'єктивізація при відсутності запиту); - Пошук та завершення ключових моментів симптоматичного комплексу (гра "Асоціації") - Завершення психотерапевтичного процесу (ігри: "Скарбниця", "Скарб") <p>Застосування символдрами (аналітичної бесіди, релаксації, уявлення образу (мотиву) на задану тему, малювання мотиву).</p>
	<p>В. Оклендер</p> <p>Розкрити внутрішній світ дитини за допомогою її фантазій. Навчити її бачити життя в інших кольорах, виховати любов до оточуючого її середовища, розкрити способи конструктивних методів виходу з неприємних ситуацій.</p>	<p>Психокорекція емоційних переживань шляхом:</p> <ul style="list-style-type: none"> - творчих фантазій "Павутина", "Човник під час сильного шторму", "Малюнкові відчуття", "Кущ троянд" та ін.; - виготовлення власних виробів (живопис, ліпка ногами, ліпка руками, поділки, тощо); - реалізації літературної майстерності (написання віршів, оповідань, творів); - розвитку сенсорного досвіду (використання у корекційних роботах аналізаторні системи); - театральних вистав. 	

КОГНІТИВНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через вплив на її пізнавальну сферу)	Когнітивний підхід	А. Бек	Розкрити клієнту систему нових форм переконань, норм, уявлень звільняючи себе від ідей самозвинувачення	<ul style="list-style-type: none"> - "Сократівський діалог"; - "Заповнені пустоти"; - Декатастрофізація; - Когнітивна ре атрибуція; - Переформулювання; - Децентралізація; - Перевірка гіпотези.
	Реальна терапія	У. Глассер	Навчити особистість бути емоційно витривалою, досягати цілі, особистісну незалежність, розробити план особистісного вдосконалення.	<ul style="list-style-type: none"> - Довірливі стосунки між консультантом та клієнтом; - Забути про минуле та приділяти увагу теперішній поведінці; - Оцінювання своєї поведінки; - Пошук альтернативних способів дій та складання простого та доступного плану; - Контроль за виконанням завдань; - Неприйняття вибачень від клієнта.
	Раціонально-емотивна терапія	А. Елліс	Звільнити клієнта від старих стереотипів та ярликів забезпечивши новий погляд на оточуючий світ.	Включення у психотехніку РЕТ різних методів психологічних напрямків таких як: <ul style="list-style-type: none"> - Обговорення та спростування ірраціональних поглядів; - Переструктурування висловлювань; - Самоаналіз звичних реакцій і інтерпретацій; - Раціонально-емотивне уявлення; - Використання рольової гри, з ситуаціями, що непокоять особистість; - Атака страху.
	Трансактний аналіз	Е. Берн	Навчити усвідомлювати свій життєвий сценарій, приймати нові рішення, щодо поведінки та стилю власного життя.	Психотехніка позичена з гештальт терапії: <ul style="list-style-type: none"> - Рольова гра "порожнє крісло"; - Групова техніка при моделюванні своєї сім'ї. - Аналізування ігор, станів, позиції у спілкуванні ("Я хороший, і ти хороший").
	Сучасний погляд дитячої психокорекції (когнітивного напрямку)	О. Романов	Навчити дитину знімати психічне напруження, самостійно вирішувати власні проблеми та відчувати обмеженість у своїх діях.	Методи і прийоми корекції групуються у відповідності стратегій: <ul style="list-style-type: none"> - провокації агресивних ситуацій; - стимуляції гуманних почуттів; - орієнтації на емоційний стан іншого; - усвідомлення агресивної і невпевненої поведінки або стану; - стимуляції змагання, суперництва.

Продовження додатку А.2.1.

<p>КОГНІТИВНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через вплив на її пізнавальну сферу)</p>	<p>Сучасний погляд дитячої психокорекції (когнітивного напрямку)</p>	<p>О. Атемасова</p>	<p>Застосувати комплексний вплив на дитину з метою зміни її життєвих настанов, поглядів, навичок поведінки.</p>	<p>Психокорекційний вплив направлено на:</p> <ul style="list-style-type: none"> - роботу з гнівом (навчання самоконтролю) "Недружний шарж", "Сигнали гніву"; - вироблення навичок розпізнавання та контролю негативних емоцій "Камениць у черевіку"; - формування здатності до емпатії "Як Мальвіна посварилась з Буратіно".
		<p>А. Долгова</p>	<p>Навчити дитину наполегливо з певними зусиллями досягати поставленої ними мети; позбавлятися ворожості як до інших, так і до самого себе; шанувати себе та оточуючих; вміти отримувати задоволення від життя, бути відповідальними та доброзичливими.</p>	<p>Психокорекція проходить за трьома блоками за допомогою рольових, рухливих ігор, етюдів, мистецької діяльності, психогімнастики і ауторелаксації:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Зниження емоційної напруги при засвоєнні правил взаємодії, емоційного розуміння своєї поведінки; формуванні навичок самоконтролю) "Знайомство", "Гості", "Море хвилюється", , "Мій самий щасливий день", "Чарівне слово", "Подобається не подобається", "Три бажання", "Дерево" та ін.; – Розкриття самопізнання, розуміння "Я-образу", емоційного співпереживання, контрольованість негативних емоцій, засвоєння конструктивних форм поведінки та формування навичок самоконтролю за техніками: "Жучок", , "Вправа для обличчя", "Слухаємо тебе", "Порахуй до десяти ", та ін.; – Закріплення засвоєних знань умінь та навичок: "Бій півнів", "Відійди злість", "Наші добрі справи" та ін..

Продовження додатку А.2.1.

		<p>О. Лютова Г. Моніна</p>	<p>Навчити дітей прийнятим способом виражати свій гнів, розпізнавати його та контролювати і володіти собою у критичних ситуаціях конфлікту. Відпрацювати здатність до емпатії, довіри, співчуття та співпереживання.</p>	<p>Проведення психокорекційної роботи у наступному напрямку:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Розпізнавання, корегування та замінювання агресії іншими конструктивними засобами, за допомогою таких ігор як: "Обзивалки", "Стаканчик для крику", "Чарівна труба", "Крик", "Аркуш гніву", "Два барана", "Штовхалки", "Жужа", "Рубка дров", "Так і ні", "Тух-тібі-дух", "Увірватися у коло" а також вправ що допомагають розрядити лють: ширяння резинового м'ячика, подушку, биття гумовим молотком, розривання газети, листка, створення кривдника з глини або піску та його подальше знищення. - Тренування навичок розпізнання та контролю негативних емоцій: "Коли я сердитий", "Коли я радію", "Коли я щасливий", а також таких ігор як "Камінчик у взутті" (К. Фопель). - Формування здатності дітей до емпатії, довіри, співчуття, емоційного співпереживання "Буратіно посварився з Мальвіною".
--	--	--------------------------------	--	---

Продовження додатку А.2.1.

<p style="text-align: center;">ГУМАНІСТИЧНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через її самостійно-активну діяльність)</p>	<p style="text-align: center;">Екзистенціальне направлення (концепція людського існування)</p>	<p>М. Бубер, Д. Буженталь, Ю. Джендлін, Є. Гендлін, Е. Гуссерл, С. К'еркегор, А. Камю, Г.Марсель, Ж. Сартр, В. Франк, М. Хайдеггер, К. Ясперс та інші.</p>	<p>Сформувати у людині смисл у власному житті, особистісну свободу, відповідальність та відкриття своєї потенціальності у суспільстві.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Свідомо пережити власні обмеження; відчуття цінності життя у теперішньому часі, звільнити себе від минулих травмуючих вражень; - "Терапевтичні заохочення", які спрямовують клієнта здійснювати роботу над відповід., наполеглив. для досягнення своїх цілей; - "Фокусування на смислі" (Є. Гендлін) для створення смислу у житті; розкриття безглуздості у колишньому житті за методикою "екзистенційний вакуум" (В. Франк); - Диференціювання власних почуттів і переживань (реактивних, голубиних, ситуативних) які формують у клієнта усвідомлення своєї унікальності та ідентичності. Відкриття власного автентичного "Я" і "Я" несправжнього; - Робота з тривогою, яка відбувається з з'ясування: 1- методів подолання клієнтом своєї тривоги; 2- вибору ним її функції впливу на його життя: зростаюча чи пригнічена; прийняття тривоги або її продавлення); - Уявлення себе у майбутньому.
	<p style="text-align: center;">Гуманістичний психоаналіз (неофрейдизм)</p>	<p style="text-align: center;">Е. Фром</p>	<p>Забезпечити базові потреби особистості.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Переосмислення своїх почуттів конструктивної чи деструктивної прив'язаності, на основі формування ціннісних навичок піклування, відповідальності, поваги та знань; - Трансформування своєї енергії в активне творіння, а не в руйнацію; - Відстоювання власного погляду на ситуацію, для розвитку своєї індивідуальності; - Дотримання гуманістичної суспільної етиці.
	<p style="text-align: center;">Клієнт-центрований підхід</p>	<p style="text-align: center;">К. Роджерс</p>	<p>Допомогти людині стати діючою особистістю, самостійність у вирішуванні своїх проблем у штучностворених конфліктних ситуаціях.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - "Вербалізація", переказ психологом повідомлень клієнта, що допомагає виділити "гострі кути" у проблематики особистості. - "Відображення емоцій". Розкриття психологом тих емоцій, які клієнт проявляє під час розповіді про себе.

Продовження додатку А.2.1.

<p>ГУМАНІСТИЧНИЙ НАПРЯМОК (корегування поведінки особистості через її самостійно-активну діяльність)</p>	<p>Логотерапевтичний напрямок</p>	<p>В. Франкл</p>	<p>Навчити особистість знімати зайвий самоконтроль, та комплекс своєї неповноцінності; виконувати все те, чого постійно вона уникає; сприймати невдачі з почуттям гумору.</p>	<p>- Персональне осмислення життя; - Відчуття потреби іншим (дитині, батькам, рідним та іншим); - "Сократівський діалог"; - Пошук позитивності та осмислення негативних ситуацій.</p>
	<p>Гештальт психотерапія</p>	<p>Ф. Перле М. Вертгеймер В. Келлер К. Коффки К. Левін</p>	<p>Здійснення реалізації свого потенціалу, забезпечуючи повноцінну роботу актуальної самосвідомості; незалежності, самодостатності, виявлення та подолання психологічних блоків, які заважають зростати.</p>	<p>- Психодрама - "Експериментальний діалог" ("порожній стіл"); - Групова терапія "Йти по колу"; - Програвання неприємної поведінки - "Перетворення"; - "Експериментальне перебільшення"; - "Я за це відповідаю".</p>
	<p>Сучасний погляд дитячої психокорекції (гуманістичного напрямку)</p>	<p>Л. Мітіна, І. Вачков, А. Прихожан та інші.</p>	<p>Формування конструктивних змін у поведінці; звільнення від незрозумілої емоційної напруги; вміння використовувати різні способи реагування в некомфортних ситуаціях.</p>	<p>Психокорекція відбувається на чотирьох стадіях зміни поведінки: - Зняття тривожного стану за допомогою методів розслаблення: "Корабельна аварія", "Катастрофа в пустелі"; - Усвідомлення в необхідності негативного реагування: "Я - чарівник", "Мої страхи", "Продовж пропозиція". Аналіз своєї поведінки: "Чому ми б'ємося?" "Дай мені книгу", "Капелюх"; розвиток самоконтролю та саморегуляції: "Дерево", "Візьми себе в руки", "Кулачки"; - Переоцінка та зміна своїх дій: "Я в гніві", "Йди, злість, йди!"; - Закріплення нових засобів поводження за техніками: "Так - діалог. Ні - діалог", "Помирись з другом", "Ласкаві імена", "Компліменти", "Мої добрі справи", "Як не потрібно себе вести".</p>

Додаток В 2.1

Індивідуальна психокорекція

Етап роботи	Напрямок роботи	Назва корекційного заходу
I	Аналіз життєвих ситуацій	<p>Перегляд контурних малюнків які відрізняються один від одного варіантами поведінки малюнкових персонажів.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання" 2. Аналіз сімейних ситуацій. 3. Аналіз ситуацій у колективі. 4. Етюд "Посмішка на прощання"
II	Метод творчої розповіді	<p>Перегляд малюнків, та складання розповідей за їх змістом.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання"; 2. Аналіз сімейних ситуацій; 3. Аналіз ситуацій у колективі; 4. Етюд "Посмішка на прощання".
III	Арт-терапія	<p>Розвиток загального відчуття кольору. Розмальовування серії сюжетних картинок.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання" 2. Арт-терапія: <ul style="list-style-type: none"> - Розмальовування ситуативних картинок за сімейними ситуаціями; - Розмальовування ситуативних картинок за ситуаціями у колективі. 3. Етюд "Посмішка на прощання"
IV	Музикотерапія	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання" 2. Музикотерапія "Емоції природи" 3. Музикотерапія "Розпізнавання емоцій за музичними творами" <p>Етюд "Посмішка на прощання"</p>
V	Підсумкові заняття	<ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання" 2. Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення": <ul style="list-style-type: none"> - аналіз сімейних ситуацій за сюжетними картинками; - вибір сюжетних картинок, які вирішують конфліктну ситуацію у сім'ї; - розмальовування нової моделі поведінки за сімейною ситуацією; - підбір музичного твору для нової моделі поведінки у сімейних ситуаціях; - складання розповіді за створеною моделлю поведінки у сім'ї. - аналіз ситуацій у колективі за сюжетними картинками; - вибір сюжетних картинок, які вирішують конфліктну ситуацію у колективі; - розмальовування персонажів нової моделі поведінки у ситуаціях колективу; - підбір музичного твору для нової моделі поведінки у ситуаціях колективу; - складання розповіді за створеною моделлю поведінки у колективі. <p>Етюд "Посмішка на прощання"</p>

Додаток В 2.2

Соціально-групова психокорекція

Етап роботи	Напрямки роботи	Назваторекційного заходу
I	Ігротерапія	<p>Вивчення видів емоційних проявів як у себе так і у оточуючих людей.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Гра "Привітання"; 2. Гра "Відтвори емоцію"; 3. Гра "Злий звір"; 4. Гра "Розкрий емоційний стан учнів з картинки"; 5. Гра "Роби як я..."; 6. Гра "Охарактеризуй емоційний стан людини"; 7.Гра "Знайди негативні емоційні стани"; 8.Гра "Мені не подобається у тобі..."; 9.Гра "Вгадай емоцію"; 10.Гра "Взнай причину образи"; 11.Гра "Хто керує?"; 12.Гра "Загубилася дитина"; 13.Гра "Розіграй емоцію"; 14.Гра "Демонстрація своєї поведінки"; 15. Вивчення емоцій за притчами: "Два вовки", "Про юнака з кепським характером", "Образи та картопля", "Хто найсміливіший"; 16. Етюд "Посмішка на прощання".
II	Метод аналізування (з елементами казкотерапії)	<p>Аналізування сюжетних історій та розпізнавання емоційних станів у головних персонажів.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Аналіз сюжетних історій. "Образити легко...": <ul style="list-style-type: none"> – казка - мультфільм "Мій друг - парасолька"; – закінчить історію з сюжетної картинки "Візьміть мене у гру..."; 2.Аналіз сюжетних історій. "Вміння зрозуміти ближнього": <ul style="list-style-type: none"> – мультфільм "Хто з Вас не грішний?"; – аналіз сюжетних картинок "Зміна змісту ситуації" 3. Аналіз сюжетних історій. "Поняття про дружні стосунки": <ul style="list-style-type: none"> – казка "Поросятко Чушка"; – аналіз сюжетної картинки "Відносини у класі"; – мультфільми: "Птиці та журавель", "Часткова хмарність"; – притчі "Образи та радощі"; – правила дружби; <p>Аналіз сюжетних історій. "Здатність повірити у себе":</p> <ul style="list-style-type: none"> – мультфільми: "Овечка", "Ківі"; – притчі "Підбадьорся піднімайся у гору "; <ol style="list-style-type: none"> 1.Гра "Привітання" 2.Гра "Коло емоцій" 3.Гра "Паровоз" 4.Гра "Знайти того у кого..."

		<p>5.Гра "Відбий емоцію м'ячем" 6.Гра "Підведіться всі ті хто..." 7.Гра рухова "Знайди друга" 8.Гра "Підведіться всі ті хто..." 9.Гра "Розривніланцюги" 10.Етюд "Посмішка на прощання"</p>
III	Арт-терапія	<p>Трансформація та уявлення емоційних станів у оточуючих людей.</p> <p>1.Арт-терапія. "Дії людських емоцій": - перегляд анімаційного фільму "Глобальне переживання"; - притчі "Усе в твоїх руках" - зміна емоційного стану. Малюнок на тему: "Усе в твоїх руках"</p> <p>2.Арт-терапія. "Розкриваємо свій страх": - мультфільм "Ні тчуть ні страшно"; - індивідуальний малюнок: "Малюємо свій страх"; - притча про "Страх".</p> <p>3. Арт-терапія. "Впізнаємо емоції": - перегляд картин відомих класичних художників; - зміна емоційного стану. Малюнок на тему: "Усе в твоїх руках - 2" - малюнок по групам: "Перетворюємо негативного казкового героя в позитивного"</p> <p>4. Арт-терапія. "Що таке Щастя?": - притча про "Щастя"; - уявлення себе чарівником; "У кого б я перетворився в чарівній країні під назвою "Щастя"?"</p> <p>1.Гра "Привітання"; 2.Гра "Струмочок "; 3.Гра "Струмочок "; 4.Гра "Дракон".</p>
IV	Музикотерапія	<p>1. Музикотерапія. "Емоції природи" 2. Гра "Співаємо по тваринному" 3. Гра "Привітання-14" 4. Музикотерапія. "Емоції життя": – перегляд відеогалереї за емоційними станами; – підбір музичних творів для сюжетних картинок. 5. Гра "Привітання" Етюд "Посмішка на прощання"</p>
V	Підсумкові заняття	<p>1. Аналіз вчинків. "Повага до батьків та оточуючих людей": – читання притчі "Про Ангела"; – читання притчі "Про Ангелів"; – читання притчі "Вітаю щастя!"; – аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій"</p> <p>2. Підсумкове заняття.</p> <p>3. "Вміння приймати нестандартні рішення": – прослуховування музичного твору; – розмалювання персонажів; – клеювання персонажів за родом діяльності; – складання власної версії вирішення конфлікту</p> <p>4. Гра "Привітання" Етюд "Посмішка на прощання"</p>

Додаток В 2.3

Сімейна психокорекція

Етап роботи	Напрямки роботи	Назваторекційного заходу
I	Психодрама	<p>Програвання життєвих ситуацій. З обміном сімейних ролей: - дитина: "Я-моя мама", "Я-мій тато";- батьки: "Я-мій син", "Я-моя донька".</p> <p>1.Гра. "Привітання" 2.Психодрама. - "Обмін ролями-1"; - "Обмін ролями-2".</p> <p>3.Етюд "Посмішка на кінець зайняття"</p>
II	Метод аналізування (з елементами казкотерапії)	<p>Аналізування життєвих історій та запропонованих малюнкових ситуацій.</p> <p>1.Гра "Привітання";</p> <p>2.Аналіз життєвих історій. "Казка на сучасний лад": - театралізована пальчикова вистава;</p> <p>3.Аналіз життєвих історій. "Повага до батьків та оточуючих людей": - читання притчі "Банка життя"; - читання притчі " Чому люди кричать, коли сваряться?"; - читання притчі "Про щастя!"; - аналіз сюжетних картинок "Надати нову версію ситуацій";</p> <p>4.Етюд "Посмішка на прощання".</p>
III	Атр-терапія	<p>Розвиток сумісної співпраці дитини та її батьків у процесі створення моделі свого міста та історії виникнення власної родини.</p> <p>1.Гра "Привітання" 2.Арт-терапія. "Місто у якому живе моя сім'я" - перегляд анімаційного фільму "Глобальне переживання" - малювання подій свого міста.</p> <p>3.Арт-терапія "Моя родина" - створення генеалогічного дерева своєї родини. - перегляд картин відомих класичних художників; впізнання емоційних станів</p> <p>4.Етюд "Посмішка на прощання".</p>
IV	Музикотерапія	<p>1. Гра "Привітання-7" 2. Музикотерапія. "Розпізнавання емоцій за музичними творами" Етюд "Посмішка на прощання"</p>
V	Підсумкове заняття	<p>1. Гра "Привітання" 2. Підсумкове заняття "Вміння приймати нестандартні рішення" - підібрати музичний твір під складені ситуації; - розмалювати персонажів; - вклеїти персонажів за родом діяльності; - складання версії вирішення конфлікту з "Сюжетно-ситуативно-ілюстрованої" методики Етюд "Посмішка на прощання"</p>

Бєлова О.Б.

**ПОДОЛАННЯ ПІДВИЩЕНОГО РІВНЯ АГРЕСІЇ У ДІТЕЙ З
ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ**

МОНОГРАФІЯ

Підписано до друку 15.05.2018 р. Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний
Ум.друк.арк. 13,5. Обл. вид. арк. 12.4 Тираж 300. Зам. 115

Підготовлено до друку та надруковано
у видавництві ІІІ «Медабори»
32330, Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н,
с. Довжок, пров. Радянський, 6а Тел./факс: (03849) 2-20-79
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3025 від 09.11.2007 р.